

Akadēmiskās vienības *Austrums* Darba svētki. *Agra Zihmaņa* foto

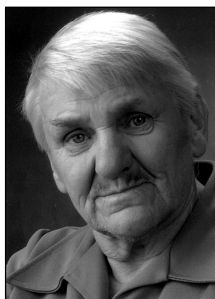
AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

44. RAKSTU KRĀJUMS

2007

IZ AKADĒMISKĀS DZĪVES VĒSTURES

Aina Dravniece, Dr. med.

Pagājušā gadsimta piecdesmito gadu vidū ASV latviešu sabiedriskā dzīve rosījās, arī akadēmisko mūža organizāciju – vienību, biedrību, konkordiju – un to draugu lokā. Kur šo atsevišķo biedrību locekļu vienvietis nebija pietiekami, dibinājās akadēmiskās kopas, kurās pulcējās visu šo biedrību locekļi un arī iestājās akadēmiski izglītoti simpatizētāji to idejām. Mineapoles Akadēmiskā kopa nodibinājās 1957. gada maijā.

Šajā intelektuāli rosīgajā sabiedrībā prasīt prasījās pēc sava žurnāla. Tas radās kā turpinājums Vienību savienības žurnālam *Students* un Konkordiju seniorāta žurnālam *Studentu Dzīve*. Gadskārtējā žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* pirmais laidniens bija 1958. gada

septembrī. Tā idejas tēvs, izlolotājs un galvenais redaktors līdz pat savai nāvei 1970. gadā bija ataudzietis Dr. Ansis Karps.

Apgādu *Akadēmiskā Dzīve* izveidoja kā paju sabiedrību. Pajas varēja iegādāties gan augstāk minētās organizācijas, gan to biedri. Tā radās rīcības kapitāls. Apgāda valdē ievēlēja kārtīgus saimniekus no Indianopoles Akadēmiskās kopas: ceļu inženieri Arnoldu Lāci (vienība *Ritums*) un divus agronomus Robertu Strīķi (Kristīgā studentu biedrība) un Benjamiņu Zobu (konkordija *Zelmenis*). Apgāds bija tiesīgs izdot arī grāmatas. Ievērojuši, ka latvieši labprāt dzied un trimdā nav parocīga dziesmu krājuma ar nofīm, saimnieku tādu izdeva 1965. gadā – *Latvju*

dziesmas 282 lappusēs. Tas bija ļoti sekmīgs un nodrošināja *Akadēmiskās Dzīves* finanses arī turpmāk.

Diemžēl valdē bija radušās domstarpības, un apgāda sēdeklis 1966. gadā pārcēlās uz Mineapoli ar zelmēni Kārli Egevicu kā vadītāju. K. Egevicis pēkšņi aizgāja mūžībā 1968. gada decembrī.

1970. gadā izdevās sakomplektēt jaunu darbinieku maiņu no Mineapoles Akadēmiskās kopas biedru vidus. Valdē ievēlēja mežkopī Konrādu Vīgamtu un ārsti Ainu Dravnieci. Četru locekļu kolēģija uzdrošinājās uzņemt Dr. Karpa veikto: ķīmiķis, *Dr. rer. nat.* Pauls Kupčš, bibliotekāre, *M.S.* Magdalēne Rozentāle, baltu filoloģe, *Mg. phil.* Rita Z. Balode un spāņu valodas profesore, *Ph.D.* Gunta Rozentāle. Ar 1974. gadu redakcijas darbs izkristalizējās un tāds palika daudz gadu, Magdalēnei Rozentālei esot galvenās daļas redaktorei, bet jauniem ļaudīm – no sākuma Aivaram Zaķim, vēlāk Eiženijam Skurupijam – rūpējoties par hroniku. Valdē ilgus gadus vēl darbojās matemātiķe Veronika Šulca (*Schultz*), pēc viņas Paulis Ābele. Žurnāls plauka un lasītāji savu labpatiku izteica arī ar bagātīgiem ziedojumiem.

1993. gadā sākās nopietnas pārmaiņas. Magdalēne Rozentāle atteicās no redaktora pienākumiem, un viņai līdzīga aizvietotāja mūsu vidū nebija. Laimīgā kārtā Latvija bija atkal brīva un atradās palīdzēt gribīgi ļaudis. Ķīmiķe Silvija Lagzdiņa, ķīmiķis un zinātnes vēsturnieks Ilgars Grosvalds un

baltoloģe Sarma Kļaviņa uzņēmās būt par *Akadēmiskās Dzīves* koordinatoriem Latvijā, iegūstot rakstus un tos arī apstrādājot. Vēlāk koordinatori pievienojās austrumietis Viesturs Zanders. Par žurnāla pastāvēšanu lielu ieinteresētību izrādīja vienības *Latviete* vecbiedre Zenta Skrābāne, kura bija dažādu pasākumu – darba svētku, tikšanās vakaru ar ārzemju latvietēm un jaunu biedru uzņemšanas – iniciatore vienībā. To atspoguļojot līdzdarbojās Anita Švede un Baiba Tjarve. Pienākumu izplatīt žurnālu Latvijā uzņēmās Inese Noriņa. Apgāda valdē priekšnieka amatā ievēlēja Kanādas austrumietī Hermani Vilku ar galveno uzdevumu sagatavot ceļu žurnāla turpināšanai Latvijā. Redakcijas kolēģijai, kurā darbojās Sulamīte Ozoliņa, Eižens Skurupijs un Aina Dravniece, pievienojās Kanādas austrumietis Tadeušs Puisāns. Šī komanda turpmākajos septiņos gados spēja izdot četrus laidienus ar labu saturu gan no Latvijas, gan no ārzemju autoriem.

Lai veicinātu žurnāla iekļaušanos Latvijā, 2001. gadā nodibinājās *Akadēmiskās Dzīves* Tēvzemes apgāds austrumieša Andra Rozes vadībā. Par galveno redaktoru kļuva austrumietis Gints Šīmanis. Piecos gados iznāca trīs saturīgi laidieni ar Latvijas autoru rakstiem.

2006. gadā notika būtisks pagrieziena – *Akadēmiskās Dzīves* 43. laidienā iznāca sadarbībā ar Latvijas Universitātes Akadēmisko apgādu. Šo veidu paredzēts turpināt.

Dievpalīgu un labas sekmes arī turpmāk!

Baiba Metuzāle-Kangere

LATVIEŠU VALODAS ATTĪSTĪBA DIVVALODĪBAS KONTEKSTĀ

Baiba Metuzāle-Kangere dzimusi 1942. gada 30. martā Valkā. Filozofijas doktora grādu (Ph. D.) ieguvusi 1979. gadā Monaša Universitātē (*Monash University*) Melburnā (disertācija *Morphemic Structure in Latvian Word Formation*). 1981.–1994. gadā zinātniskā līdzstrādniece Stokholmas Universitātes Baltijas pētniecības centrā. Kopš 1994. gada baltu valodu profesore Stokholmas Universitātē. Autore latviešu valodas atvasinājumu vārdnīcai *A Derivational Dictionary of Latvian* (1985). Rediģējusi: (kopā ar Helgi Rinholmu (*Helge D. Rinholm*)) *Symposium Balticum. A Festschrift to honour Velta-Rūķe-Draviņa* (1990); *The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945* (2004). Ap 30 zinātnisku publikāciju dažādos starptautiskos izdevumos par valodnieciskiem, folkloras un kultūras jautājumiem.

Ievads

Vispārzināmais fakts, ka latviešu valoda attīstījusies divvalodības apstākļos kopš latviešu literatūras sākumiem (atskaitot starpkaru posmu 20. gadsimtā), reti tiek iesaistīts aprakstos par pašu latviešu valodu. Toties liela uzmanība tiek pievērsta t. s. literārajai valodai, tās kopšanai un pareizībai. Šī raksta mērķis ir lielos vilcienos raksturot divvalodības vēsturi Latvijā, lai aplūkotu mūsdienu latviešu valodas attīstību nevis kā atsevišķu parādību virkni, bet kā posmu neatgriezeniskā norisē, kuras gaitā rodas kvalitatīvas izmaiņas latviešu valodā, un tādējādi veicinātu dziļāku izpratni par latviešu valodas aktuālo stāvokli.

Ja valoda attīstās pašplūsmā, risinās ekoloģisks process, kura gaitā valoda attīrās no sārņiem un sevi papildina pēc indivīdu vēlmēs izteikt savu pasaules uztveri un komunicēties sabiedrības vajadzībām. Process notiek pēc nepārtrauktas kustības likumbām, bet nav sabiedrības apzināta virzība uz pilnveidi. Valodnieku uzdevums ir valodas materiālus apzināt, analizēt, kodificēt un savas pētniecības rezultātus izplatīt. Ja rodas situācija, ka

vienā kodifikācijas sistēmā jāietilpina vairāki valodas varianti, valoda tiek standartizēta un normēta. Divvalodības apstākļos normēšanai un pūrisma tendencēm ir lielāka nepieciešamība tādēļ, ka valoda attīstās straujāk nekā vienvalodībā un ir prognozējams, ka „spēcīgākā“ valoda ar laiku gūs virsroku un asimilēs „vājāko“ valodu. Vārdi *spēcīgs*, *vājš* neattiecas uz jebkuras valodas objektīvi konstatējamu pašvērtību vai specifiku, bet gan uz valodas lietojuma frekvenci un daudzveidību, respektīvi, valoda apkalpo visas dzīves un sadzīves jomas.

Meklējot latviešu valodas normas, jākonstatē, ka tās atstātas vairāk vai mazāk pašplūsmā, kopš Latvija 1991. gadā atguvusi neatkarību. Modernajos laikos netiek sistemātiski vākti un sakopoti latviešu valodas materiāli akadēmiskās gramatikās, kuras varētu lietot latviešu valodas normēšanai. Principā pašplūsma ir laba un pareiza, ja sabiedrība lieto vienu kopēju valodu, jo saziņa visaugstākajā līmenī ir pietiekami sarežģīta, lai normas veidotos pašas no sevis savstarpējas saprotamības un nepārprotamības nolūkos. Tomēr Latvijas sociolingvistiskā situācija ir

tāda, ka tauta sazinās divās valodās, latviešu un krievu valodā, un tā uzspiež pati savu likumsakarīgo gaitu.

Divvalodība Latvijā latviešu-vācu valodas kontekstā

Latviešu valoda veidojusies divvalodības apstākļos, sākot ar trīspadsmto gadsimtu, kad Latvijas ciltis ar varu apvienoja zobeņbrāļu cīņās, ieviešot Latvijā kristietību un vāciešiem piesavinot zemes, ko viņi bija iekarojuši. No šādiem sākumiem ar laiku izveidojās baltvāciešu muižniecība – respektīvi, aristokrātija, baltvāciešiem kļūstot par teritorijas administratoriem, kurus par tādām arī uzskatīja turpmākie iekarotāji līdz 19. gadsimta otrai pusei. Sociolingvistiski ir svarīgi konstatēt, ka latvieši netraucēti runāja savā mēlē, bet vairākums muižnieku bija divvalodīgi vācu un latviešu valodā. Tomēr latviešiem un vāciešiem bija atšķirīgas kopienas, jo muižnieku sociālais stāvoklis bija augstāks un sabiedriskā saskarsme attiecīgi risinājās divos savstarpēji nodalītos līmeņos.

Baltvācieši kļuva par pirmajiem latviešu rakstu un runas valodas kopējiem. It īpaši pēc reformācijas kristiešu reliģijai nepieciešamie raksti bija jāpārceļ latviešu valodā tādēļ, ka viens no Lutera pamatnolikumiem bija, ka Dieva vārds jāsludina tautas valodā, nevis latīniski. Reliģiski teksti tika drukāti latviešu valodā, kuras attīstības kronis no valodas vēstures viedokļa bija Mancela sprediķi un Glika Bībeles tulkojums. Mancelis radīja pamatu ortogrāfijai, kuru ar nedaudz izmaiņām lietoja līdz Latvijas neatkarības laikiem, respektīvi, Ulmaņa režīmam.

Baltvācu mācītāji bija pirmie, kas kodificēja latviešu valodu, rakstot pirmās gramatikas. Baltvācu mācītāju devums kronējās ar Stendera un vēlāk Bīlenšteina gramatikām. Īpaši ievērības cienīgs ir Fīrekers, kurš ne tikai ir autors Adolfija gramatikai, bet arī ar saviem reliģisko dziesmu tekstiem latviešu valodā radījis tulkošanas paraugus no vācu valodas uz latviešu valodu.

Šī vispārinātā apraksta mērķis ir konstatēt, ka vācu valodai ir bijusi dziļa nozīme ne

tikai sabiedriskajā, bet arī kultūras jomā, jo latvieši tādējādi kopš daudziem gadsimtiem ir tikuši iekļauti Eiropas kultūras kopainā, kurā nozīmīgu vietu ieņem vietējā, respektīvi, latviešu valoda.

19. gadsimta otrajā pusē, kad industriālās revolūcijas seku dēļ pilsētās ļoti strauji pieauga iedzīvotāju skaits, Rīga ieguva no teicošāku lomu arī kultūras dzīvē, it īpaši kā atmodas laikmeta dabisks centrs. Tomēr Rīgas centra valoda neapšaubāmi bija vācu valoda [16]. Tāpat kultūras jomā radās priekšstati par to, kas ir vai kas nav t. s. kultūras tauta. Viscaur 19. gadsimtam, kad izglītība un tādējādi uzlabots stāvoklis sabiedrībā beidzot bija pieejami latviešiem, daudzi izvēlējās pārvācoties, kļūt par t. s. kārkluvāciešiem. Šajā dzīves izvēlē sava nozīme bija ne tikvien ekonomiskiem, karjeras un sabiedriskiem apstākļiem, bet arī indivīdu vēlmei piederēt pie kulturāli augstvērtīgiem cilvēkiem. Tātad, ja runājam par divvalodību pirms simts gadiem, Rīgā tā bija vācu un latviešu valodā.

Protams, ka valodas aina bija sarežģītāka, nekā šeit atspoguļots, ieejot 20. gadsimtā (par šo posmu sk. [10]). Vispirms jāmin rusifikācijas centieni, ieviešot krievu valodu kā obligātu priekšmetu skolu sistēmā. Rusifikācija nebija vērsta tik daudz uz latviešu pārkrievošanu, kā uz vācu administratoru varas ierobežošanu, uzsverot krievu impērijas virsroku pār vietējo administrāciju. Šīs divcīņas dēļ latvieši spēja nostiprināt savu īpatsvaru valodas jautājumos: ar Bīlenšteinu beidzās vācu mācītāju/zinātnieku gramatiku rakstīšanas laiks, ko pārņēma latviešu valodnieki Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns.

Ja mēs vēl arvien šaubāmies par vācu valodas nozīmi latviešu kultūras, respektīvi, valodas un valodniecības attīstībā 20. gadsimta pirmajos gados, tad jāatceras, ka nozīmīgākie pieminekļi latviešu valodniecībā šajā laikā ir Kārļa Mīlenbaha *Latviešu valodas vārdnīca* (tā nav skaidrojošā, bet gan latviešu-vācu tulkojošā vārdnīca) un Jāņa Endzelīna gramatika, kas saucās *Lettsche Grammatik*. Topošajā latviešu literatūrā vācu literatūra atspoguļota kā izsmalcinātāko domu nesēja, kā, piemēram, Poruka stāstā *Brūklenāja vainags*, kur mīlētāji citē dzeju vācu valodā,

lai skaidrotu savu attieksmi pret mīlestību. Jādomā, ka Poruks paļāvās uz to, ka lasītājs sapratīs citāsus.

Aina kļūst sarežģītāka sakarā ar latviešu valodas standartizēšanās procesu. 1907. gadā iznāk pirmās divas normatīvās latviešu valodas gramatikas, kuru autori ir Jānis Endzelīns un Kārlis Mīlenbahs. Ar šīm gramatikām dialektu un standartvalodas attiecības tiek noskaidrotas: vidus dialekts kļūst par standartvalodu un pārējie dialekti nonāk pakārtotā lomā, jo standartvalodai ir neapšaubāmi lielāks prestižs nekā dialektiem. Vispār aktualizējās dialekta un valodas pretstatījuma jautājums, kas vēl arvien dzīvs mūsdienās, it īpaši Latgalē.

Latviešu valoda vienvalodības apstākļos

Gadi pēc Pirmā pasaules kara bija izšķiroši latviešu valodas nostiprināšanai, jo latviešu valoda kļuva par valsts valodu, tādējādi veidojoties par valodu, kura tiek lietota un attīstās visās valodas jomās. Ja Latvijā netrūka citu valodu runātāju, tad tomēr trīsdesmitajos gados latviešu sabiedrību varēja dēvēt par vienvalodīgu, vācu valodas ietekme nebija vairs ievērtības vērts sabiedrības faktors. Šādos apstākļos valodnieka darbs ir pētīt parādības valodā, reizē sekojot valodniecības teorētiskajai attīstībai un piedaloties tajā, kā arī veidojot krātuves, kur reģistrēta tautas valoda, lai būtu empīriski pamati turpmākajai pētniecībai.

Nesenās divvalodības sekas, protams, bija manāmas, izraisīdamas arī pūrisma ideoloģijas pastiprinātu turpināšanos, kas, kā valodas jautājumi vispār tajā laikā, daudz saistīta ar Endzelīna personu. Latviešu valodas pētniecībā attīstījās divas atšķirīgas metodes: vācot dialektus, kurus centās pierakstīt visā pilnībā tieši tādus, kā zinātnieks dzirdēja; turpretī standartvalodai tiecās sameklēt normas pareizrūnai un rakstībai. No latviešu valodas skauda gan ģermānismus, gan rusicismus, kā arī igauņu, respektīvi, somugru cilmes vārdus [15]. Šajā laikā notika ortogrāfijas reforma, pārējot no gotu uz latīņu burtiem. Tā beidzās

1936. gadā, kad galvenais Latvijas laikraksts *Jaunākās Ziņas* mainīja tipogrāfiju [15].

Latviešu valodai atmetot divvalodības jūgu, kultūras dzīve attīstījās strauji. Izteikties latviešu valodā un tulkot rakstu darbus svešvalodās uz latviešu valodu bija pašsaprotami. Valodas, no kurām tulkoja, bija daudzas, un tulkojumi tika veikti no oriģinālvālodām, ne vairs ar vācu valodas starpniecību. Sabiedrības divvalodībā valdīja otro valodu plurālisms, kas netraucēja latviešu valodas attīstību.

Latviešu literāti starpkaru posmā paplašināja savus apvārņus, piekopjot Eiropas kultūras, kas agrāk nebija pieejamas vai bija pieejamas tikai ar vācu valodas starpniecību. Īpašs piemērs, ko var minēt, ir franču kultūra, jo Parīze vēl arvien bija Eiropas intelektuālo strāvojumu centrs.

Baltvāciešus Latvijas Saeimā pārstāvēja Pauls Šīmanis (*Paul Schiemann*), kurš darbojās internacionāli un formulēja minoritāšu tiesības ar kultūras autonomiju kā pamatnoteikumu. Pēc viņa domām, minoritātēm jādarbojas tās zemes labad, kurā tās dzīvo. Tas nozīmē apgūt valodu un dzīvot saskaņā ar valsts likumdošanas garu. Minoritātēm aktīvi jādarbojas visas valsts labad, tās nedrīkst būt atsevišķas kopienas savā mītnes zemē, turpretī minoritāšu piederīgajiem jābūt brīviem savas kultūras un reliģijas izvēlē [6]. Protams, bija baltvācieši, kas pārstāvēja citus uzskatus, bet Šīmanis bija viens no ietekmīgākajiem Latvijas politiķiem starpkaru posmā.

Vispār, raksturojot šo vienvalodības posmu, jākonstatē, ka tas bija par īsu, lai tam būtu visas vienvalodības iezīmes, kādas ir valstīs, kas vairākus gadsimtus bijušas vienvalodīgas. Kā piemēru var minēt likumdošanas valodu, kas balstās vienīgi uz savu valodu un tradīcijām, nevis likumu tulkojumiem un pārnesumiem. Tāpat svešvalodu plurālisms sabiedrībā bija tik tikko sācies, vēl arvien galvenās svešvalodas latviešiem bija vācu un krievu valoda. Gluži administratīvi Latviešu valodas krātuve un citas centrālās valsts iestādes, kas nodarbojās ar valodas jautājumiem, bija arī ļoti nesenu vēsturi un tradīcijām un valodas jautājumus vēl arvien ietekmēja individuālu valodnieku nostādnes. Tomēr daudz tika sa-

sniegts gan zinātnes valodā, gan modernas latviešu valodas attīstībā.

Divvalodība Latvijā padomju varas laikā

Šo posmu ievada apvērsums sociolingvistiskā situācijā, jo ļoti strauji izmainījās valodas aina, Latvijai kļūstot par divvalodīgu Padomju Savienības republiku. Šis process nav pētīts, bet ir mutiskas liecības par to, ka vēl arvien Latvijā kādu laiku pastāvēja vienvalodīgi latviešu valodas nostūri. Tomēr reģiona administrācijas valoda bija krievu valoda. Šāds apvērsums jāuzskata par nedabisku vai pat traumatisku parādību latviešu tautai, jo tai bija ļoti strauji jāmaina orientācija valodu lietojumā.

Karš bija ietekmējis Latvijas demogrāfiju. Latvijā palika ap divi miljoni iedzīvotāju. Latviešu īpatsvars kļuva daudz zemāks nekā pirmskara laikos, pēc zaudējumiem karā un 200 000 latviešu došanās trimdā, bēgot no padomju okupācijas varas. Vairākas minoritātes, kā, piemēram, vācu, žīdu, čigānu, bija vairāk vai mazāk izzudušas [12]. Pēc kara latviešu vajāšana par pretpadomju darbību turpinājās, kulminējoties 1949. gada deportācijās, tādējādi mazinājās latviešu skaits Latvijā. Līdztekus līdz astoņdesmito gadu beigām Latvijā nepārtraukti iebrauca gan darbaspēks, gan strādnieku piederīgie no citām padomju republikām, kam kopējā valoda bija krievu valoda, tā panākot, ka latvieši vairs nebija vairākumā daudzajos Latvijas rajonos, it īpaši lielpilsētās. Vairs nevarēja būt runa par latviešu valodu kā šīs padomju republikas galveno saziņas līdzekli.

Sociolingvistiskos apstākļus t. s. lielā politikā ietekmēja tādā ziņā, ka Latvija nebija vairs neatkarīga valsts, bet gan padomju republika Padomju Savienības perifērijā. Latvieši bija pārvērsti par padomju pilsoņiem, kuri pēc definīcijas ir pirmām kārtām krievvalodīgi, bet kuriem nav aizliegts piekopt savas perifērijas īpatnības, ieskaitot valodu, ja tik tās nebija pretrunā ar komunisma vērtībām. Arī ja latviešos vēl arvien mājāja neatkarīgās Latvijas gars, uz ārpusi bija jāizrāda sevi par

lojālu Padomju Savienības pilsoni, iemiesojot sociālisma, respektīvi, marksisma-ļeņinisma ideālus un atzīstot, ka krievu valoda veic tautu vienojošu funkciju. Nav psiholingvistisku pētījumu par to, kā šāda ideoloģija ietekmēja individuus un kā latvieši risināja konflikta situāciju, kas radās, pakārtojot gan latviešu valodu, gan vispār latvietību okupantu nolikumiem. Viņiem oponent nebija iespējams, jo tad draudēja represijas ne tikvien pret pašu cilvēku, bet arī pret visu viņa dzimtu. Lai ļaudis varētu īstenot gluži cilvēciskas tiesmes sakarā ar personisko dzīvi un karjeru, iekšējais konflikts starp latvietību, kas saturēja daudz bīstamu elementu un nesaskanēja ar oficiālo nostāju, noteikti ietekmēja indivīdu rīcību, it īpaši bērnu audzināšanas jautājumos. Latviešu valodas lietojums vairs nebija pašsaprotamība, bet pārvērtās par pretrunīgu vērtību risinājuma sastāvdaļu. It īpaši delikāti un jūtīgi bija jautājumi, kas saistīti ar valodu un identitāti. Taču trūkst pētījumu par šīm problēmām.

Padomju Savienībā valodas politika bija iekļauta vispārīgajā politikā, pēc kuras republiku saimei no sākuma bija paredzēts nacionālais faktors kā pārejas fāze uz vienotu sabiedrību ar vienu valodu. Septiņdesmitajos gados parādījās propagandas literatūra, kurā sludināja zinātnieku apgalvojumus, ka nākotnē visā pasaulē būšot tikai viena, augstākais, divas vai trīs valodas, respektīvi, ka divvalodība ir iznīcībai nolemta parādība, jo būs tikai t. s. internacionālās valodas, proti, nacionālās valodas ir liekas un dažas republikas jau to atzinušas, atmetot nacionālo valodu par labu internacionālajai. Šāda veida dialektika [7, 1, 14], citējot valodnieku pētījumus, tika pausta, lai nacionālās tautas apzinātos krievu valodas pārākumu, kuram ir negudri pretoties (sk. 12, 324., 325. lpp.).

Latviešu valodnieki un literāti centās izmantot doto iespēju, padomju politikas rāmjos veicinot latviešu valodas pētīšanu un lietošanu. Daudz pūļu tika veltītas, kopjot t. s. literāro valodu. Šo attīstību var saskatīt kā pūrisma tradīcijas turpināšanu, kas Latvijā bija jau kopš tā laika, kad izvīrēja vidus dialektu par standartvalodu. Pūrisms ir arī raksturīgs situācijai, kad valoda pati ir apdraudēta, kā, piemēram, divvalodībā, un

tādēļ valodas normas tiek ievērotas ar lielāko stingrību kā glābiņš pret valodas attīstības gaitu, kas pašplūsmā divvalodības apstākļos noved pie neprestīgas valodas deģenerēšanās vai pat izzušanas.

Sociolingvistiskā perspektīvā latvieši padomju laikos neveidoja savu kopieni, jo represiju izpildītāji nebija tikai krievu tautības, arī latvieši tika apzināti vervēti, uzticēties nevarēja nevienam ārpus savas ģimenes loka. Tātad latvieši dzīvoja kā indivīdi lielajā sabiedrībā un runāja latviešu valodā vai krievu valodā pēc vajadzības, vadoties pēc otra runātāja mājienu vai vēlmēm. It īpaši nedroši būtu bijis neatbildēt krieviski, ja indivīds tiek uzrunāts krieviski, jo šāda izturēšanās varētu tikt izprasta kā pretpadomju rīcība. Šī uzvedība tika piekopta 50 gadus un bieži vien ir vērojama Latvijā arī tagad.

Otrs moments ir krievu valodas prestiža jautājums iepretī valodas un kultūras jautājumiem. Tika propagandēta atšķirība starp t. s. internacionālajām valodām un reģionālajām valodām, uzsverot internacionālās valodas pārākumu, jo reģionālā valodā nav vajadzīgas visas valodas jomas, kas obligāti nepieciešamas internacionālai valodai. Zinātnes valodai bija jābūt internacionālai, nevis reģionālai. Jomu izzušana no latviešu valodas daļēji tika aizstāta ar terminoloģijas darbu Zinātņu akadēmijā, bet jāuzsver, ka terminoloģijai, kas radās padomju laikos, bija jāatbilst krievu valodā izveidotajiem terminiem: netika veidoti latviski jēdzieni ar latvisku valodu kā izejas punktu. Šeit derīgi atcerēties terminoloģijas būtību: terminoloģija ir tā valodas joma, kurā nedrīkstētu būt polisēmijas un pārnestas nozīmes. Tomēr, ja šī terminoloģija ir tulkota vai kalkota, viennozīmību mērķa valodā ietekmē tulkošanas filtrs. Eksaktajās zinātnēs zinātniski raksti latviešu valodā vispār bija retums. Tas nozīmē, ka eksakto zinātņu valoda un kultūra netika kopta kā latviešu valodas joma.

Divvalodība trimdā 1944–1991

Divvalodība trimdā tikpat kā nav pētīta, atskaitot Veltas Rūķes-Draviņas pētījumus par latviešu bērnu valodu Zviedrijā. Tomēr trimdas laikrakstos un periodiskos izdevumos ir

daudz rakstu par latviešu valodas pareizību. Kā jau minēts, pūrisma tendences, kas raksturīgas minoritāšu sabiedrībām, caurstrāvo šo diskursu. Vispārīgs apraksts par trimdas valodu ir publicēts 2004. gadā [11], un šeit atkārtotu galvenās domas.

Latviešu valoda trimdā netika normēta, nebija likuma spēka latviešu valodu regulēt un gādāt par vienu, kopēju trimdas latviešu valodu. Protams, netrūka debašu par latviešu valodu, kas sabiedrībās karsti tika apspriesta gan sestdienas skolu skolotāju, gan rakstnieku un kultūras darbinieku, gan radu un draugu starpā.

Kā minēts, trimdas latviešu valodas dažādie varianti nav pētīti. Tāpat kā Latvijā, arī trimdā latviešu valoda bija apdraudēta. Divvalodības situācijā minoritātes valodas attīstība ir strauja un valoda fonētiski, strukturāli un leksiski piemērojās mītnes zemes valodai, tā veicinot valodas deģenerāciju. Minoritātes valodas deģenerācijas process sākās, ar grūtībām atveidojot atsevišķus vārdus un jēdzienus mājas valodā, pārņemot tos no mītnes zemes valodas vai nu kā kalkus, vai transliterējot mītnes zemes valodas leksiku.

Latviešu valoda trimdā tika lietota mājās un latviešu sabiedrībā. Tas nozīmēja, ka no latviešu valodas izzuda jomas, piemēram, darba gaitās, par kurām neiznāca runāt latviski. Bieži izskanēja doma, kuru formulēja šādi: "Latviski runāju brīvi par visu, tikai ne par darba lietām." Cita joma, kas drīz vien izzuda no trimdinieku latviešu valodas, bija intīmā, tabu valoda, kā arī afekta valoda, respektīvi, lamāšanās, slengs, pat humors. Tām paaudzēm, kas piedzima ārpus Latvijas, nebija pat pasīvu šo reģistru zināšanu, ko bērni parasti iegūst no vecākiem brāļiem un māsām un vienaudžiem. Tā šī paaudze bija spiesta izteikties mītnes zemes valodā, kad bija vajadzība pēc nestandarta valodas. Jebkuras jomas vai reģistra izzušana mazina valodas jaudu. No psiholingvistiskā viedokļa, ja zūd joma, mazinās valodas prestižs, jo valoda ir nepilnīga, tajā visu nevar pateikt.

Jomu izzušana trimdinieku latviešu valodā nozīmēja to, ka arvien grūtāk bija uzturēt sarunu vienīgi latviešu valodā. Divvalodības pētniecībā ļoti plaša tēma ir pāriešana no

vienas valodas uz otru (angliski *code switching*). Ja sarunu biedri ir divvalodīgi tajās pašās valodās, tad pāriešana no vienas valodas uz otru notiek pēc vajadzības, arī teikuma vidū. Turpretī, ja vienam runātājam ir lielākas grūtības nekā otram, tad parasti saruna kļūst vienvalodīga tajā valodā, kuru abi runā vienādi labi. Trimdā tai paaudzei, kas dzimusi pēc sešdesmito gadu vidus, ar retiem izņēmumiem pasīvās valodas zināšanas latviešu valodā noteikti bija pietiekamas, lai saprastu teikto, bet aktīvās zināšanas bija nepietiekamas, lai izteiktos latviski tā, ka Latvijā viņu latviešu valodu uzskatītu par augstvērtīgu vai pat pietiekamu.

Jomu izzušana un valodas deģenerācija trimdā bija vispārīgi procesi, visās zemēs tie risinājās līdzīgi, kaut arī trimdas zemēs sarunvalodas atšķīrās cita no citas, jo bija attīstījušies latviešu valodas varianti. Šo attīstību no sociolingvistiskā viedokļa veicināja apstākļi, ka politisku iemeslu dēļ tieši sakari ar Latviju nebija iespējami pirms sešdesmitajiem gadiem, kad jau valodas varianti bija iesakņojušies un trimdas latvieši Latvijas latviešiem šķita sveši, un šo sajūtu pastiprināja Padomju Savienības un Rietumu kultūru atšķirība. Padomju Savienības mērķis neitralizēt trimdu, radot aizu starp latviešiem padomju varas ietekmes sfērās un viņu radniekiem ārpus Latvijas, nebija visnotaļ bez sekmēm.

Divvalodība Latvijā pēc 1991. gada

Šajā nodaļā neatspoguļosies pētniecība par vispārīgo sociolingvistisko situāciju Latvijā (sk., piemēram, 8, 12), nedz arī tiks uzrādīti pēdējo pētījumu dati [8], bet lielos vilcienos tiks aprakstīta divvalodības gaita. Atziņas balstītas uz manis pašas savāktajiem materiāliem, analīzēm un novērojumiem, lai būtu kā fons tai sociolingvistiskajai pētniecībai, kas risinās pa atsevišķām tēmām.

Pēc neatkarības atgūšanas demogrāfija nedaudz izmainījās latviešiem par labu, krievvalodīgajiem atgriežoties NVS valstīs un dažiem trimdiniekiem pārceļoties uz dzīvi Latvijā. Latvijā sākās jauna valodas politika,

kas pamatojās uz principu, ka valsts valoda ir vienīgi latviešu valoda. Šīs politikas pamatdoma neapšaubāmi bija nostiprināt latviešu valodas statusu, mazinot krievu valodas lietojumu sabiedrībā. Ar likumu tika noteikts, ka apkalpojošajās sfērās visiem nodarbinātajiem jārunā latviski. Tika ieviestas programmas apmācīt latviešu valodā krievu un citu tautību krieviski runājošos, lai šie iedzīvotāji būtu spējīgi likumu ievērot. Galējais mērķis būtu sasniegt tādu pašu latviešu valodas līmeni kā starpkaru posmā, kad divdesmit gadu laikā Latvija bija vienvalodīga latviešu valodā un valdīja plurālisms divvalodībā, arī ja dominēja vācu un krievu valoda kā parastākā otrā valoda.

Divvalodības attīstība Latvijas sabiedrībā visnotaļ virzījās uz vienvalodību latviešu valodā tāpēc, ka daudzi Latvijas nelatviešu iedzīvotāji mācījās latviski un latviešu jaunā paaudze izvēlējās citu valodu, nevis krievu kā otro svešvalodu. Līdz tam brīdim, kad Latvija gatavojās iestāties Eiropas Savienībā, rādītāji latviešu valodas lietojumam sabiedrībā uzlabojās. Kad vērtēja Latvijas piemērotību iestāties ES, Latvijai neizdevās pārliecināt vērtētājus par to, ka jēdziens *minoritāte* šeit nav tradicionālais, kur minoritātes ir mazākumā kādas zemes teritorijā un kur šīs minoritātes ir ar mazāku ekonomisku spēku nekā zemes pamatiedzīvotāji. Tādējādi virzība uz vienvalodīgu Latviju atslāba citu socioloģisku un politisku apsvērumu dēļ (sk. 12, 326.–338. lpp.), jo bija jānīkstina valsts valodas likums.

Ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā 2002. gadā Latvijas iedzīvotājiem radās iespēja strādāt citās ES valstīs. Tas veicināja Latvijas darbaspēka izceļošanu uz Īriju, Angliju, Vāciju u. c., bet Latvijā šo trūkumu izlīdzina darbaspēka importēšana no nabagākām zemēm, kuru iebraucēji drīzāk runā krieviski nekā citās valodās. Demogrāfija atkal mainījies nelabvēlīgi latviešu valodas uzturēšanai ikdienas dzīvē.

Pašreizējā valodas ainava Latvijā ir tāda, ka krievu valoda tiek atklāti atzīta par otro valodu Latvijā. Tas nozīmē, ka latviešu valoda vēl arvien ir divvalodības situācijā un šādos apstākļos valoda attīstās ātrāk nekā valoda vienvalodībā. Latvijā nevalda

diglosija starp latviešu un krievu valodu, bet šīs valodas tiek lietotas, gan runātājiem savstarpēji vienojoties par vienu valodu, gan lietojot vienu valodu ar iespraudumiem otrajā valodā. Rādītājs ir dažas mūsdienu latviešu teātra izrādes, kurās brīvi lieto latviešu un krievu valodu pamīšus. Latvieši, runājot latviski, iesprauž krievu valodas izteicienus, lai latviešu valoda nebūtu tik sterila. Bieži tas saistīts ar humoru, kas šķiet trāpīgāks, ja puante ir krieviski. Sarunvalodas ietekme uz latviešu valodu netiek pienācīgi novērtēta, jo valda uzskats, ka valodnieki, ne tauta glābs latviešu valodu.

Eiropas Savienība un globalizācija ir vērā ņemams faktors latviešu valodas divvalodības apsvērumos, jo tas ietekmē latviešu uztveri arī par valodas jautājumiem. Latvijai iestājoties ES, iespējas ceļot, mācīties un meklēt darbu ārzemēs nav vairs tikai atsevišķu, izvēlētu ļaužu privilēģija, bet to var apsvērt latviešu tautas vairākums. Latviešu nostāja šajā jautājumā ir dalīta: pirmkārt, ES paver agrāk nerealizējamās iespējas; otrkārt, Eiropas valstis daudziem latviešiem no vecākajām paaudzēm šķiet svešas un nepieejamas, it īpaši valodas un kultūras jautājumos, un, kā pretstats, – krievu valoda un kultūra daudz tuvākas. Jaunā paaudze Latvijā apzinās, ka atslēga uz nākotni ir laba angļu valodas prasme.

ES valodu politika ir sava veida klupšanas akmens. No vienas puses, globalizācija veicina angļu valodas kā internacionālas valodas lietošanu starptautiskajās attiecībās. No otras puses, jāievēro valodu dažādība un jātiecas pēc tā, ka tiek atzīta daudzu valodu apguve, piemēram, ieviešot valodas pasi, kur uzrādīts indivīda valodu prasme pēc principa „jo vairāk valodu, jo labāk”. Pragmatiski, protams, angļu valoda kā starptautiskā valoda ir ļoti vilinošs risinājums, bet ES apstākļos jautājums ir visai sarežģīts.

Angļu valodas prasmes izplatīšanās Latvijā ietekmē ne tikvien ES, bet arī globalizācija, kas indivīdus, it īpaši jauno paaudzi, iespaido ar interneta nozīmi ikdienas dzīvē. Latviešu valodā masveidīgi tiek lietota transliterācija un kalki sakarā ar interneta izmantošanu. Valodas elementi, kas vai nu

transliterēti, vai kalkoti pārņemti no kādas citas valodas, zaudē pārskatāmību jaunajā valodā, jo tie nepieder pie jaunās valodas semantiskās, metaforiskās un gramatiskās sistēmas. Piemēram, vārds *čats* latviski ir tikai burtu, respektīvi, skaņu virknējums, bet angļu valodā atvasināts no vārda *to chat* – *plāpāt, sarunāties*.

Latvijā bieži dzird apgalvojumu, ka latviešu valodai īstais drauds nav krievu valoda, bet angļu valoda. Taču no divvalodības teorijas viedokļa Latvijas iedzīvotājiem nav tās kultūras un identitātes bagāžas no anglosakšu tautām, kādas viņiem ir no krievu valodas un kultūras. Tādējādi angļu valodas ietekme aprobežojas ar atsevišķām leksēmām, kas atspoguļo kādu kultūras jomu. Tā pati par sevi ir nopietna problēma, bet to nevar uzskatīt par gramatikas, semantikas un metaforikas ietekmi uz valodu, kāda ir sabiedrībai, kas darbojas ar divām vienādām valodām, kuras indivīds sevī cenšas racionalizēt, lai būtu jālieto tikai vienas valodas sistēma. Turklāt arī nav daudz jaukto laulību latviešiem ar anglosakšu partneriem, toties latviešu un krievu valodas mijiedarbība pastāv jaukto laulību ģimeņu ikdienas dzīvē.

Par jomu izzušanu un tās ietekmi uz valodu valda dažādi uzskati. Zviedrijā risinās debates par to, vai jomu izzušana rezultēsies t. s. domino efektā, ka pamazām tiek sagrauta joma pēc jomas, līdz valoda pati izmirst [9], vai, pretēji, kādas atsevišķas jomas izzušanai nebūs būtiskas ietekmes uz valodu [2]. Toties valodas izzūd, ja konkrēti tiek apdraudēta sarunvaloda: „Varbūt vislabākais vispārīgums attiecībā uz valodas izmiršanu citai valodai par labu ir tas, ka vecāki vairs nesaredz nekādas priekšrocības saviem bērniem vispirms pārvaldīt to valodu, ar kuru paši uzauguši, un tādēļ to nelieto sarunās ar viņiem.” [9].

Noslēgums

Šī raksta mērķis ir saskatīt divvalodību garajā laika tecējumā, lai labāk izprastu mūsdienu latviešu valodas problēmas. No šī apraksta skaidri izriet, ka Latvijā attīstījušies dažādi divvalodības paveidi. Pirms 19. gs.

vidus latviešu zemnieki principā bija vienvaldīgi, bet divvalodība bija baltvāciešu fenomēns, viņu sabiedrībā dominējošā bija vācu valoda. Līdz Pirmajam pasaules karam Latvijā risinājās rusifikācijas process, ko īstenoja ar tautas izglītību un Latvijas teritorijas administrāciju, bet vienlaikus pieauga latviešu apziņa par savu identitāti un savas valodas vienojošo spēku. Šajā procesā latviešu valoda kļuva par sabiedrības dinamiskās daļas valodu. Starpkaru posmā līdz ar politiskās varas pāriešanu latviešu rokās, veidojās un nostiprinājās Latvijas valsts, kuras leģitimitāte bija atkarīga no latviešu valodas, kultūras un vēstures. Pēc Otrā pasaules kara Latvija ļoti īsā laikposmā kļuva par Padomju Savienības perifēru republiku, kuras galvenā valoda bija krievu valoda. Padomju Savienības kultūra lielā mērā balstījās uz krievu kultūru. Latviešu valodai bija pakārtota funkcija kā republikas valodai, kurai pēc teorijas ar laiku bija paredzama izzušana, jo tā principā bija lieka arī tādēļ, ka demogrāfija turpināja izmainīties par labu iedzīvotājiem, kas nerunāja latviski, bet bija atkarīgi no krievu valodas.

Šādi apvērsumi kādas sabiedrības valodas lietojumā viena gadsimtā nozīmē neparastu svārstību sabiedrības gara pasaulei, skarot apziņas un identitātes visdziļākos slāņus. Latvijai atgūstot neatkarību 1991. gadā, tautas pacilātība ilga samērā īsu laika sprīdi, līdz tam, kad nomācošās identitātes problēmas, ieskaitot divvalodību, atkal iznira no jauna.

Kādas mācības nākotnei pauž šī divvalodības pagātne? Vispirms, tā valoda, ko tauta Latvijā runās ikdienā, noteiks latviešu valodas nākotni. Ja to iedzīvotāju daļu, kam latviešu valoda nav dzimtā valoda, var pārliecināt pieņemt kultūras autonomijas ideoloģiju ar vienotu Latvijas iedzīvotāju kopienu un latviešu valodu par neapšaubāmo valsts valodu pēc līdzīga parauga, ko attīstīja vācu izcelsmes Latvijas iedzīvotāji starpkaru posmā, tad pārskatāmajā nākotnē latviešu valoda būtu vairāk vai mazāk nodrošināta.

Ja Latvijas iedzīvotāji turpinās būt divvalodīgi latviešu un krievu valodā, bet par pamatu uzsvērs lielo kultūru, ko krievu valo-

da piedāvā, tādējādi pakārtojot latviešu pašu kultūru kā mazu, respektīvi, mazāk nozīmīgu kultūru, latviešu valoda ar laiku nebūs sevišķi pievilcīgs saziņas līdzeklis. Šeit ir vietā salīdzinājums ar trimdas latviešu pagātni. Nonākot trimdā, latvieši bija ar stingru apņēmību neasimilēties savās mītnes zemēs, bet turpināt latviskumu ārpus Latvijas, it īpaši tādēļ, ka Latvija bija okupēta. Tomēr laika tecējumā latviešu identitāte bija jādala ar mītnes zemes identitāti, kas gribot negribot ieauga latviešu apziņā. Ar laiku latviešu valoda kļuva lieka kā saziņas līdzeklis arī tādēļ, ka saziņa, kam bija pieejamas divas valodas, risinājās mītnes zemes kultūras kontekstā, kur mītnes zemes valoda bija izteismīgāka. Trimdā pusgadsimta laikā jaunākā paaudze vairs nebija spējīga brīvi sarunāties latviski.

Patlaban Rīgā vidējās paaudzes sarunvaloda ir salīdzināma ar trimdas runātāju valodu, jo afekta valoda nereti atspoguļo tiešu krievu valodas ietekmi, runas tekstā latviešu valodā ieviešas trāpīgi izteicieni krieviski. Tādējādi latviešu valodas slengs atspoguļo krievu valodas ietekmi arī tādu runātāju vidē, kur divvalodības it kā nebūtu, piemēram, lauku rajonos.

Ir pārāgrī prognozēt latviešu valodas nākotni, vai tā pārdzīvos vai izmirs un, ja pārdzīvos, kāda tā būs: vai tipologi pēc pāris paaudzēm varēs konstatēt, ka latviešu valodas sintakse neatšķiras no krievu valodas sintakses? Vai latvietim būs jāmacās tautasdziesmu un latviešu klasiskās literatūras valoda kā zinātnisks priekšmets tādēļ, ka tā būs sveša un savāda? Ja tauta turpinās dzīvot divvalodīgā kultūrā ar krievu valodu un kultūru kā otro valodu, latviešu valoda mainīsies pēc divvalodības likumsakarībām, nevis evolūcijas ceļā. Ja tagad zināmi bijušās trimdas latvieši šķiet drīzāk amerikāniski, vāciski vai zviedriski, nevis latviski, tad nav iemesla domāt, ka latviešu identitāte nemainīsies uz krievisko pusi, ja neattīstīsies valoda un kultūra, kura balstīsies uz latviešu valodu vien. Ir vērts apzināties tautas nozīmi šajā procesā, nevis paļauties uz valodnieku pūlēm valodu normēt un tā gādāt par tās turpinātību.

VĒRES

1. Brolišs, J. Internacionālistiskā audzināšana. Rīga : Liesma, 1978.
2. Dahl, Ö., Boyd, S. Grundlöst om språkdöd (Nepamatoti par valodu izmiršanu). Språkvård. Tidskrift utgiven av språrådet. Stockholm : 2006, 36–40.
3. Endzelīns, J. un Mīlenbahs, Latviešu valodas mācība. Rīga : K. J. Zihmaņa apgāds, 1907.
4. Endzelīns, J. un Mīlenbahs, K. Latviešu gramatika. Rīga : K. J. Zihmaņa apgāds, 1907.
5. Endzelīns, J. Lettische Grammatik. Riga : A. Gulbis Kommissionsverlag, 1922.
6. Hiden, J. Paul Schiemann on Reconciling 'Nation' and 'State'. The Ethnic Dimension in politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945. Baiba Metuzāle-Kangere (ed.). Södertörn Academic Studies 18, 9–23.
7. Īverts, I. Brīva un varena republiksaime. Rīga : Liesma, 1972.
8. Joma, D. (red.) Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Rīga : Zinātne, 2007.
9. Melander, B., Thelander, M. Försiktighet ändå bäst (Piesardzība tomēr labāka). Språkvård. Tidskrift utgiven av språrådet. Stockholm : 2006, 41–43.
10. Metuzāle-Kangere, B. Linguistic Perspectives in Latvia 1900–1904. The Baltic Countries 1900–1914. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia 5.2, 1990, p. 443–445.
11. Metuzāle-Kangere, B. Trimda un valoda. Trimda, kultūra, nacionālā identitāte. Rīga : Nordik, 2004, 184.–193. lpp.
12. Metuzāle-Kangere, B., Ozolins, U. The Language Situation in Latvia 1850–2004. Journal of Baltic Studies. XXXVI/3, 2005, p. 317–344.
13. Mühlenbach, K. Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Izglītības ministrija, 1923–1925.
14. Šmidre, Dz. Nacionālais un internacionālais latviešu sociālistiskajā nācijā. Rīga : Liesma, 1976.
15. Vanags, P. Language Policy and Linguistics under Ulmanis. The Ethnic Dimension in politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945. Baiba Metuzāle-Kangere (ed.). Södertörn Academic Studies 18, 2004, p. 121–140.
16. Volfarte, K. Latviešu Rīga. Katram bija sava Rīga. K. Volfarte, E. Oberlanders (red.). Rīga : AGB, 2004.

Andrejs Veisbergs

LATVIEŠU POLITISKĀ METAFORA

Andrejs Veisbergs dzimis 1960. gada 22. februārī. Habilitētais filoloģijas doktors (1993), Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultātes profesors (kopš 1994. gada), Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas vadītājs. Kopš 2000. gada LU Valodniecības profesoru padomes priekšsēdētājs un kopš 2004. gada Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs. 2005. gadā ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli. Vairāk nekā 210 zinātnisko publikāciju autors, t. sk. monogrāfijas *Latvian Idioms* un *Latvian and English Wordformation, Konferenču tulkošana* (2007). Eiropas Komisijas sertificētais sinhronais tulks (kopš 1997. gada), tulkojis Dalailamas, B. Klintona, Dž. Buša u. c. vizītes un runas.

Politika ir cieši saistīta ar varu, ko civilizētā sabiedrība realizē galvenokārt ar valodas palīdzību (likumi, noteikumi, prasības, vēlmes, lūgumi, propaganda, aicinājumi) (36, 139. lpp.). Tā kā daudzas politikas idejas ir abstrakcijas, ko cilvēkiem grūti saprast un iztēloties, ļoti noderīgas ir tēlainas metaforas. Metaforas ir spēcīgas, ar tām var uzvarēt un nogalināt (17) – vismaz metaforiskā ziņā. Regulārs vienu metaforu lietojums var politisko retoriku un diskursu pietuvināt triecienpropandai. Tās izmanto, lai iezīmētu problēmas, ieteiktu risinājumus, veicinātu šo risinājumu izpratni un pārliecinātu tos pieņemt.

Latviešu metafora politikas vidē ir maz aprakstīta (15, 22, 23). Valodas līmenī metaforas, šķiet, pat izraisa zināmu piesardzību, vismaz terminoloģijā (26). Savukārt angļiski runājošās zemēs šis jautājums ir ļoti plaši pētīts (13, 19, 16, 18, 20, 25, 28, 5, 4), arī Lietuvā ir pētījums (6) par konceptuālo metaforu *politika ir ceļojums*, kas plaši figurēja vēlēšanās 2000. gadā.

Laī gan metaforas lietojumam ir daudz universālu iezīmju, Latvijas politiskajam diskursam ir savas īpatnības, kas vairāk raksturo

nevis pašu metaforu lietojumu, bet politisko ievirzi. 2006. gada Saeimas vēlēšanās plaši tika praktizēti metaforiskie, nelingvistiskie tēli (attēli) – kosmosa kuģis, buldozers, smagais auto – ar uzrakstu „Šlesers”, atstājot skatītājam (lasītājam) iespēju piedomāt metaforisko saikni.

Klasiskā valodniecības teorija aplūko metaforu galvenokārt kā stilistisku retorikas paveidu, kas izsaka vienu jēdzienu ar otra palīdzību. Kognitīvai pieejai raksturīga viena semantiskā lauka (domēna) izpratne citu lauku izteiksmē un sistemātiska saikne, kartēšana (*mapping*) starp šiem jēdzienu laukiem (24, 484. lpp.).

Kognitīvā metaforas teorija uzsver, ka metafora ir ne vien valodas parādība, ne tikai gleznains trops, bet arī izteiksmes veids, kam ir retoriska funkcija, taču tai ir arī konstitutīvā funkcija, tā veido nozīmes, interpretē tās un rada uztveri, konceptualizē pasaules ainu (7, 13. lpp.). Metafora ir ne tik daudz valodā kā domā. Un metaforiskās kartēšanas [datorterminoloģija – A. V.] sistēmas rāda un atspoguļo cilvēka domāšanas īpatnības, arī tautu domāšanu un nacionālās valodas īpatnības.

Tāpēc labā tulkojumā runa nav tik daudz par teksta pārbīdi no avotvalodas uz mērķvalodu, bet gan par vienas pasaules konceptualizācijas maiņu.

Savukārt relevances teorija (86) uzsver, ka informācija ir būtiska un svarīga, ja tā mijiedarbojas ar mūsu domām un ticībām, tas ir, pieņēmumiem (12, 137. lpp.). Metaforiski izteicieni darbojas kā norādes vai mājienu uz kopējo domāšanu, nacionālo specifiku, piemēram:

Te nu jums īsts 5. gads. Nu atkal pienākuši mērnieku laiki. Kalendāru nemieri šogad.

Metaforu sistēma arī netieši norāda un sabiedrībā dominējošajām vērtībām, atskaites sistēmām. Padomju ideoloģijā un valodā bija nospiedoši izvērsta armijas metafora, jo armija un karš bija viena no valsts pamatbūtības izpausmēm:

Skolotāju armija, kas apkaro analfabētismu.

Ārstu armija, kas cīnās ar slimībām.

Partijas kadri, kā armijas priekšpulks, kas šturmeņ nākotni.

Tehniski labi sagatavots uzbrukums kaitēkļiem.

Metaforas skaidri demonstrē valodas performatīvo varu (1). Metaforas ir politikas centrālais elements, jo politikas fokusā ir vara (reāla, vēlama, iluzora, bet vara, ko var iegūt ar valodas palīdzību). Tādējādi metafora ir politikas pamatbūtība, ar metaforu politiku nosauc, definē un skaidro. J. Kopersmits (*Kopperschmidt*) (14., 487. lpp.), pētot nacistu runu valodu, pierāda, ka pārliecināšana bieži vien ir bijusi svarīgāka nekā stilistiska.

Mainoties iekārtai, straujas izmaiņas rodas arī dominējošajā metaforu sistēmā – metametaforas mainās, bet daudz kas arī saglabājas. Mūsdienās jaunu konotāciju ieguvus, piemēram, **tirgus** (to nosaka valdošā liberālā tirgus ideoloģija), un tas savukārt izraisa tālejošākas sekas. Kā zināms, metaforizācija attīstās triecienviļņveidīgi – tagad jebkuras darbības ir kļuvušas par **pakalpojumiem** jeb **servisu**. Darbību objekti savukārt par **klientiem**, **patērētājiem** (piemēram, **pasaziēri**, **pacienti**, **skolnieki** un **pat cietumnieki**). Jebkura lieta un parādība ir vai nu

prece vai **produkts**, piemēram, **gaiss**, **ūdens**, **biļete**, **pumpis**, **doma**, **padoms**.

Aviosabiedrība piedāvā arī nebiļešu produktus.

Mūsu produkts ir reklāmas kampaņas.

Šī koncepcija ir vairāku mēnešu darba produkts.

Mūsu skolās sagatavotais produkts neatbilst šodienas prasībām.

.. šobrīd tiek strādāts arī pie citiem jauniem produktiem: datu glabātavas, valdības portāla un publisko atslēgu infrastruktūras izveides. (Dienas Bizness, 30.05.2001.)

Latvijas politiskajā diskursā redzam vairākus plaši izplatītu metaforu paveidus:

- 1) tradicionālo, konvenciālo metaforu lietojumu (idiomas);
- 2) tradicionālo metaforu okazonālo lietojumu, vārdspeles;
- 3) jaunu metaforu radīšanu (rašanos).

Tradicionālo, konvenciālo metaforu lietojums (idiomas)

Uzskati par stabilo metaforu lietojumu ir atšķirīgi. Politvalodas patriarhs Orvels tās vērtē ļoti kritiski: “Lietojot stabilās metaforas – salīdzinājumus un idiomās – tiek ievērojami aiztaupīta prāta piepūle, maksa par to ir nozīmes neskaidrība gan lasītājam, gan sev.” (29, 134. lpp.) Tās korumpē autora domas un valdzina un piemāna auditoriju (turpat, 137. lpp.). Šo domu atbalsta arī Erhards Eplers, uzsverot, ka politvaloda ir kļuvusi par bezjēdzīgu gatavu frāžu apkopojumu, kas var pat apdraudēt demokrātiju, jo atbrīvo vietu populismam. Savukārt Mio uzskata, ka stabilajām tradicionālajām metaforām ir vislielākais pārliecības iespaids (25, 118. lpp.). Stabils metaforas ir ļoti nodēģas situācijās, kad vēlams runāt netieši un ironiski.

Starp tradicionālajām metaforām, kam bieži ir internacionāla daba un kas parasti saistās ar politiskiem jautājumiem, varētu minēt: **krievu lācis**, **ķirzas zābaki**, **upurjērs**, **apmētāšana ar dubļiem**, **raganu medības**, **dunča dūriens mugurā**. Daudziem bieži lietotiem frazeoloģismiem ir izveidoju-

sies ironijas pieskaņa: Saeimas **simts gudrās galvas**, deputāti kā **tautas kalpi**. Valodas līmenī ironijas līmenis ir grūti nosakāms, taču runas līmenī tas, iespējams, pat dominē. Šeit būtu vietā pieminēt **zelta rokas** – tradicionālo idiomu, ko izteica bijušais Latvijas veselības ministrs, ķirurgs Ā. Auders, aizstāvot savus pārlietu lielos ienākumus. Kopš šī brīža idiomai faktiski ir parādījusies otra ironiskā nozīme un tās lietojums ir kļuvis visai nedrošs, neprognozējams. Tas rāda, ka pat tradicionālās idiomās var mainīt nozīmi un konotāciju un politiķi nav vienīgie metaforas īpašnieki, metafora var izslīdēt no sākotnēji iecerētās pakļautības un sākt dzīvot citu dzīvi.

Tradicionālo metaforu atdzīvināšana, vārdspeles

Šis izmantojuma veids ir okazionāls un reti atstāj ilglaicīgu iespaidu uz valodu. Turklāt Latvijas politiskajā diskursā tas ir jauns – vai spējams iztēloties vārdspeles PSKP forumos no Brežņeva vai Vosa mutes?

Apzināta stilistiska stabila valodas vienību formas un semantikas izmaiņa ir labi pazīstams ekspresivitātes kāpināšanas līdzeklis. Kontrasts starp veco, tradicionālo formu un jauno rada gaidītu sabrukumu (*defeated expectancy*) un vienreizēju nozīmju sadursmi, kas ietver gan konkrēto metaforu, gan konkrēto diskursa kontekstu. Metaforas, metaforiskas frāzes, idiomās tiek uztvertas kā stabilas monosemantiskas vienības, un uztvērēja prātā izmaiņa vienmēr tiek kontrastēta ar stabilo vienību. Plūstošajā tekstā pēkšņi parādās negaidīts divlīmeņu teksts (30). Vienlaicīgais stilistiski semantiskais konflikts rada nozīmju sadursmi un hipersemantizē tekstu (31, 109. lpp.).

Reiz Andris Šķēle mūs nodēvēja par “vecajiem kareivjiem”. Pulveri ostājušiem, kuri bez liekas vajadzības nelien no ierakumiem.

Manuprāt, šodien „Latvijas ceļam” ir gluži cits tēls. Dzīves vētru rūdīts, pieredzējis jūras vilks, kurš nebēdā par vējiem un viļņiem sava kuģa kursā. Un sen nesatraucas par žurku spiedzieniem tilpnē. Jo viņš zina – katra vētra reiz beidzas. Pārlicība, precīza rīcība un pienākuma apziņa ļauj viņam izvest

kuģi un tā ļaudis cauri bangām uz drošu ostu. (Ž. Tikmera runa LC kongresā 26.01.2002.)

Radošās metaforas ir arī riskantas un var neizdoties (3, 109. lpp.), taču tās var piešķirt svaigu un jaunu skatījumu uz lietām.

Jaunās metaforas

Tās dzimst politiskajā procesā un tiek aktīvi izmantotas tajā. Soporijs un Dilards (34, 407. lpp.) uzskata, ka jaunās metaforas ir ekspresīvākas un spēcīgākas nekā tradicionālās. Taču, denotātam kļūstot neaktuālam, tās pazūd kopā ar to. Emša kūlas dedzināšanas formulējums **Latvija deg zilās ugunīs** nav zudis; cita premjera raksturojums Lietuvas kolēģim **utu vanags** ir aizmirsts. **Zemūdene** (Gorbunovs) nav aktuāla, **trubas Aivars** (Lembergs), iespējams, lēnām izzudīs. **Ulbrokas betmens** (Šķēle) ir zudis, tā vietā nākuši citi apzīmējumi – **Mākontēvs**, **Garoza** u. c. Dažas politikā radītās jaunmetaforas regulāri atgriežas topā un uzskatāmas par valodas neatņemamu daļu: **čekas maisi**, **reņģēdājs**, **politiskā (partijas) lokomotīve**.

Latvijā starp tām visspēcīgākā, šķiet, ir **čekas maisi** – aģentu kartīšu kopa, kas nonāca jaunās varas rokās. Čekas maisiem, kas, starp citu, nav maisi, ir gluži vai mītiskas iezīmes. Tie tiek glabāti drošā vietā, laiku pa laikam, parasti pirms vēlēšanām, no tiem tiek izzvejotas atsevišķas kartītes, tā sagraujot dažu cilvēku politiskās karjeras plānus. Šo procesu gan var veiksmīgi apstrīdēt tiesā. Reizēm, arī parasti pirms vēlēšanām, tiek aktīvi pārspriesta iespēja publicēt visu sarakstu, tad tā tiek atlikta.

Pasakas elementus pastiprina arī tas, ka maisi ir slēgti, pieeja atļauta tikai dažiem izredzētajiem, maisiem ir sargs, kurš, starp citu, ironiskā kārtā ir zemās domās par „maisu” autentiskumu. Politiķi un sabiedrība nevar izšķirties, ko ar tiem darīt – sadedzināt, turpināt turēt zem atslēgas, publicēt. Šī metafora pilnībā atbilst Umberto Eco grāmatā *Faith and Fakes* („Ticība un viltojums”) aprakstītajam *faction* – latviski *fakcija* – fakta un fikcijas saplūdenim (9, 164. lpp.). Fakcija kā metafora ir ļoti iedarbīga.

Metametaforas

Lielajā metaforu lietojuma apjomā iespējams izdalīt vairākas metametaforas, kas tiek plaši izmantotas politiskajā diskursā.

- Valsts kā persona, vieta, adrese

Ārpolitikā valsts veido attiecības ar citām valstīm. Valstīm ir kaimiņi, draugi, ienaidnieki. Valstis ir dažādas – miermīlīgas un agresīvas, atbildīgas un neatbildīgas, attīstītas un neattīstītas (17). Valsti parasti pārstāv vadītājs, kas simbolizē valsti, piemēram, **Putins** vai **Bušs**. Metonīmijas attiecas arī uz vadoņu mītnēm **Baltais nams**, **Kremlis**, **Berlīne**, **Jēkaba iela**, **Rīgas pils**.

Putins uzbrūk Čečenijai, Bušs Irākai un abi labi čomi. (Delfi)

To, cik daudz no Rīgas drošības pasākumiem noteica Vašingtona un cik – Rīga, valdība neatklāj. (Diena, 14.05.2005.)

.. eksporta nodevu ieviešana Baltkrievijai bija Kremļa sankcionēta .. (Diena, 12.01.2007.)

.. tautas kalpi pašrocīgi ļauj daudzus Jēkaba ielā un Brīvības bulvārī pieņemamus lēmumus izšķirt Rīgas pils. (Piezīmes pirms došanās uz Iekšējo Īriju. *Politika.lv*)

- Valsts kā ķermenis

Valsts jau izsenis tiek pielīdzināta cilvēka ķermenim un tā daļām: **valsts galva**, **valsts sirds (galvaspilsēta)**, **policijas garā roka**, **Maskavas roka**, **finanšu asinis**. Tā kā valsti, politiku, parlamentu un valdību veido dažādi komponenti, tad cilvēka ķermenis ir ļoti parocīgs, turklāt ķermenis ir elementārs, visiem zināma lieta. Un, protams, viegli saprast, ka ķermeņa funkcionēšana ir atkarīga no tā daļu stāvokļa un koordinācijas.

Likumdošanas vara – valsts sirds, izpildvara – tās smadzenes. (Ruso)

Pētīs Maskavas „roku”. Latvijā ik pa laikam izskan runas par Maskavas „roku”, taču pārsvarā tās ir emocionāls runas.. (Latvijas Avīze, 14.12.2006.)

Aigars Kalvītis. Tautas tēvs, visu redzošā acs un visu dzirdošā auss. (www.vdiena.lv/lat/politics/quot/aigars_kalvitis?comm_page=1 - 43k.)

Rīgas mēra Aivara Aksenoka vadītās struktūras sirds beidza pukstēt vakar, plkst. 17.27. (Rītdiena, 20.02.2007.)

Šīs metametaforas aizsākumus redzam jau Ēzopa fabulā par Vēderu un locekļiem, kur nekoordinētība rada lielas problēmas. Vēders tiek apsūdzēts slinkumā, un mute, zobi un rokas pieteica tam boikotu, tāpēc visi panīka. Līdzīgs motīvs ir Bībelē, kur Vecās Derības Daniela grāmatā aprakstīts Nebukadnecera sapnis par milzu statuju ar zelta galvu, sudraba krūtīm un rokām, vara lejasdaļu, dzelzs kājām un māla pēdām (kājām). Šis tēls vēlāk apspēlēts neskaitāmos variantos Platona, Plutarha, Šekspīra u. c. klasiķu darbos.

Valsts kā labi koordinēts un vienots organisms reāli ir fikcija, jo to veido indivīdi un grupas ar dažādām heterogēnām novirzēm un interesēm. Tomēr mērķis – perfektā koordinācija – ir vilinošs, un totalitārās sistēmas šo metaforu cenšas ieviest praksē. Hitlers intervijā Hansam Johstam 1934. gadā deklarē, ka nacisms “izprot Vāciju kā korporatīvu ķermeni, kā vienotu organismu” (8, 415.–417. lpp.). Kad valsti un tautu uzlūko šādi, politika tiek biologizēta, tā vairs nav cilvēku izveidota sarežģīta nodarbe, bet kļūst par dabisku procesu, un tās vadītāji (smadzenes) var pielabot nevēlamos procesus – atbrīvoties no baciļiem un parazitāriem, cīnīties ar pašdefinētām slimībām un novirzēm. Politikā tas parasti noved pie pretinieka biologizācijas – tas ir jāznīcina, jānomērdē, jāizgriež (36), lai organisms atkal būtu vesels.

Ķermeņa metafora ir tiešā saistībā ar veselības un slimības metametaforu. Pret slimībām sabiedrībā, grupās un indivīdos jācīnās. Arī šī metafora nav jauna. Suzanna Zontāga (32) raksta, ka “nosodāmu slimību jēdzieniem ir sena vēsture”. Zontāga (33) apraksta slimību kā iebrucēju, iekšējo ienaidnieku, ar ko jācīnās. Šo metametaforu plaši lietoja gan padomju, gan nacisma propaganda – žīdi un šķiras ienaidnieki ir parazitāri, kas jāznīdē un jāaizslauka:

Šķiru ienaidniekus, kas šodien indē skolu dzīvi, ar sekmēm iznīdēsīm. (Jaunais Komunārs, 18.10.1940.)

.. savas mājas izmēzt un iztīrīt no cilvēces atkritumiem. (Daugavpils Latviešu Avīze, 30.07.1941.)

Tā kā tik spēcīgs metaforiskums joprojām asociējas ar šiem režīmiem, Latvijā no tādiem salīdzinājumiem izvairās. Bet metametafora tomēr bieži uzpeld politiskā

diskursā, sevišķi runājot par korupciju (latīņu val. **corrupere** – ‘samaitāt’). Latvijas sabiedrība tiek raksturota kā slima, tā jāārstē gan valsts, gan indivīda līmenī.

- Valsts kā uzņēmums

Moderno metametaforu, kur valsts ir uzņēmums, ieviesa Andris Šķēle, pirmoreiz ķeroties pie valdības stūres. Valsts ir gandrīz bankrotējusi, jāsāk tās sanācija, taupības pasākumi, jāsamazina pensijas utt. Tas latviešu apziņā asociējas ar teiksmu par Ulmani kā **saimnieku** (27).

- Valsts kā kuģis

Šajā metametaforā valsts ir kuģis, tās vadītāji – kapteinis un stūrmaņi. Kuģis kaut kur dodas vai nu uz jauno krastu, vai pārpilnības zemi, vai miera ostu, kas nu attiecīgajā brīdī ir pievilcīgāks.

- Politika kā spektrs

Ļoti stabila metametaphora jauno laiku politikā ir spektrs: ultrakreisie, kreisie, centristi, konservatīvie, labējie, ultralabējie. Vēlētāji piesienas kādai spektra daļai. Tiesa, tradicionālais spektrs Latvijā, un ne tikai pie mums, ir mazliet sagrozīts – kreisie it kā ir krievi, latvieši it kā labējie. Īsti nav skaidra populistu vieta šai spektrā, arī zaļie pie mums ir labēji, lai gan Rietumeiropā parasti visai kreisi. Labējā–kreisā dalījums ļauj spēlēt arī vārdspēles ar šo vārdu pamatnozīmēm, kas ir valodā dziļi iesakņojušās.

Visbeidzot, visaptverošākā Latvijas politikas metametaphora ir politika kā karš.

- Politika kā karš

Politikā, protams, pastāv nopietns cīņas elements – atcerēsimies, ko teicis vācu militārais teorētiķis Karls fon Klauzevics: „Karš ir politikas turpinājums citiem līdzekļiem.” Tomēr kara metafora, runājot par iekšpolitiku, ir neprātīgi izplatīta. Kari var būt dažādi – **minikariņš, ierakumu karš, informatīvais karš**, bet tajā ir gan **frontes un armijas, gan artilērija, aviācija un citi ieroči, gan uzbrukumi un kaujas**:

Nav grūti iedomāties, ka konsolidēties Kremļa **frontē** varētu Ainārs Šlesers ar saviem „mācītājiem”. (Diena, 04.12.2006.)

Abas lielākās partijas jau sagatavojušas iespaidīgas juristu **armijas**, ko grasās raidīt cīņā .. (Diena, 23.10.2004.)

Prezidenta vēlēšanas bija izteiktas **vīriešu spēles**. Kā jau **kaujas laukā**, šis uzvaras prieks tika izrādīts varbūt mazliet **mazāk civilizētā** veidā. (Diena, 02.06.2007.)

Uz to nereti norāda žurnālisti, kas tuvumā vēro politiķu batālijas:

Klausoties šajā politiķu retorikā jau daudzu gadu garumā, pārņem izjūta, ka visi, kas sēž Jēkaba ielas nama parlamenta sēžu zālē, ar **dzelondrāšu, ierakumu un dzotu palīdzību** sadalīti divās **karojošās frontēs**. Ik pa brīdīm, **baltajiem karogiem** plandot, te vieni, te otri **miera sūtņi** dodas uz **pretinieka midzeni**, lai paziņotu, ka faktiski visi **cīnās** par vienu un to pašu. Reizi nedēļā (parasti Saeimas plenārsēžu laikā) kāds iemet **pretinieka ierakumos granātu un kariņš** atkal iet vaļā. Šķiet, ka tās ir divas dažādas valstis, par kuru labklājību viņi tur **karo**.

(Miers tikai sapņos rādās. Zemgales Ziņas, 21.07.2004.)

Pašlaik ir sācies **īsts informatīvais kariņš**, kurā kā **smagā artilērija** mēģina darboties televīzija. Ir jau notikusi daža laba pietiekami liela un nozīmīga **kauja**, piemēram, tā sauktā **Jūrmalgeita**. Tā bija **tipiska politiķu kauja**. Fakts, ka **mediju kariņš** tiek turpināts ar jezgu ap sarunām starp zemes tirgotāju un viņa advokātu, kuras ierakstījis pats uzņēmējs, ir loģisks aizsāktā procesa turpinājums. **Taču ikvienā karā lielākie cietēji ir civiliedzīvotāji**. Diemžēl arī šajā, kurā tiek izmantoti tikai **informatīvie ieroči**. (Neatkarīgā Rīta Avīze, 25.04.2006.)

Pat tādas centriski liberālas valdības partijas kā **LC** kongresā (2006) militārās metaforas pārsātinājums burtiski katrā runas teikumā tālu pārspēj vislaunākos padomju propagandas paraugus:

Vecie zaldāti joprojām ir gatavi kaujai un ieguvuši jaunus sabiedrotus..

Kad mēs 2002. gadā zaudējām vēlēšanās, daudz mūsu cīņu biedri **dezertēja vai arī pārgāja otrā frontes pusē**. Četrus smagus gadus pavadījām **ierakumos bez smagās artilērijas Saeimā vai aviācijas valdībā**. **Frontes līniju noturēja mūsu lauka komandieri** – mēri un pašvaldību vadītāji.

Kādā tempā uzbrukt? Kur ir galvenie stratēģiskie uzbrukuma virzieni? Vai ir jāveic artilērijas sagatavošanās uguns? Viens ir skaidrs – 2004. gada Latvijai ir pienākusi

gan „aviācija”, gan „smagā artilērija” – ap 4,7 miljardiem latu ES fondu naudas, taču tomēr arī ar tiem – kurā virzienā uzsākt šaut, kurā pastiprināt uzbrukuma intensitāti, kur nogaidīt un veikt apiešanas manevrus?

Īpaši grūts frontes sektors ir uzticēts mūsu pieredzējušajai komandierei Karīnai Pētersonei – sabiedrības saliedēšana ..

Šāds diskurss nav vienkārša vēlēšanu sacensība, vēlēšanu piesaiste, tas drīzāk

atgādina Hobsa “visu karu pret visiem”. Ko šī metametaphora liecina par latviešu domāšanu un mentālajām struktūrām? Vai tas ir totalitārās ēras turpinājums valodā un domāšanā vai arī jaunās sabiedrības „uzvarētāju un zaudētāju” cīņas un sabiedrības sašķeltības mentālais atspoguļojums? Iespējams, mēs sevi varam mierināt ar domu, ka latviešu politiskā metametaphora ir tikai politiķu, nevis visas tautas metametaphora.

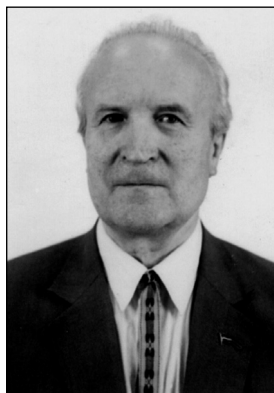
VĒRES

1. Austin J. L. (1975) *How to do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
2. Baranov A. N. (2004) Metaforicheskiye grani fenomena korupcii // *Obščestvennye nauki i sovremennost'*. RAN. No. 2, 70–79.
3. Carter Ronald (2004) *Language and Creativity. The Art of Common Talk*. London: Routledge.
4. Charteris-Black Jonathan (2004) *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke: Palgrave-MacMillan.
5. Chilton Paul (1996) *Security Metaphors. Cold War Discourse from Containment to Common House*. New York: Peter Lang.
6. Cibulskiene Jurga (2005) Konceptualioji kelio metafora lietuovos rinkimu diskurse. *Kalbotyra* LIV (1), 51–64.
7. Dobrovolskij Dmitriij (1995) Idioms of ‘fear’: a cognitive approach. **In:** *Translation and Meaning*. (ed. M. Thelen) 3. Maastricht: p. 13–26.
8. Domarus Max (ed.) (1990) *Hitler: Speeches and Proclamations: 1932–1945. The Chronicle of a Dictatorship*. London. 1.
9. Eco Umberto (1998) *Faith in Fakes*. New York: Vintage Books.
10. Foucault Michel (1982) *Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
11. Goatly Andrew (1997) *The Language of Metaphors*. Routledge London and New York.
12. Goatly Andrew (2007) *Washing the Brain – Metaphor and Hidden Ideology*. John Benjamins.
13. Howe N. (1988) Metaphor in Contemporary American Political Discourse. **In:** *Metaphor and Symbolic Activity*. Vol. 3 (2), p. 222–254.
14. Kopperschmidt Joseph (1990) Gibt es Kriterien politischer Rhetorik? Versuche einer Antwort. **In:** *Diskussion Deutsch*. 21, p. 479–501.
15. Kruks S. (2002) Latvian political discourse: from propaganda to marketing. **In:** *Humanities and Social Sciences. Latvia*. (ed. A. Veisbergs) Nr. 34, p. 47–70.
16. Lakoff G. (1987) *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago (Ill): The University of Chicago Press.
17. Lakoff G. (1991) *Metaphor in politics. An open letter to the Internet from George Lakoff*. Available: www.arieverhagen.nl/11-sept-01/Lakoff_1991.html
18. Lakoff G. (1993) The Contemporary Theory of Metaphor. **In:** *Metaphor and Thought*. Ed. by A. Ortony. Cambridge University Press, p. 202–251.
19. Lakoff G., Johnson. M. (1980) *Metaphors We Live by*. Chicago (Ill): The University of Chicago Press.
20. Lakoff G., Johnson. M. (1999) *Philosophy in the flesh: Basic Books*. Chicago (Ill): The University of Chicago Press.
21. De Landtsheer Chr. (2004) Metaphorical World Politics. **In:** *Metaphorical World Politics*. Ed by Fr. A. Beer & Chr. De Landtsheer. East Lansing: Michigan State University Press, p. 261–264.

22. Liepa D. (2002) Metafora publicistikas darbos. *Valoda* 2002. 1. daļa. Daugavpils: Saule, 34.–40. lpp.
23. Ločmele Laimdota (2006) Latvian Press Narratives. **In:** *Humanities and Social Sciences. Latvia* 1 (47), p. 14–25.
24. Mandelblit Nili (1995) The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory. **In:** *Translation and Meaning*. (ed. M. Thelen) 3. Maastricht: p. 482–495.
25. Mio Jeffrey Scott (1997) Metaphor and Politics. **In:** *Metaphor and Symbol*. Vol. 12 (2), p. 113–133.
26. Naciscione A. (2006) Figurative Language in Translation: A Cognitive Approach to Metaphorical Terms. **In:** *Pragmatic Aspects of Translation. Proceedings*. (ed. A. Veisbergs) Riga: DCLTI, p. 103–118.
27. Naglinska E. (2003) Vadoņa tēla konstruēšana latviešu presē: Kārlis Ulmanis un Josifs Staļins. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 2. Rīga: LVAG, LVVA, 43.–92. lpp.
28. Ortony A. (1993) Metaphor, Language and Thought. **In:** *Metaphor and Thought*. Ed. by A. Ortony. Cambridge University Press, p. 1–16.
29. Orwell George (1968) Politics and the English language. **In:** *The Collected Essays, Journalism and letters of George Orwell. In Front of your Nose: 1945–1950*. Vol. 4. London: p. 127–140.
30. Raskin, Victor (1985) *Semantic Mechanisms of Humour*. Dordrecht and Boston: Reidel.
31. Schogt, Henry G. (1988) *Linguistics, Literary Analysis, and Literary Interpretation*. Toronto: University of Toronto Press.
32. Sontag S. (1978) *Illness as Metaphor*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
33. Sontag S. (1989) *AIDS and its Metaphors*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
34. Sopory, Pradeep; Dillard James Price (2002) The Persuasive effects of metaphor. 35. A Meta-Analysis. **In:** *Human Communication Research*. 28 (3), p. 382–419.
36. Sperber Dan & Wilson Deirde (1986) *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
37. Veisbergs A. (2006) Nazi and Soviet Dysphemism and Euphemism in Latvian. **In:** *Baltic Postcolonialism*. (ed. Kellertas Violeta) Amsterdam, New York: Rodopi, p. 139–164.

Jānis Kušķis

ENDZELĪNS UN LATVIEŠU VALODA

Jānis Kušķis dzimis 1930. gada 14. novembrī. Filologs, Latvijas Universitātes lektors, Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieks, Kārļa Mīlenbaha, Luža Bērziņa un Teodora Reitera balvu laureāts, Austrālijas un Latvijas biedrības, Teodora Reitera fonda Goda biedrs.

1955. gadā beidzis Latvijas Universitātes (tolaik LVU) Filoloģijas fakultāti, turpinājis studijas aspirantūrā. Ieguvis filoloģijas maģistra grādu. Kopš 1955. gada strādā Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē (Baltu valodu katedrā).

Jānis Kušķis publicējis vairāk nekā 1000 rakstu par valodniecības jautājumiem dažādos izdevumos Latvijā un ārvalstīs, veidojis 900 valodniecības raidījumus Latvijas Radio. Viņš ir autors 2006. gadā izdotajai grāmatai *Mūsu valoda* un līdzautors 1994. gadā izdotajai grāmatai *Kā latvietis runā*.

Latviešiem nav daudz pasaulē pazīstamu zinātnieku. Latvijas Zinātņu akadēmijas eksprezidents akadēmiķis Jānis Stradiņš pie pasaulē zināmiem zinātniekiem, kuŗus visvairāk citē zinātniskos izdevumos, piemin ķīmiķus Nobela prēmijas laureātu Vilhelmu Ostvaldu un Paulu Valdenu, kā arī valodnieku Jāni Endzelīnu. Šie trīs zinātnieki minēti arī oficiālajā grāmatā *Latvijas vēsture / 20. gadsimts* (1, 87). Tajā minēti vēl citi zinātnieki, no valodniekiem – Kārlis Mīlenbachs. Jānis Endzelīns nedaudz pieminēts arī grāmatā *Latviešu valoda 15 neatkarības gados* (16). Šās grāmatas plašajā izmantotās literatūras sarakstā minēti divi J. Endzelīna darbi – *Dažādas valodas kļūdas* (divi izdevumi) un kopā ar K. Mīlenbachu sarakstītā *Latviešu valodas mācība* (16, 470).

Plašu Endzelīna darbības vērtējumu rakstā *Dižais valodnieks Jānis Endzelīns* devuši E. Sokols un M. Saule-Sleine (20, 7–21), galvenokārt gan M. Saule-Sleine. Šai rakstā minēti arī ievērojamākie J. Endzelīna darbi – *Latviešu prievārdi*, I–II (1905–1906), *Slavu un baltu etīdes* (1911), abi šie darbi krievu valodā, *Latvijas vietu vārdi*, I–II (1922–1926),

Lettsche Grammatik (1922), *Latviešu valodas gramatika* (1951), *Baltu valodu skaņas un formas* (1948) un virkne citu darbu. Uzsvērts, ka latviešu leksikografija nav iedomājama bez *Latviešu valodas vārdnīcas*, ko bija sācis K. Mīlenbachs, bet pabeidzis J. Endzelīns. Šī vārdnīca iznāca četros sējumos un divos papildsējumos (1923–1946) un pēc vārdu daudzuma, kas tajā ietverti, joprojām ir lielākā latviešu valodas vārdnīca. J. Endzelīna 85 gadu jubilejai veltītajā rakstu krājumā, kuŗā ir minētais E. Sokola un M. Saules-Sleines raksts, ievietota arī J. Endzelīna bibliografija ar vairāk nekā 300 darbiem.

K. Mīlenbacha un J. Endzelīna *Latviešu valodas vārdnīcā* ir ietverta mūsdienu rakstu valodas leksika, apvidvārdi, frazeoloģismi, vecvārdi, dotas ticamas etimoloģijas, izmantojot lielākās indoeiropiešu etimoloģiskās vārdnīcas. M. Saule-Sleine raksta: „*Latviešu valodas vārdnīcu* augstu novērtējuši redzami valodnieki (K. Būga, A. Zenns, A. Meijē, M. Nīdermanis, G. Ģerulis u. c.). Profesors Džakomo Devoto (Itālija), apsveicot J. Endzelīnu viņa 60. dzīves gadā, teica: „*Jūsu Slavu un baltu etīdes*, *Jūsu Latviešu gramatika*, *Jūsu*

un Mīlenbacha vārdnīca ir un paliks starp pašiem pamatīgākajiem pētījumu līdzekļiem ikvienam, kas nodarbojas ar lingvistiku vai indoeiropiešu senatni.”” (20, 17).

J. Endzelīns *Latviešu valodas vārdnīcas* IV sējuma galavārdos, pieticīgi vērtēdams savu devumu vārdnīcas tapšanā, vairāk aizrāda uz nepadarīto un dažām kļūmēm, bet izsaka pateicību daudzajiem līdzdalībniekiem vārdnīcas veidošanā. Tas ir zinātniska godīguma paraugs.

Tāpat *Latviešu valodas gramatikas* nozīmi J. Endzelīns vērtē pieticīgi – 1922. gada vācu izdevuma priekšvārdos: „Das vorliegende Werk soll lediglich die lettische Sprache für die vergleichende Sprachwissenschaft zugänglicher machen, als sie bisher es gewesen ist”; un 1951. gada latviešu izdevuma priekšvārdos: „Šā mana darba vienīgais uzdevums ir darīt latviešu valodu valodniecībai pieejamāku nekā līdz šim.” Vācu izdevums (3) 862 lappusēs un latviešu izdevums (4) 1100 lappusēs sniedz ziņas par moderno latviešu rakstu valodu, tās vēsturi un vēsturisko gramatiku salīdzinājumā ar leišu un citām indoeiropiešu valodām, aplūkojot gan fonētiku, gan morfoloģiju, gan sintaksi. Par sintaksi un vārddarināšanu daudz ziņu ir morfoloģijas daļā. Visi valodas fakti ir plaši ilustrēti ar piemēriem no literātūras, izloksnēm, veciem tekstiem. Visur ir daudz atsauču uz izmantoto literātūru daudzās valodās.

Endzelīns vairāk vai mazāk plaši ir darbojies visās valodniecības nozarēs, un viņa darbiem joprojām ir liela nozīme latviešu, baltu un visā indoeiropiešu valodniecībā, arī somugru valodniecībā. Endzelīns guvis daudz pagodinājumu ārzemēs. E. Sokols un M. Saule-Sleine minējuši, ka Endzelīns ir Krievijas Zinātņu akadēmijas korrespondētājloceklis, Zviedrijas Zinātņu akadēmijas, Holandes Zinātņu akadēmijas, Čehu Zinātņu un mākslas akadēmijas un Pragas Zinātņu biedrības ārējais biedrs, Getingenes, Karaļauču, Helsingu (Somu ugru) biedrību korrespondētājs biedrs, Upsalas Universitātes un Kaunas Universitātes Goda doktors, Amerikas Lingvistu biedrības, Lietuvju Zinātņu biedrības, Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības Goda biedrs, Vācu akadēmijas Humbolta medaļas

laureāts (20, 21). Endzelīnam 1938. gadā piešķirta Tēvzemes balva, jau 1926. gadā Triju Zvaigžņu III šķiras ordenis. Ar apbalvojumiem Endzelīns pagodināts arī padomju laikā, lai gan viņa darbību valodniecībā stipri bremsēja. Endzelīns bija kritizējis padomju valodniecībā līdz 1950. gadam atzīto, bet aplamo N. Marra „jauno mācību” par valodu, tāpēc 1950. gadā viņš bija spiests atstāt darbu Universitātē. Pēc tam gan Marra mācību atzina par aplamu, tomēr Endzelīns joprojām tika pelts, jo esot „buržuaziskais nacionālists” (16, 29).

Endzelīna darbos norādīts uz latviešu un baltu valodu senatnīgumu un tā nozīmi indoeiropiešu valodu vēstures pētīšanā. Endzelīns raksta, ka pirmatnējās skaņas, it sevišķi patskaņi (īsi un gaži) ar atšķirīgajām intonācijām baltu valodās ir paglābušies labāk nekā jebkuŗā citā dzīvā indoeiropiešu valodā, ka baltu valodās vārda beigās patvērušies senie *-s*, *-r* un (baltu pirmvalodā) *-n*, kas citās indoeiropiešu valodās zuduši, ka *m* paglābies arī dentālo līdzskaņu priekšā, un vēl citas īpatnības skaņu vēsturē (4, 15). Latviešu valodā ir vairāk locījumu, divdabju, darbības vārdu izteiksmju nekā citās indoeiropiešu valodās. Franču valodnieks A. Meijē tēlaini teicis – ja gribat dzirdēt, kā cilvēki runājuši akmens laikmetā, tad brauciet uz Baltiju. Tas nozīmē, ka leišu un latviešu valodā dzīvā skanējumā joprojām saglabājušās daudzas īpatnības, kas zudušas, bet senāk bijušas citās indoeiropiešu valodās. Ir dzirdēti apgalvojumi, ka ar to taču latviešu valodai neesot nekādu priekšrocību, salīdzinot ar citām valodām. Bet neviens jau neapgalvo, ka mums tāpēc būtu kādas priekšrocības saziņā. Tomēr šāds seniskums ir latviešu valodas kultūrvēsturiska vērtība. Tāpēc latviešu valodu tagad mācās daudzviet pasaulē, ne tikai Latvijā un Lietuvā, bet arī Polijā, Vācijā, Zviedrijā, Čehijā, Krievijā; arī citur pasaulē ir ne mazums interesentu par latviešu valodu. Un Endzelīns savos darbos ir centies to padarīt pieejamu cittautu valodniekiem.

Ārzemju valodnieki ļoti cienījuši Endzelīnu un augstu vērtējuši viņa darbību. R. Ekbloms: „Ich danke Ihnen für alles, was Sie mich gelehrt haben. Ich danke Ihnen für

die glücklichen Tage im Jare 1926, als wir zusammen in E. A. Meyers Stockholmer phonetischen Laboratorium Ihre Akzentarten untersuchten, mit einem für mich wichtigen Ergebnis." (Es pateicos Jums par visu, ko Jūs man esat mācījis. Es pateicos Jums par laimīgajām dienām 1926. gadā, kad mēs kopā E. A. Meijera Stokholmas fōnētikas laboratorijā pētījām Jūsu intonācijas, un rezultāti bija man svarīgi.) (2, 99). V. Metjūzs: „For this tentative investigation of the Latvian system of phonemes I have drawn chiefly on the lexical and grammatical material collected by Kārlis Mīlenbachs and Jānis Endzelīns as well as on Richard Ekblom's *Die lettischen Akzentarten*." (Šim latviešu valodas fōnēmu sistēmas pagaidu pētījumam leksikas un gramatikas materiālu esmu galvenokārt smēlies no Kārļa Mīlenbacha un Jāņa Endzelīna vākumiem, kā arī no Richarda Ekbloma *Latviešu valodas intonācijām*.) (17, 181). E. Nieminens: „Wenn ich der Aufforderung, mit einem kleinen Beitrag an der Ihnen zu widmendem Festschrift teilzunehmen, Folge leiste, so tue ich dies freudigst, um Ihnen damit ein Zeichen des Dankes zu geben, denn ich Ihnen für Jahrzehnte dauernde Unterstützung schulde." (Kad es saņēmu aicinājumu ar nelielu apcerējumu piedalīties Jums veltītā rakstu krājumā, secināju, ka daru to ar vislielāko prieku, lai ar to dotu Jums pateicības zīmi, jo esmu Jums parādā par gadu desmitiem ilgu palīdzību.) (18, 201).

2007. gadā nākusi klajā grāmata *Latviešu valoda 15 neatkarības gados* (16). Tajā ir plaši socioloģiski pētījumi par latviešu valodu pēdējos 15 gados. Aplūkotas institucionālās struktūras un to darbība (16, 75–116), valodas situācija Latvijā 1991–2006 (16, 117–171), valodu prasmes un lietojuma dinamika Latvijā (16, 172–242), lingvistiskā attieksme Latvijas iedzīvotāju sociālajās grupās (16, 243–308), valsts valodas lietojums izglītības sistēmā (16, 309–369), latviešu valodas attīstība un standartizācija (16, 370–461). Pēdējā nodaļa sniedz visai nepilnīgas ziņas par latviešu valodas attīstību un standartizāciju. Pārējās nodaļās var lasīt visai interesantus faktus par aplūkotajiem jautājumiem.

Ir uzsvērts, ka padomju okupācijas gados Latvijā notika brutāls krievu–padomju

koloniālisms, kuŗa mērķis bija baltiešu valodu erōzija un psihiska iznīcināšana; latviešu valoda bija izspiesta no oficiālās lietošanas, un politisko apstākļu dēļ šis jautājums nebija diskutējams (16, 43). Līdzīgi fakti grāmatā minēti vairākkārt.

Bet pavisam maz ir rādīts, kā valodas erōzija izpaudusies. Izmantotās literatūras sarakstā nav minēta ne K. Mīlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*, ko pabeidzis J. Endzelīns, nav minēta pat padomju gados tapusī *Latviešu literārās valodas vārdnīca* desmit grāmatās. Tajās ir plašs materiāls par latviešu valodas erōziju, bet tas nav izmantots. Ir norādīts, ka latviešu valoda piesārņojusies ar slaviskas cilmes barbarismiem un ar semantiskiem barbarismiem, ir nosaukti daži piemēri (16, 40). Niecīgais valodas piemēru skaits ir tādā kā pretrunā ar plašo socioloģisko latviešu valodas stāvokļa analīzi. Nedaudz korrigējot socioloģisko aptauju rezultātus, visu grāmatu varētu tikpat labi attiecināt nevis uz latviešu valodu, bet uz kādu citu, piemēram, igauņu valodu. Arī pēdējā nodaļā par valodas attīstību un standartizāciju piemēru minēts maz, un tas izraisa šaubas par rādīto valodas attīstību. Apšaubāms ir apgalvojums, ka valodas normēšana galvenokārt skarot tikai „gramatisko un ortografisko pusi”, bet leksiskā normēšana diezvai esot vajadzīga (16, 399). Runāts, ka valodas norma ir vēsturiska parādība un ka to nedrīkst aizmirst, un turpat apgalvots, ka Endzelīna normas, kas minētas grāmatiņā *Dažādas valodas kļūdas*, esot spēkā tikai kāda puse (16, 399), par ko var šaubīties. Apšaubāmi ir vairāki normu revīzijas ieteikumi, piemēram, ka neesot vajadzīgs šķirt vārdus *ka* un *kad*. Vārda *ka* aizstāšana ar *kad* esot pamatota ar to, ka runātājam esot vēlme noslēgt zilbi (16, 380). Ja runātājiem tiešām būtu šāda vēlme, tad mūsu valodā arī citos gadījumos vārdi, kas beidzas ar patskani, būtu sākti pārveidot tā, lai tie beigtos ar līdzskani, bet tas valodā nav manāms. Šāds apgalvojums par vēlmi noslēgt zilbi ir tikpat maz ticams kā apgalvojums, ka latviešiem esot grūti izrunāt vārdus, kas beidzas ar *-rs*, ka latvieši nevarot izrunāt divskani *eu* (pēdējie apgalvojumi bija dzirdami diskusijā par Eiropas Savienības naudas vienības nosaukumu latviešu valodā). Taisnība ir J. Endzelīnam, ka divskanis *eu*

latviešu valodā ir (4, 24 un 25), un taisnība ir 2007. gadā izdotās *Sengrieķu-latviešu īpašvārdu vārdnīcas* autoram M. Vecvagaram, kas raksta: „Iebildumu cēlājiem par nelatvisko *eu* un tā lietojuma nepieņemamību latviešu valodā visupirms būtu vēlamas pamatot *f* dabisko latviskumu.” Patiesībā vēršanās pret divskani *eu* ir padomju laika marrisma atlieka (15, 96). Grāmatā *Latviešu valoda 15 neatkarības gados* (16) vairākās vietās ir nosodīta N. Marra „jaunā mācība” par valodu jeb marrisms vispār, bet nav nosodīta neviena konkrēta marrisma izpausme rakstībā. Dažādas valodas komisijas, kas minētas, arī nav vērsušās pret marrisma izpausmēm latviešu rakstībā, bet reizēm ir to pat atbalstījušas ar sadomātiem, patiesībai neatbilstošiem apgalvojumiem (6, 69–71). Grāmatā *Latviešu valoda 15 neatkarības gados* cildinātas dažādas komisijas un minēti to uzdevumi, bet maz teikts, ko tās veikušas latviešu valodas labā (16, 420–423). Liekas, ka taisnība rakstīta *Latvijas Avīzē*, kur secināts, ka daudzās valodas komisijas pret valsts valodu izturas formāli. Tās gan it kā pētī latviešu valodu un šādā garā var pētīt bez rezultātiem vēl 100 gadus. Arī padomju laikā pētīja valodu visai augstā līmenī, bet tas netraucēja visās jomās, izņemot ģimeni un lauksaimniecību, valdīt krievu valodai. Tagad situācija mākslīgi tiek veidota līdzīgi. (5, 3). Komisijas gan tērē daudz valsts naudas, bet latviešu valodai labuma dod mazāk, nekā varētu cerēt.

Grāmatā *Latviešu valoda 15 neatkarības gados* manāma vēršanās pret valodas kultūru un pret valodas kopšanu, tās pielīdzinot nevēlamam pūrisam (16, 378). Apgalvots, ka tagad esot archaizējošs pūrisms, kas izpažoties „dievbijīgā attieksmē pret dažu valodnieku – galvenokārt Endzelīna visai seniem uzstādījumiem”. Esot jūtams „ksenofobisks pūrisms – bažas par angļu valodas lielo iespaidu” (16, 378). Šāds Endzelīna nopelums un citas valodas ietekmes veicināšanas prasījums stipri līdzinās padomju laika marrismam, tikai krievu valodas vietā minēta angļu valoda. Šo atzinumu autors pret Endzelīnu klaji vēršas arī kādā citā izdevumā, apgalvodams: „Daudzas J. Endzelīna nostādnes šai praktiskajā laukā ir samērā viegli apstrīdamas, un pat toreiz [Endzelīna darbības laikā – J. K.] ne

visi tās pieņēma un atbalstīja. To redzam jau J. Endzelīna laikabiedra Pēterļa Ķiķaukas grāmatā *Piezīmes par dažiem latviešu valodas labojumiem*, kuŗā viņš argumentēti atspēko iebildumus pret vairākiem praksē lietotiem vārdiem un izteicieniem.” (23, 28–29). Var brīnīties, kāpēc Ķiķaukas argumenti var likties vairāk ticami nekā Endzelīna argumenti. Liekas, ka rakstītājs Endzelīna darbus nemaz nepazīst, bet ar entuziasmu uztver jebkuŗu vēršanos pret Endzelīnu.

Endzelīna pelšana tāpat kā padomju marrisma laikā tagad manāma arī citur. Latvijas Radio ir raidījums *Dzīvesziņa*. Tajā kā latviešu valodai raksturīgus populārizē barbariskus ģermānismus, piemēram, *kloze, šļips-te, ērberģis, ankambaris, porūzis, dreipūzis* un līdzīgus. Raidījumā nopietni apgalvots, ka Endzelīns esot izdomājis tādus vārdus kā *padirsenis* (12, 20). Manāma tieksme visu aplamo piedēvēt Endzelīnam. Raidījumā *Dzīvesziņa* bijusi arī runa par dažu vārdu, arī vietvārdu rašanos. Ne reizi nav izmantoti Endzelīna pētījumi par vietvārdiem, bet tiek stāstītas visādas aplamības. Acīmredzot raidījuma veidotāji valodas jautājumos ir maz izglītoti, bet Endzelīna pelšana un ignorēšana viņiem ir sirdslieta.

Žurnāla *Karogs* 2007. gada 4. numurā (87. lpp.) laikam kāds seksuālfilozofs raksta: „Latviešu valodā kļīst Endzelīna rēgs kombinācijā ar sakāpinātām bailēm no sava latviskuma tīrības (vai nevainības?) zaudēšanas.” Tā rakstīdams, šis autors rāda savu jēgas trūkumu par Endzelīnu.

Apgāds *Valerija Belokoņa izdevniecība* laiž klajā *Latvijas enciklopēdiju*. Tās 3. sējumā ir raksts par latviešu valodu, kam pievienots literātūras saraksts, kuŗā nav minēta Endzelīna *Lettische Grammatik* un citi lieli darbi, bet ir minēti sīki raksti, kā arī ir daudz kļūdu. Arī šā izdevuma rakstu autori nav iepazīnušies ar Endzelīna galvenajām publikācijām tāpat kā grāmatas *Latviešu valoda 15 neatkarības gados* autori.

Par latviešu valodas rusifikāciju padomju laikā, par nesakārtoto izglītības novadu, kur latviešu valodai neveltī vajadzīgo vērību, rakstījuši daudzi autori, piemēram, Andris Tomašūns (21), (22). Par rusifikāciju un

trūkumiem izglītības sistēmā rakstīts arī grāmatā *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*, bet maz runāts, kas darīts rusifikācijas novēršanā un skolu izglītības sakārtošanā latviešu valodai labvēlīgā virzienā. Šai grāmatā ļoti ambiciozas izskatās literatūras saraksta lapuses no 468. līdz 470., kur ievietota gandrīz pilnīga bijušās izglītības ministres bibliografija, pat pavisam mazi rakstiņi, turklāt ne visi grāmatā izmantoti. Savukārt literatūras sarakstā nav ievietoti paši lielākie J. Endzelīna darbi, arī K. Mīlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*, kam ir liela vērtība arī tagad. Grāmatas autori acīmredzot labi nepārzina šos darbus, bet Endzelīnu pat cenšas nopelt. Šā raksta autors pēdējos piecpadsmit gados ir publicējis ap tūkstoti lielāku un mazāku rakstu par latviešu valodu. Arī no tiem neviens nav minēts grāmatas *Latviešu valoda 15 neatkarības gados* literatūras sarakstā.

Laikam autori nevienu nav pamanījuši, kā arī nav pamanījuši citu autoru rakstus. Tāpēc informācijai daži no šiem rakstiem minēti šā raksta beigās literatūras sarakstā: (6), (7), (8), (9), (11), (13), (15). Ir nākuši klajā arī vairāki minēto rakstu apkopojumi, kas arī nav pamanīti grāmatā *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*, piemēram, (10), (14), (19). Varbūt šīs publikācijas nav pamanītas tāpēc, ka tajās vairākos jautājumos ir citāds viedoklis par latviešu valodu nekā grāmatā *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*.

Tagad bieži dzirdamas runas par Latvijas tēla veidošanu pasaulē. Šis jautājums patiešām ir svarīgs. Latvijas tēls pasaulē ir jāspodrina. Bet to var panākt, arī spodrinot mūsu valodu, rādot tās kultūrvēsturisko nozīmi. Mums būtu jālepojas ar saviem lielākajiem zinātniekiem, ko pazīst pasaulē, arī ar J. Endzelīnu un viņa darbiem.

VĒRES

1. Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda. Latvijas vēsture / 20. gadsimts. 2005. 444. lpp.
2. R. Ekblom. Balt. *gudas* und schw. *gute* 'Gotländer'. *Rakstu krājums, veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. 1959. 91.–99. lpp. (Turpmāk – RKR).
3. J. Endzelin. Lettische Grammatik. 1922. 862 lpp.
4. J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika. 1951. 1100 lpp.
5. A. Kursītis. Valsts pret valsts valodu izturas formāli. *Latvijas Avīze*, 2006. g. 4. decembrī. 3.–4. lpp.
6. J. Kušķis. Greiza balsošana par rakstības jautājumiem. *Akadēmiskā Dzīve*. 41. nr. 2002. 69.–71. lpp.
7. J. Kušķis. Jaunās latviešu rakstības 90 gadi. *Skolotājs*. 1998. 5. nr. 70.–75. lpp.
8. J. Kušķis. Kārlis Mīlenbachs, Jānis Endzelīns un latviešu ortogrāfija. *Skolotājs*. 1998. 1. nr. 41.–43. lpp.
9. J. Kušķis. Latviešu valodas stāvoklis. *Akadēmiskā Dzīve*. 38. nr. 1996/1998. 62.–68. lpp.
10. J. Kušķis. Mūsu valoda. 2006. 271 lpp.
11. J. Kušķis. Par attieksmi pret latviešu valodu. *Akadēmiskā Dzīve*. 42. nr. 2005/2006. 128.–131. lpp.
12. J. Kušķis. Slava tirgus sievām. *Žurnālā Māja / Hedvīgas Kundzes Avīze*. 2005. g. 27. decembrī. 20. lpp.
13. J. Kušķis. Šķietami latviska valoda. *Akadēmiskā Dzīve*. 40. nr. 2001. 102.–107. lpp.
14. J. Kušķis. Valoda, valodiņa. Grāmatā *Hedvīgas dienasgrāmata*. 2007. 44.–53. lpp.
15. J. Kušķis. Vecās latviešu padomju rakstības novēršanas labad. *Akadēmiskā Dzīve*. 43. nr. 2006. 92.–102. lpp.
16. Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences. 2007. 590 lpp.
17. W. Matthews. The phonematic system of literary Latvian. RKR. 181.–200. lpp.

18. E. Nieminen. Beiträge zu den baltisch-ostseefinnischen Berührungen. RKRē. 201.–210. lpp.
19. Dzintra Paegle, Jānis Kušķis. Kā latvietis runā. 1994¹. 2002². 158. lpp.
20. E. Sokols, M. Saule-Sleine. Dižais valodnieks Jānis Endzelīns. RKRē. 7.–21. lpp.
21. Andris Tomašūns. Izglītība. *Latvija likteņa gaitās 1918–1991*. 2006. 211.–212. lpp.
22. Andris Tomašūns. Rusifikācija. *Latvija likteņa gaitās 1918–1991*. 2006. 203.–204. lpp.
23. Andrejs Veisbergs. Pūrisms un latviešu valoda. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 2. nr. 2006. 24.–36. lpp.

Citējumos un atsaucēs *iekavās* norādīts publikācijas numurs šai sarakstā, bet turpat aiz komata – lappuses.

Šai rakstā lietota Endzelīna pareizrakstība.

VĀCU VALODAI BŪT VAI NEBŪT?

Anita Emse dzimusi 1952. gada 25. martā Limbažu rajonā. 2000. gadā ieguvusi filoloģijas maģistra grādu Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultātē. Maģistra darba tēma *Die linguistischen Besonderheiten der Fachsprachen am Beispiel der juristischen Fachtexte*. Kopš 1995. gada strādā par lektori un vācu valodas metodiķi Biznesa augstskolā *Turība*. Autore datorizētajai tālmācības programmai vācu valodā uzņēmējdarbības programmas studentiem. Piedalījies ar referātiem par profesionālās svešvalodas mācīšanas metodikas jautājumiem zinātniskās konferencēs Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un Vācijā. Publikācijas starptautiskos izdevumos angļu, vācu un latviešu valodā.

Mana raksta temats nav izraudzīts nejauši. Drīzāk tas ir trauksmes signāls cilvēkiem, kuri vācu valodu lieto kā mātes valodu vai to māca, pēta, kopj un popularizē kā svešvalodu. Jau daudzus gadus cenšos saviem studentiem pamatot vācu valodas vērtību Eiropā un pasaulē, taču pēdējā laikā pierādīt tās nozīmi kļūst arvien grūtāk, jo skaidrojot pārsvarā jālieto pagātnes formas.

Ja, piemēram, runājam par vācu valodu kā zinātnes valodu, redzam, ka 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā kā starptautiski lietota valoda zinātnē tā bija līdzvērtīga angļu valodai, dažkārt pat to pārspēja, atstājot tālu aiz sevis franču valodu.

20. gs. vācu valoda pakāpeniski zaudēja savu nozīmi kā zinātnes valoda. Arvien mazāk zinātnisko darbu izdeva vācu valodā, līdz ar to zinātniskajās publikācijās arvien retāk tika izmantoti citāti no avotiem vācu valodā.

21. gs. sākumā arvien retāk starptautiskās konferencēs, semināros, diskusijās Eiropā un pat vāciski runājošās valstīs darba valoda ir vācu valoda. Arī zinātniskās pētniecības procesā arvien retāk tiek izmantoti vācu

valodā izdoti darbi, jo vācu valodā runājoši autori savus zinātniskos darbus raksta un konferencēs prezentē angļu valodā. Vācu valoda zinātnē atrodas angļu valodas ēnā, un virtuālās informācijas vidē to apsteidz arī citas valodas. Par to liecina, piemēram, informācijas pieejamība vācu valodā internetā, kas ir būtisks 21. gs. informācijas avots:

- angļu valoda – 56%;
- spāņu valoda – 24%;
- japāņu valoda – 22%;
- vācu valoda – 7,7%;
- franču valoda – 5,6 %.

Pēc statistikas datiem, vācu valoda arvien ir visvairāk runātā mātes valoda Eiropā:

- vācu valoda – 88,1 milj. runātāju;
- franču valoda – 61,6 milj.;
- angļu valoda – 60,3 milj.;
- itāļu valoda – 56,3 milj.;
- spāņu valoda – 40,2 milj.

Vācu valoda bija (te diemžēl man atkal jālieto pagātnes forma) otra biežāk mācītā un runātā svešvaloda Eiropā, taču pēc 2006. gada *Eurobarometer* pētījuma datiem visās Eiropas Savienības dalībvalstīs, atbildot

uz jautājumu, kuras divas valodas, neskaitot dzimto valodu, būtu jāmācās bērniem, pārliecinoši pirmajā vietā ir angļu un otrā – franču valoda:

- angļu valoda – 77%;
- franču valoda – 33%;
- vācu valoda – 28%;
- spāņu valoda – 19%.

Latvijā situācija ir līdzīga citām Baltijas valstīm, kur pilsoņi visbiežāk nosauc angļu valodu, kas būtu jāapgūst bērniem:

- Latvijā un Igaunijā – 94%;
- Lietuvā – 93%.

Atšķirībā no Eiropas Savienības dalībvalstu kopējiem rādītājiem redzam, ka Baltijas valstīs otra populārākā svešvaloda, kas būtu jā māca bērniem, ir krievu valoda:

- Latvijā – 45%;
- Igaunijā – 47%;
- Lietuvā – 43%.

Vācu valoda trīs Baltijas valstīs ir trešā populārākā svešvaloda:

- Latvijā – 28%;
- Igaunijā – 22%;
- Lietuvā – 34%.

Kur meklējami cēloņi šādam straujam vācu valodas popularitātes kritumam?

Atbildi rodam, ja aplūkojam valodu situāciju Eiropas institūcijās.

Piemēram, Eiropas Padomē vācu valoda nav oficiālā, bet tikai darba valoda, līdz ar to šajā institūcijā tai ir otršķirīgs statuss. Eiropas zinību fakultātē Brigē, kur gatavo speciālistus Eiropas institūcijām, nodarbības notiek angļu valodā un kvalifikācija saucas *Master of European Studies*. 1994. gadā Eiropas Padomei adresētais iesniegums par oficiālas valodas statusa piešķiršanu vācu valodai tika noraidīts.

Eiropas Savienībā *de iure* vācu valoda līdzīgi angļu un franču valodai ir atzīta par oficiālo darba valodu, taču *de facto* to nelieto, kaut tiklab pēc runātāju skaita, kā arī pēc ekonomiskā potenciāla tā ir visvairāk lietotā un ekonomiski spēcīgākās valsts valoda Eiropas Savienībā.

Kādēļ vācu valoda, ko Eiropā lieto visbiežāk, nav kļuvusi par Eiropas valodu?

Viens no iemesliem ir Otrā pasaules kara sekas, kas iedragāja vācu tautas pašapziņu, uzvēla tai nepamatotu vainas apziņu un mazvērtības kompleksu, ko diemžēl turpina uzturēt pie varas esošie politiķi. Protams, tas atstāja sekas uz valodu un kultūru, jo tās ir tautas vērtības un spēka mērauklas. Taču kopš Otrā pasaules kara jau pagājuši 62 gadi. Ir izaugusi jauna paaudze, kurai ar Hitleru un viņa pastrādātajiem noziegumiem nav nekāda sakara, bet kura nacionālo vērtību noliedzošas audzināšanas dēļ jūsmo par visu amerikānisko, labprātāk runā angļu vai sliktā vācu valodā, ironizē par savas tautas folkloru un nelabprāt runā par vēstures tēmām. Eiropas Komisijā veiktā aptauja par darba valodas izvēli liecina, ka pilsoņi, kas dzīvo valstīs, kur runā vāciski, pietiekami augstu nevērtē savu dzimto valodu. Aptaujā 33% vāciski runājošo un tikai 13% angļiski runājošo deputātu balsoja par angļu valodu kā vienīgo darba valodu Eiropas Savienības struktūrās. Vācu valodā runājošie pilsoņi savu dzimto valodu novērtē zemu. Tas ir pārsteidzoši un riskanti, jo var novest pie kultūras pagrimuma.

„Die Überschätzung des Fremden, der Mangel an Selbstwertgefühl und Missachtung der eigenen Sprache haben ein groteskes Ausmaß angenommen” („Svešā pārvērtēšana, pašvērtības trūkums un savas valodas noniecināšana ir sasnieguši groteskus apmērus”) – atzīst Vācijas parlamenta deputāts Vilfrīds Bēms (2).

Apliecinājums teiktajam ir fakts, ka pilsoņi, īpaši jaunākā paaudze, kas dzīvo valstīs, kur runā vāciski, nonākuši kādā citā Eiropas valstī, neuzdrošinās sākt sarunu savā mātes valodā un ir patiesi izbrīnīti, ja kāds zina viņu dzimto valodu. Tas ir saprotami, jo valstīs, kur runā vāciski, publiski pasākumi, zinātniskas konferences, semināri un politiskas diskusijas nereti notiek angļu valodā. Ja kāds mēģina šīs tendences izskaidrot ar globalizāciju, atvērtas sabiedrības veidošanu un demokratizāciju, viņš riskē zaudēt vispirms savu valodu un pēc tam kultūru.

Par šādām pazīmēm liecina spēcīgā angļu valodas ietekme uz vācu valodu un nekritiskā attieksme pret to. Ja sākotnēji neveikli atvasinājumi un aizguvumi no angļu valodas

tika lietoti tikai sarunvalodā, tad šodien angļu valodas vārdi tiek uzskatīti par normu, jo tos lieto rakstu valodā, presē, radio un televīzijā, pat vācu valodas mācību grāmatās. Tā sauktais *dengliš* vairs nav žargons, ko lieto tikai mazizglītota sabiedrības daļa sarunvalodas līmenī, bet tas pamazām kļūst par vācu literārās valodas normu.

„Die Werbung bietet *hits for kids* oder *Joghurt mit weekend feeling*. Im Fernsehen gibt es den *Kiddie, Contest, History, Adventure* oder *History Specials* und im Radio *Romantik Dreams*. Wir stählen unseren Körper mit *body shaping* und *power walking*. Wir kleiden uns in *outdoor jackets, tops* oder *beach wear*. Wir schmieren uns *anti-ageing-Creme* ins Gesicht oder sprühen *styling* ins Haar. Bei der Bahn mit ihren *tickets*, dem *service point* und *McClean* verstehen wir nun Bahnhof.“

(Reklāma piedāvā *hits for kids* vai jogurtu ar *weekend feeling*. Televīzijā ir *Kiddie, Contest, History, Adventure* vai *History Specials* un radio *Romantik Dreams*. Mēs norūdām savu ķermeni ar *body shaping* un *power walking*. Mēs ģērbjam *outdoor jackets, tops* vai *beach wear*. Mēs kopjam seju ar *anti-ageing-Creme* vai skalojam matus ar *styling*. Dzelzceļā ar *tickets, service point* un *McClean* mēs tagad saprotam dzelzceļa staciju.)

Valodnieki un domājošie sabiedrības slāņi Vācijā saprot apdraudējumu dzimtajai valodai. Ir izveidotas vairākas organizācijas un institūcijas, kuras nodarbojas ar valodas pētniecību, saglabāšanu un rūpējas par valodas tīrību: IDS (*Das Institut für Deutsche Sprache*), GfDS (*Die Gesellschaft für deutsche Sprache*), *Die Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung* u. c., taču vācu valodu neaizsargā un tās lietošanu nereglamentē likums.

Vācu valodas skolotāji ārzemēs nevar lietot Vācijā izdotās mācību grāmatas, ja viņi nezina angļu valodu vai pie rokas nav angļu valodas vārdnīcas.

Vācijā dzīvojoši vecākas paaudzes cilvēki, kuri nav mācījušies angļu valodu, nesaprot televīzijas un radio pārraides.

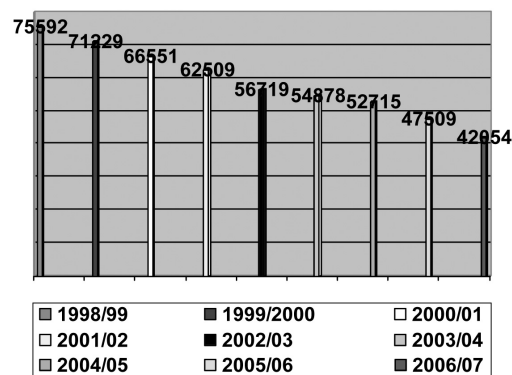
Šī “hibrīdvaloda” nevis bagātina vācu valodu, bet gan liecina par tās pagrimumu.

Necieņa pret dzimto vācu valodu ir novedusi pie tā, ka arvien mazāk cilvēku ārzemēs, ieskaitot Baltijas valstis un Latviju, vēlas to apgūt un lieto kā svešvalodu.

Kaut Latvijā vēsturisko, kultūras un ekonomisko sakaru dēļ vācu valoda bija visvairāk lietotā svešvaloda (neskaitot krievu valodu, kurai padomju varas gados bija privilēģēts statuss), pēc neatkarības atjaunošanas situācija būtiski mainījās par labu angļu valodai. Vācu valodas pakāpenisku izzušanu no skolu programmām vēl veicināja 1998. gadā pieņemtais Izglītības likums, kurā angļu valodai tika piešķirts pirmās svešvalodas statuss Latvijā. Kaut vēlāk Vācu valodas skolotāju asociācijas protestu dēļ šis formulējums likumā tika svītrots un visas svešvalodas atzītas par līdzvērtīgām, tomēr to skolēnu skaits, kuri izvēlējās vācu valodu, saruka gandrīz uz pusi. Šī procesa grafisks attēlojums redzams 1. diagrammā.

1. diagramma

To skolēnu skaits, kuri mācās vācu valodu Latvijas vispārizglītojošās skolās

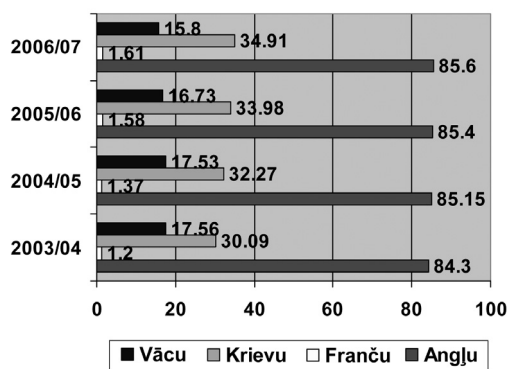
Bija cerība, ka pēc ES paplašināšanās vācu valodas nozīme Eiropas Savienības institūcijās pieaugs, jo jaunajās Vidusaustrumeiropas dalībvalstīs kā svešvalodu to vēsturiski lietoja vairāk nekā angļu valodu. Diemžēl tas nenotika, jo gan iestāšanās sarunas, gan dokumentu noformēšana un saskaņošana notika angļu valodā, bet savstarpējā komunikācija ES ierēdniecības vidē – franču valodā. Jaunās dalībvalstis secināja: lai Eiropas valstu

saimē justos kā mājās, nepieciešams zināt divas svešvalodas – angļu un franču valodu –, un atbilstoši rīkojās. Skolas un augstskolas Latvijā pastiprināti ievieša franču valodu kā alternatīvu vācu valodai.

Svešvalodu mācīšanas tendences Latvijā pēc iestāšanās ES labi redzamas nākamajā diagrammā.

2. diagramma

Svešvalodu apguve Latvijas skolās pēc iestāšanās ES (%)

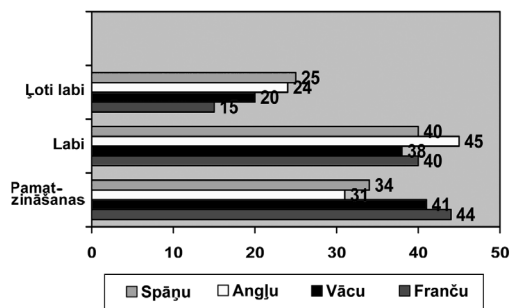
Kā redzams, angļu, franču un krievu valodas apguvei ir tendence pieaugt, vācu valodas apguvei – samazināties. Latvijā pēc neatkarības atgūšanas un iestāšanās ES būtiski ir mainījies angļu un krievu valodas īpatsvars. Gandrīz divas trešdaļas Latvijas iedzīvotāju priekšroku dod angļu valodai, atstājot krievu valodu otrajā un vācu valodu trešajā vietā.

Valodas lietošanas vērtība ir atkarīga no zināšanu līmeņa, kādā tā apgūta, jo tas nosaka vēlmi un motivāciju to lietot. Ja cilvēks valodu zina tikai sarunvalodas līmenī, viņa iespējas to lietot ir ierobežotas psiholoģiskā diskomforta un nepietiekamu lingvistisko spēju dēļ.

Lūgti novērtēt savas svešvalodu zināšanas, ES pilsoņi tās visbiežāk vērtē kā labas vai ļoti labas. Visvairāk respondentu kā labas vai ļoti labas ir novērtējuši savas angļu valodas kā svešvalodas zināšanas (69%), tai seko spāņu valoda (65%), vācu valoda (58%) un franču valoda (55%). Svešvalodu zināšanu līmenis un popularitāte ES redzama 3. diagrammā.

3. diagramma

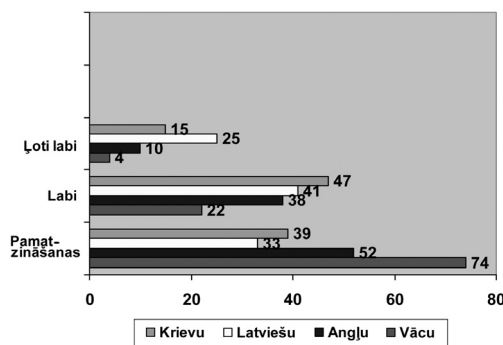
Svešvalodu zināšanu līmenis ES (%)

Latvijas pilsoņu svešvalodu zināšanas visbiežāk atbilst pamatzināšanu līmenim. Ja angļu valodas zināšanas kā labas vai ļoti labas novērtējuši 48% respondentu (gandrīz puse), tad vācu valodu labi vai ļoti labi zina tikai 26% respondentu un 74% aptaujāto ir tikai pamatzināšanas. Ja izvērtējam angļu un vācu valodas zināšanas, jāsecina, ka Latvija atpaliek no Eiropas Savienības, kur zināšanu līmenis svešvalodās ir augstāks.

4. diagramma

Valodu zināšanu līmenis Latvijā (%)

Starp Vāciju un Latviju jau no seniem laikiem un arī pašlaik pastāv visciešākie sakari ekonomikas, kultūras, izglītības un tūrisma jomā. Pēc Gētes institūta apkopotās statistikas vācu valodas popularizēšanas akcijā *Deutsch hat Zukunft* („Vācu valodai ir nākotne”), Latvijai ir vairāk nekā 30 sadraudzības pilsētu, partnerattiecības ar neskaitāmām skolām un 10 augstskolām Vācijā; pagājušā gadā Latviju apmeklēja 230 000 tūristu no

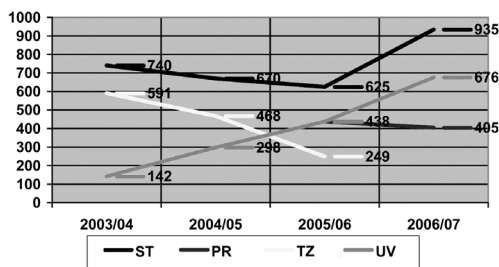
Vācijas un te atstāja 20 miljonus latu; 13,9% preču Latvija importē no Vācijas un 10,2% eksportē; Latvijā ir reģistrēti 1024 vācu vai vācu-latviešu uzņēmumi, un katru gadu apmēram 100 jaunu uzņēmumu nāk klāt.

Tātad uzņēmējdarbības un tūrisma jomā vajadzētu pieaugt vajadzībai pēc vācu valodas kā profesionālās saziņas līdzekļa. Latvijas augstskolām, kuras gatavo jaunus speciālistus Eiropas un pasaules darba tirgum, būtu jānodrošina iespēja studentiem līdztekus angļu valodai pilnvērtīgi apgūt arī citas svešvalodas. Diemžēl augstskolu programmas neparedz profesionālās valodas kā vienotas sistēmas mācīšanu, bet valodu mācīšanas procesā izlīdzas tikai ar profesionālās terminoloģijas apgūšanu, paredzot nelielu stundu skaitu un pieņemot, ka svešvalodas pamatzināšanas jaunieši ir apguvuši vispārīglītojošā skolā. Tā kā vispārīglītojošās skolas pakāpeniski pāriet uz angļu valodas kā vienīgās svešvalodas mācīšanu un citas (vācu, krievu, franču) piedāvā kā izvēles priekšmetus vai fakultatīvi, cilvēka pamatzināšanas, piemēram, vācu valodā, nav pietiekamas, lai, tās papildinot vienīgi ar profesionālo terminoloģiju, viņš varētu brīvi komunicēt svešvalodā savā nozarē. Svešvaloda augstskolā būtu jānāca tās veselumā, gramatiskajā struktūrā ieliekot profesionālo leksiku.

Tā kā Latvijas skolās kopš 1998. gada to skolēnu skaits, kuri mācās vācu valodu, ir samazinājies uz pusi (sk. 1. diagrammu), augstskolā vācu valodu spēj mācīties vairs tikai nedaudz studentu un tā pamazām atmirst. Piemērs teiktajam ir svešvalodu apguves situācijas analīze Biznesa augstskolā *Turība* (sk. turpmākās diagrammas).

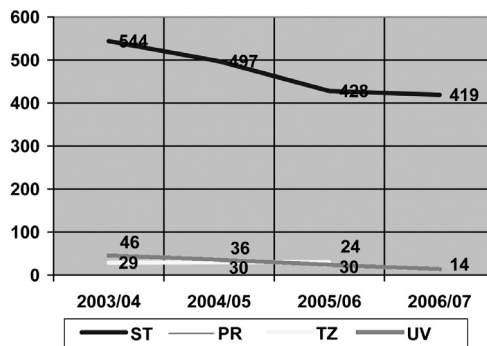
5. diagramma

To studentu skaits, kuri apgūst angļu valodu
BA *Turība*

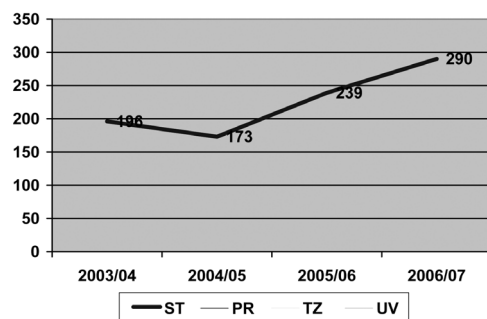
6. diagramma

To studentu skaits, kuri apgūst vācu valodu
BA *Turība*

7. diagramma

To studentu skaits, kuri apgūst franču valodu
BA *Turība*

ST – Starptautiskā tūrisma fakultāte,
PR – Sabiedrisko attiecību fakultāte,
TZ – Tiesību zinību fakultāte,
UV – Uzņēmējdarbības vadības fakultāte.

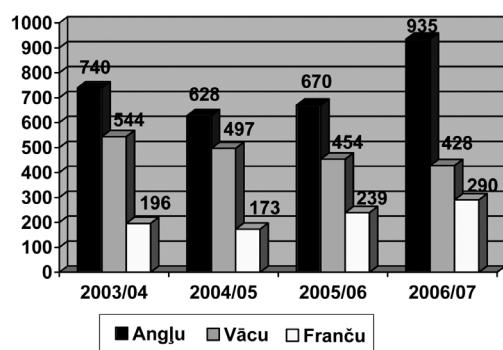
Kā redzams no diagrammām, angļu valodu mācās visu fakultāšu studenti un tās skaitliskais pārsvars pār vācu un franču valodu ir ļoti liels.

Vācu valodu kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā vairs mācās tikai Starptautiskā tūrisma un Uzņēmējdarbības vadības fakultātes studenti. Abās fakultātēs šo studentu skaitam ir tendence samazināties. Uzņēmējdarbības vadības fakultātē vācu valodu izvēlas vairs tikai daži nepilna laika studenti, kuri vispārīglītojošo skolu beiguši pirms daudziem gadiem un angļu valodu nav mācījušies.

Savukārt Starptautiskā tūrisma fakultātes studentiem ir obligāti jāapgūst divas svešvalodas, no kurām pirmā ir angļu valoda un otra pēc izvēles var būt franču vai vācu valoda. Abas izvēles valodas mācās studenti bez priekšzināšanām vai ar ļoti vājām agrāk iegūtām zināšanām. Kā redzams no diagrammām, franču un angļu valodai ir tendence pieaugt, vācu valodai – samazināties.

8. diagramma

To studentu skaits, kuri apgūst svešvalodas
BA Turība

„Vācu valodai ir nākotne,” apgalvo Gētes institūta darbinieki un Vācu valodas skolotāju asociācijas locekļi, kuri uzsākuši reklāmas kampaņu vācu valodas popularizēšanai. Šajā akcijā tiek organizētas olimpiādes un vasaras nometnes skolēniem, konferences un semināri skolotājiem un vecākiem. Skolām tiek dāvināti plakāti, grāmatas, filmas un dator-

programmas. Gētes institūta līdzstrādnieki ir bieži viesi skolās, kur, izmantojot prezentācijas materiālu *Deutsch hat Zukunft* („Vācu valodai ir nākotne”), argumentē, kāpēc cilvēkiem Latvijā būtu jā mācās vācu valoda. Idejas vācu valodas popularizēšanai var smelties enciklopēdijā *Kleines ABC der Werbeideen für Deutsch* („Mazais vācu valodas popularizēšanas ideju ABC”) u. c.

Vislielāko cieņu un atzinību pelna cilvēki, kas vācu valodu popularizē un kopj ārzemēs, tomēr, manuprāt, šīm pūlēm ārpus valstīm, kur runā vācu valodā, būs maz jēgas, ja kļūdainas valodas politikas dēļ globalizācijas procesu veicināšanas un atvērtas sabiedrības veidošanas vārdā dzimtā valoda netiek pienācīgi novērtēta savā dzimtenē, kur priekšroka tiek dota angļu valodai; ja turpināsies vācu valodas kropļošana ar atvasinājumiem no angļu valodas un pietrūks politiskās gribas panākt, lai vācu valoda, būdama visvairāk runātā valoda Eiropā, nevis formāli skaitītos, bet pēc būtības beidzot tiktu reabilitēta kā oficiālā darba valoda Eiropas institūcijās. Valstīs, kur runā vāciski, pozitīva un cieņas pilna attieksme pret savu valodu būtu signāls citām tautām saskatīt vācu valodas nozīmi, mācīties un lietot to.

Pašlaik Gētes institūta un Vācu valodas skolotāju asociācijas rīkotās akcijas moto „Vācu valodai ir nākotne” skan drīzāk kā jautājums, nevis apgalvojums, un jautājums „Vācu valodai būt vai nebūt?” paliek.

Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts 7. Baltijas studiju konferencē Līneburgā 2007. gada 10. jūnijā

VĒRES

1. Āboms I., Broka. I. Svešvalodu izmantošana ES valstīs un Latvijā. TNS Latvia, 2006.
2. Böhm W. Die deutsche Sprache in Europa – Andere Völker setzen Maßstäbe Piejams: <http://www.konservativ.de/epoche>
3. Ehlich K. Resolution: Germanistik und deutsche Sprache in Europa. Deutscher Germanistenverband 2002. Pieejams: <http://www.germanistenverband.de>
4. Földes C. Was ist die deutsche Sprache wert? Fakten und Potenzen. Wirkendes Wort. Trier, 2000, Nr. 2, S. 275–296.
5. Goethe-Institut. Dossier Deutsche Sprache. Engagement und Pflege ohne Gesetze. Die Institutionen für die deutsche Sprache. Pieejams: <http://www.goethe.de>

6. Goethe-Institut. Dossier Deutsche Sprache. Die Deutsche Sprache im Kontext einer europäischen Sprachpolitik. Pieejams: <http://www.goethe.de>
7. Goethe-Institut Lettland. Deutsch hat Zukunft. Power-Point prezentācija. Pieejams: <http://www.goethe.de>
8. Harring P. Deutsche Muttersprache. Klagenfurt, 2003.
9. Sprachkreis Deutsch. Welche Zukunft für die deutsche Sprache in Europa? Pieejams: <http://www.sprachkreis-deutsch.ch/index>
10. Leserbriefe zum Thema „Anglizismen“. Kleine Zeitung, TAZ – Die Tageszeitung, Stuttgarter Zeitung. 1999, 2000, 2002, 2003.
11. Scheuch U. Petition „Zur Rettung der deutschen Mutter- und Staatssprache“. Wien, 2003.
12. TNS Latvia. Svešvalodu izmantošana ES valstīs un Latvijā. Pieejams: <http://www.tns.lv>
13. Tutzing Thesen zur Sprachenpolitik in Europa. Evangelische Akademie Tutzing 1999. Pieejams: <http://www.germanistenverband.de>
14. Veisbergs A. Valodas Latvijā un Eiropas Savienības kontekstā. Pieejams: <http://www.liis.lv>
15. Wer rettet die deutsche Sprache? Pieejams: <http://www.swr.de>

Andris Sprūds

LATVIJAS UN KRIEVIJAS DIALOGS PAR ENERĢĒTIKU: IEGUVUMU VAI „GAZPROMIZĀCIJAS” VIRZIENĀ?

Andris Sprūds dzimis 1971. gadā Liepājā. Latvijas Ārpolitikas institūta pētnieks. Lasa lekcijas Rīgas Stradiņa universitātē un *Wyższa Szkoła Biznesu (National Louis University)* Polijā. Ieguvis maģistra grādu starptautiskajās attiecībās (Latvijas Universitātē) un vēsturē (Centrāleiropas Universitātē Budapeštā). Politikas zinātnes doktora grāds iegūts Jagello Universitātē (*Uniwersytet Jagielloński*) Krakovā. Studējis un veicis pētniecību Upsalas, Oksfordas un Kolumbijas Universitātē. Pētnieciskas intereses – Krievijas ārpolitika, enerģētiskā drošība, politika un starptautiskās attiecības Centrāleiropā un Austrumeiropā.

Enerģētikas politikas formulēšana un dialogs ar energoresursu piegādātājiem acīm redzami kļuvuši par svarīgu valsts iekšpolitiskās un ārpolitiskās stratēģijas veidošanas un īstenošanas sastāvdaļu. Īpaši aktuāli globālā un reģionālā pieprasījuma pieauguma kontekstā tas ir valstīm, kas importē energoresursus un tādējādi ir atkarīgas no stabilām piegādēm. Latvija ir viena no tām daudzajām ES valstīm, kurai pašpietiekamība enerģētikas sektorā pašlaik ir nepiepildāms sapnis. Latvijas, tāpat kā citu Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu enerģētikas nozarē svarīga nozīme ir Krievijai. Elektroenerģijas jomā Krievija palīdz Latvijai aizpildīt piegādes robus, kā arī uzturēt elektroenerģijas pārvades sistēmu. Krievija nodrošina aptuveni pusi no Latvijai nepieciešamiem naftas produktiem. Krievija ir vienīgais gāzes piegādātājs Latvijai. Latvija ir nonākusi pie fakta konstatācijas, kas kļūst par aksiomu enerģētiskās drošības stratēģijas apsvērumos, ka mijiedarbība enerģētiskās jomā neizriet tikai no ekonomiskiem apstākļiem. Ļoti svarīga ir politiskā griba. Latvijas starpvalstu attiecības ar Krieviju kopumā bijušas sarežģītas un pretrunīgas, un nav priekšnoteikumu, lai to raksturs radikāli mainītos.

Attiecību pretrunīgums ir bijis skaidri novērojams arī dialogā par enerģētisku. Pagājušā gadsimta 90. gados Latvijai bija liela nozīme Krievijas energoresursu tranzītā. Krievijas kompānijām faktiski nebija alternatīvas naftas un naftas produktu tranzītam caur Baltijas ostām, starp kurām pirmo vijoli spēlēja Ventspils. Politiski attiecības bija vairākkārt saasinājušās, tomēr līdz pat 1998. gadam gan energoresursu piegāžu, gan tranzīta jomā visumā varēja novērot attiecību normalizēšanu un uzlabošanu. Tika pat iniciēts Rietumu cauruļvadu sistēmas projekts, kas palielinātu naftas plūsmu Ventspils virzienā. 1998. gads kļuva par pavērsiena punktu, kad saasinājās gan starpvalstu attiecības, gan Krievija apzināti un mērķtiecīgi uzņēma kursu uz savas infrastruktūras attīstību. Īstenojot Primorskas ostas būvniecību, Krievija atteicās no naftas tranzīta caur Ventspili un Latvijas enerģētika nonāca Krievijas atkarībā. Tomēr noteikti jāņem vērā, ka pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā divpusējās attiecības ir kļuvušas arī multilaterālas.¹ Un tieši tāpēc šobrīd Latvijas un Krievijas dialogs par enerģētiku vispirms ir jāskata ES–Krievijas attiecību un šī dialoga attīstības kontekstā.

ES un Krievija: no partnerattiecībām līdz ilūzijai „krievi nāk”

ES un Krievijas dialogs par enerģētiku nav bijis viendabīgs. Krievija ir kļuvusi par ES galveno partneri energoresursu piegādēs Eiropas Savienībai. Krievija nodrošina aptuveni 50% ES gāzes importa jeb 25% no tās gāzes patēriņa un vairāk nekā 30% jēlnaftas un naftas produktu importa jeb vairāk nekā 25% no ES naftas patēriņa kopapjoma. Tādējādi Krievija dod ieguldījumu Eiropas piegāžu drošībā, kamēr ES garantē Krievijai pieprasījuma drošību. ES un Krievija atzina savstarpējās atkarības nozīmīgumu enerģētikas sektorā, institucionalizējot dialogu par enerģētiku 2000. gadā. Uzsāktā dialoga mērķis bija abpusējo interešu izpratne un īstenošana: Krievijai nepieciešams vairāk investīciju no Eiropas, lai attīstītu savus enerģijas resursus, bet Eiropai – drošas ilgtermiņa Krievijas naftas un gāzes piegādes. Lai gan ES un Krievijas dialogs par enerģētikas jautājumiem pēdējā laikā ir kļuvis intensīvāks sakarā ar enerģijas resursu aizvien pieaugošo nozīmi un plašu kopīgu projektu perspektīvām, tomēr gan ārēji, gan iekšēji apstākļi, kā arī īstenojamo ekonomisko un politisko mērķu acīmredzams pretrunīgums šo mijiedarbību ir stipri sarežģījuši.

Partneru pozīcijā vērojams izteikts dualisms gan no ES, gan Krievijas puses. Tas izriet no šo divu aktoru iekšējām strukturālām interešu un uztveres atšķirībām. ES gadījumā ir panākta kopīga vienošanās, ka nepieciešama droša enerģētikas resursu piegāde. Tomēr, atbildot uz jautājumu, kā to panākt, viedokļi ir atšķirīgi. Pastāv dažādas intereses resursu piegādes dažādošanas un līdz ar to divpusējo vienošanos jautājumā. Objektīvi Krievija rada Rietumeiropas valstīm iespēju dažādot savu enerģijas piegādi un mazināt atkarību no Norvēģijas un it īpaši Tuvo Austrumu reģiona gāzes piegādēm. Turklāt ilgstoši Rietumeiropā valdīja uzskats, ka Krievijas un Rietumeiropas savstarpējās atkarības nostiprināšana var kļūt par līdzekli arī Krievijas rīcības “normalizēšanai”. Polija un Baltijas valstis ļoti asi uztvēra arī Krievijas un Vācijas vienošanos par gāzes vada būvniecību kā “Putina–Šrēdera paktu”, netieši velkot paralēles ar 1939. gada Molotova–Ribentropa paktu.²

Turklāt efektīvas kopīgas ES ārējās enerģētikas politikas veidošanu kavē arī zināms pretrunīgums ar citiem ES enerģētikas politikas mērķiem, piemēram, liberalizācijas principiem kopienas iekšienē. Vācijas kanclere Angela Merkele acīm redzami cenšas veicināt gan enerģētikas politikas veidošanu, gan stiprināt solidaritāti enerģētikas politikā. Vācijas piemērs liecina, ka šie uzdevumi ir un būs sarežģīti. Jau 2006. gadā Merkele atzina, ka pašai Vācijai būtu jāizveido sava enerģētikas politika.³ Tas liecināja par kopīgas un visaptverošas pieejas trūkumu pat nacionālā līmenī un skaidri norādīja uz ievērojamiem šķēršļiem ceļā uz kopēju Eiropas enerģētikas politiku. Taču tieši šī skaidrā izpratne par strukturālajām atšķirībām un Eiropas enerģētikas problēmu nepārprotamā demonstrēšana apstākļos, kad aizvien pieaug pieprasījums pēc enerģijas piegādes, ir leģitimizējusi Eiropas Komisijas centienus koordinēt enerģētikas politiku un veicinājis attiecīgo politisko dokumentu izstrādi.⁴ Tādējādi pakāpeniski parādās skaidras iezīmes, ka Eiropa kopumā un arī ar Krieviju enerģētikas sektorā var runāt vienā balsī.⁵

Krievijai acīm redzama ir vēlme kļūt par lielvalsti, kas apzinās savu enerģētikas potenciālu. Šai valstī izveidota centralizēta vara, kas nostiprinājusi savu kontroli pār enerģētikas sektoru un izmanto enerģētikas instrumentu, lai iegūtu politiskās un ekonomiskās dividendes. Uzsāktais Baltijas jūras gāzesvada projekts atklāj Krievijas apņemšanos nostiprināt savas pozīcijas attiecībās ar Eiropas valstīm. Jāatzīmē, ka Krievijas enerģētikas flagmanim *Gazprom* ir izdevies panākt vienošanās un nodibināt ciešas partnerattiecības ar daudzām Eiropas kompānijām gan Rietumeiropā, gan Centrāleiropā. Kaut arī būtu pārspīlēti uzskatīt visus *Gazprom* partnerus par biznesa un politiskajiem lobijiem, kas pārstāv Krievijas šaurās intereses Eiropā, šīs kompānijas, dabiski, ir ieinteresētas saglabāt savas ekonomiskās priekšrocības.⁶ Un, ja sadarbība ar Krieviju enerģētikas jomā Rietumeiropai galvenokārt ir ekonomikas jautājums, kompānija *Gazprom* un Kremlis kā tās īpašnieks acīmredzot vairāk pamatojas uz ģeoekonomiskiem un ģeopolitiskiem apsvērumiem.⁷ Krievijai situācija ir komplicēta. Pastāv dažādas biznesa un reģionālās intereses. Turklāt pati Krievija

vienlaikus ir gan spēcīga, gan arī vāja valsts. Tai ir izteikti trūkumi enerģētikas sektorā: novecojusi infrastruktūra un tehnoloģijas, nepietiekamas investīcijas un darbības efektivitāte. 2007. gadā *Gazprom* bija pat spiests paziņot par eksporta samazināšanu. Krievijai ir arī bijusi problēma atrast vienojošu ideju. Pašlaik dominē „enerģētikas lielvaras” retorika un uzvedība, uzsverot savu „lielvalstiskumu”. Krievijas politika jāinterpretē arī caur šo prizmu. Izskatās, ka Krievija drīzāk meklē ietekmi vai pat, precīzāk, ietekmes atzīšanu, nevis partnerus un stabilas partnerattiecības.

Tas viss ir atstājis sekas uz ES un Krievijas mijiedarbību. Sākotnēji šķita, ka Putina „ārpolitiskās revolūcijas” kontekstā ES un Krievija spēs vienoties par efektīvu sadarbības mehānismu un principiem enerģētikas sektorā. Tomēr Putina otrās prezidentūras laikā šo dialogu spēcīgi ietekmēja un kopumā sarežģīja tādi faktori kā Krievijas enerģētikas sektora centralizācija, strauji augošais pieprasījums un cenas, jaunu dalībvalstu uzņemšana ES, kā arī Ukrainas revolūcija un sarežģītās attiecības ar tranzitvalstīm. Pavisam nesen ES un Krievijas attiecības pasliktināja Polijas veto ES–Krievijas partnerības un sadarbības vienošanās sarunām, Igaunijas valdības lēmums pārvietot Bronzas karavīra pieminekli un Ļitviņenko lieta. Šobrīd ES–Krievijas dialogu par enerģētiku raksturo nozīmīga deva negatīvisma un piesardzība uztverē, pieņēmumos un politikā. Un svarīgākais ir nevis pats fakts par Krievijas piegāžu dominēšanu Eiropas, galvenokārt Centrāleiropas un Austrumeiropas enerģētikas sektorā, bet gan tas, ka Krievija izmanto enerģētiku par ieroci politiskajiem mērķiem. Turklāt Krievijas kompānijas, kuras ir saistītas ar valsti un ir „necaurspīdīgas”, pārņem valstiski svarīgus enerģētiskos resursus, tādējādi radot ilūziju, ka „krievi nāk”. Kamēr Eiropas Savienība gaida, ka Krievija pieņems tās principus, Krievija aicina ES uzturēt spēkā abpusējas vienošanās. ES uztver, ka Krievijas enerģētikas sektors attīstās pretēji ES brīvas ekonomikas filozofijai. Krievija savukārt uzskata, ka Eiropa grib uzspiest Krievijai savu likumdošanu un intereses (vienas valsts principa atcelšana gāzes piegāžu jomā, Krievijas

enerģētikas sektora liberalizācija, enerģijas hartas līguma ratificēšana, pielaišana pie Krievijas atradnēm), pretī neko nedodot. Acīm redzami ir izveidojusies zināma plaisa starp piegādātāju un saņēmēju – Krieviju un Eiropas Savienību – un īstermiņa perspektīvā sagaidāma mijiedarbības principu „sakārtošana”, kas noteikti var atstāt sekas arī uz Baltijas valsti, tai skaitā Latvijas, dialogu ar Krieviju par enerģētiku.

Krievija Latvijas enerģētikas stratēģijā: ieguvumi un riski

Latvijas tāpat kā citu Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu atkarība no Krievijas energoresursu piegādēm sakņojas gan transportēšanas un piegāžu infrastruktūrā, kas tika izveidota Padomju Savienības laikā, gan arī nenoliedzami no Krievijas importēto resursu zemākās izmaksās. Arī pēc pievienošanās Eiropas Savienībai Baltijas valstis joprojām lielā mērā atkarīgas no Krievijas energoresursiem. Kā iepriekš norādīts, Baltijas valstīm, īpaši Latvijai, ilgu laiku daļēji bija iespējas līdzsvarot atkarību no Krievijas energoresursu piegādēm ar praktiski neaizstājamu Krievijas naftas un naftas produktu tranzītu. Tomēr Krievija 1999. gadā, uzsākot Baltijas cauruļvadu sistēmas projekta īstenošanu, kas paredzēja izveidot infrastruktūru Baltijas jūras Krievijas piekrastē, pakāpeniski sāka samazināt savu atkarību no Baltijas valstu ostām. Paplašinot Primorskas ostas iespējas, mazinājās naftas tranzīts caur Baltijas ostām un vispirms caur Ventspili. Jēlnaftas transportēšana caur šo ostu tika pārtraukta 2005. gadā. Tuvākajā laikā varētu tikt ierobežots arī naftas produktu tranzīts no Krievijas, par ko paziņojušas Krievijas augstākās amatpersonas un kam sekojuši *Transneft* konkrētu plānu publiskošana par naftas produktu transportēšanas pakāpenisku uzsākšanu uz Baltijas jūras Krievijas piekrastes ostām jau 2007. gada otrajā pusē.⁸ Tas viss jau pašlaik ir novedis Latvijas–Krievijas dialogu par enerģētiku pie asimetriskām attiecībām un Latvijas vienpusējas atkarības no Krievijas energoresursu piegādēm.

Patlaban, pieaugot pieprasījumam pēc energoresursiem, rodas jautājumi, kā tālāk

attīstīsies Latvijas enerģētikas sektors. Pašlaik tieši ar gāzi saistīto jautājumu risināšana ir indikatīva – tā atspoguļo pašreizējo domāšanu un pieejas, un risinājuma veids ietekmēs ilgtermiņā Latvijas enerģētikas politiku un drošību. Latvijas lēmumu pieņēmēji ir ieinteresēti dialogu ar Krieviju par enerģētiku padarīt spraiģāku, attīstīt Dobeles pazemes gāzes krātuves un pat būvēt gāzes elektrostacijas. Tomēr rodas jautājums, vai šāda nostādne atbilst Latvijas enerģētikas drošības ilgtermiņa mērķiem.

Gāzes īpatsvara palielināšana, būvējot gāzes elektrostaciju, nenoliedzami varētu daļēji apmierināt nepieciešamību pēc papildu resursiem un jaudām. Turklāt gāze ir salīdzinoši lēta un, to izmantojot, būtu mazāki oglekļa emisiju apjomi nekā oglei. Runājot par gāzes krātuvēm, *Gazprom* aktivitātes Vācijā, Austrijā un Lielbritānijā liecina, ka kompānija varētu būt ieinteresēta šādu pazemes krātuvju attīstīšanā Eiropā. Pirmkārt, izmantojot vasarā iesūknēto gāzi, ziemas intensīvā patēriņa apmierināšanai nevajadzētu būvēt papildu infrastruktūru. Otrkārt, šādu pazemes gāzes krātuvju kontrole stiprinātu piekļuvi tiešajiem patērētājiem. Latvija tā varētu gan pretendēt uz gāzes tranzīta un sadalītāja lomu reģionā, gan nodrošināt vietējo pieprasījumu. Tomēr acīm redzami, ka tikai ES klātbūtne varētu nodrošināt ja ne absolūtu, tad vismaz daļēju garantiju projekta ekonomiskai un politiskai drošībai.

Paradoksāli, tomēr enerģētikas jomā Latvijas pieeja šobrīd zināmā mērā atšķiras no ES pozīcijas. Latvija aicināja apzināt kopīgas vērtības un izstrādāt kopīgas ES pozīcijas ES–Krievijas dialogā par enerģētiku. Šobrīd Latvijā modē ir „pragmatisms” un uzsvērtas katras valsts nacionālās intereses. Kā jau iepriekš norādīts, ES kopumā un jauno kopienas dalībvalstu ietekmē kļūst kritiskāka un piesardzīgāka pret Krievijas īstenoto enerģētikas stratēģiju. Tikmēr Latvija arvien vairāk meklē sadarbības iespējas. Tas izpaužas arī attiecībā uz „Ziemeļu straumes” projektu. Uzsākot projektu, Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis pauda uzskatu, ka šāds projekts var palielināt nestabilitāti šo valstu enerģētikā, jo Polija, Latvija un it īpaši Lietuva nespēs kompensēt lielo atkarību no gāzes piegādātāja un

kontrolēt tā gāzes tranzītu.⁹ Pašlaik, cerot uz Dobeles pazemes krātuvju attīstību, Latvija ir praktiski atteikusies no jebkādas kritikas. Acīmredzot ir zināms interešu duālisms un pretrunīgums. Pastāv apzināta nepieciešamība pēc energoresursu piegādes diversifikācijas, tomēr vienlaikus ir vēlēšanās izmantot tās priekšrocības, ko piedāvā Krievijas tuvums un, jāatzīst, nelielais alternatīvu klāsts.

Jautājums tikai, vai no Latvijas „gazifikācijas” stratēģijas Latvijai būs ekonomisks ieguvums vai arī potenciāli tā var novest pie valsts politiskā un enerģētiskā sektora „gazpromizācijas”? „Gazpromizācija” šeit var tikt interpretēta gan tiešā, gan pārnestā nozīmē. Pirmkārt, Krievijas gāzes īpatsvars jau šobrīd Latvijas enerģētikas balansā pārsniedz 30%, bet, potenciāli būvējot gāzes elektrostaciju, šis procents tikai pieaugtu, iespējams, līdz pat 50%.¹⁰ Gāzes atkarību varētu stiprināt arī iespējama Dobeles pazemes krātuvju attīstīšana. Interesanti, ka pat Krievijas satiksmes ministrs Levitins ir uzsvēris, ka „pašlaik Krievijā notiek stratēģijas pārskatīšana no gāzes stacijām par labu ogļu stacijām”.¹¹

Otrkārt, enerģētiskās drošības pamatā ir tradicionāli piegādāto resursu dažādošana. Nekāda piegādes ceļu dažādošana nav notikusi un arī netiktu veicināta, potenciāli veidojot atzaru uz pazemes krātuvēm Latvijā un vēl jo vairāk – būvējot Krievijas gāzes ģenerētu elektrostaciju. Atzaru var noslēgt, to var neizmantot, un galu galā tas kļūst par manipulācijas instrumentu, nevis drošības garantu. Daudz svarīgāk būtu būvēt šķidrīnātas gāzes termināli vai attīstīt atjaunināmo resursu ražošanu.

Treškārt, atkarība var būt bezproblemātiska politiski stabilā vidē. Pašlaik tādas stabilitātes Latvijas–Krievijas attiecībās tomēr vēl nav. Krievijai ir iespējas izmantot jau iegūtās priekšrocības savas ekonomiskās klātbūtnes un politiskās ietekmes stiprināšanai. Uz to netieši norādīja arī Krievijas vēstnieks Latvijā Viktors Kaļuzņijs, uzsverot politisko priekšnoteikumu klātbūtni Latvijas pazemes gāzes krātuvju tālākai attīstībai un izmantošanai Baltijas jūras gāzes cauruļvada „Ziemeļu straume” būvniecības kontekstā.¹² Krievijas pozīcija var būt apzināti pretrunīga. Latvijai dodot vienu signālu, starptautiski – citu.

Kaļūznija izteikumos norādījums uz politisko priekšnoteikumu klātbūtni ir pretrunā ar to, ko runā *Gazprom* oficiālie pārstāvji – jebkādu atzaru būvniecība netiek plānota. Tādējādi skaidrs, ka enerģētikas drošību nevar skatīt atrauti no politiskās drošības.

Ceturtkārt, Krievijas ārpolitika lielā mērā ir bijusi Krievijas biznesa ekspansija. Krievija spējusi stiprināt arī savu tiešo klātbūtni Baltijas valstu enerģētikas, vispirms gāzes, sektorā. *Gazprom* ir efektīvi rīkojies Baltijas valstu energouzņēmumu pakāpeniskā privatizācijā, kā arī veidojis ekonomisko interešu grupas, kas vēlas savstarpēji sadarboties.¹³ Baltijas valstu bažas par šādu Krievijas klātbūtni un iespējamo ietekmi, kontrolējot uzņēmumus, atspoguļojās Igaunijas prezidenta Tomasa Hendrika Ilvesa izteikumos 2005. gada beigās: „... kāpēc būtu jāmēģina tās [Baltijas valstis] okupēt? Daudz vieglāk un mazāk problemātiski ir vienkārši tās kontrolēt.”¹⁴ Piemēram, Krievijas bizness ir bijis ļoti aktīvs Ungārijas enerģētikas sektorā, turklāt vērotāji ir jau atzinuši, ka Ungārija nav novērtējusi politiskos riskus, kas saistās ar Krievijas pozīciju stiprināšanu.

Piektkārt, var rasties jautājums arī par piegāžu nodrošinājumu. Krievijas gāzes eksports samazinās.¹⁵ Tādējādi būvēt infrastruktūru nozīmē ne tikai paļauties uz Krieviju, bet arī uz Centrālās Āzijas valstīm, kas piegādā gāzi Krievijai. Lai gan varētu likties, ka Krievija nodrošinājusies ar saviem resursiem, tas ir tālu no patiesības, jo Krievijai ir ļoti bagātīgas atradnes, bet tās attīstīt iespējams

tikai ilgtermiņā. Turklāt viena no galvenajām Krievijas apgādātājām ar tālāk eksportējamo gāzi – Turkmēnistāna – piesola Rietumiem piedalīties arī Transkaspijas projektā, kā arī piegādes Ķīnai.

Secinājumi

Latvijai jāizstrādā sava stratēģija enerģētikas nozarē un jāaskaņo tā ar Eiropas Savienības nostāju. Eiropas Savienība šobrīd ir ceļā uz kopīgas nostādnes izstrādi, arī attiecībās ar Krieviju. Paradoksāli, ka attiecību saasināšanās ar Krieviju var būt potenciāli „konstruktīvs”, nevis „destruktīvs” konflikts, kas veicina iekšējo diskusiju Eiropas Savienībā un rada vienotus attiecību principus ar Krieviju. ES gadījumā nepieciešama skaidra pozīcija un mazāk baļu, bet vienlaikus arī Krievijai būtu jāpārdomā savs „lielvalsts” un „ietekmes” diskurss. Citādi, tiecoties pēc ietekmes, nebūs draugu un galu galā arī ietekme līdz ar to būs ierobežota. Krievija ir ieinteresēta „pieprasījuma drošībā”, un pašlaik to var sniegt tikai Eiropa. Lai gan interešu saskaņošana un kopējas enerģētikas drošības politikas formulēšana un īstenošana pagaidām gan vēl atrodas sākumstadijā, Eiropas valstis skaidri apzinājušās šī jautājuma nozīmību un kopējas politikas veidošanas nepieciešamību. Baltijas valstu valdībām svarīgi būtu izmantot šo situāciju Baltijas „enerģētiskās salas” tuvināšanai un integrēšanai Eiropas enerģētikas kompleksā un ekonomiskās sadarbības veicināšanai ar Krieviju.

VĒRES

- ¹ Andris Sprūds. *Latvian-Russian Energy Relations: Between Economics and Politics*. Red. Nils Muiznieks. *Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions*. Rīga: Latvia University, 2006, p. 110–118.
- ² Jerzy Marek Nowakowski, Piotr Wozniak. *Gazowe okrazenie Polski*. In: *Wprost*, 10 July 2005, 84–91.
- ³ Merkel to plot energy strategy for Germany, *Financial Times*, 7–8 January 2006.
- ⁴ 2006. g. 8. martā Eiropas Komisija pieņēma Zaļo grāmatu “European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”.

- ⁵ Andris Sprūds. EU-Russia Energy Dialogue in the Context of the Prospective Partnership and Cooperation Agreement, Atis Lejins (ed.), *The EU Common Foreign and Security Policy Toward Russia: The Partnership and Cooperation Agreement as a Test Case* (Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2006), p. 77–89.
- ⁶ Judy Dempsey. For many countries, nowhere else to go. **In:** *International Herald Tribune*, 5 January 2006; Roman Kupchinsky. Russia: Does Gazprom Have A Master Pipeline Plan? **In:** *RFE/RL*, 30 January 2006.
- ⁷ Andris Sprūds. The NEGP and Russia's Gas Diplomacy: Latvian Perspective, *Baltic Mosaic Analytics* (Winter-Spring 2006), p. 15–25.
- ⁸ Павел Крилов. Нефть уйдет, бензин останется. *Телеграф*, 2006. gada 30. novembris; Кирил Резник-Мартов. Иванов напугал всех. *Бизнес & Балтия*, 2007. gada 10. jūlijs.
- ⁹ Agata Loskot. *Bezpieczestwo dostaw rosyjskiego gazu do UE – kwestia polaczen infrastrukturalnych*. Polish Centre for Eastern Studies paper, February 2005, 11.
- ¹⁰ Zaiga Dūmiņa. Lielākai atkarībai no Krievijas ceļš brīvs. *Diena*, 2007. gada 24. jūlijs. Intervija ar Latvijas ekonomikas ministru Juriju Strodu, *Diena Bizness*, 2007. gada 27. jūlijs.
- ¹¹ Intervija ar Krievijas satiksmes ministru Igoru Levitinu. *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*, 2007. gada 26. jūlijs.
- ¹² Intervija ar Viktoru Kaļuzņiju. *Бизнес & Балтия*, 2006. gada 3. februāris. Intervija ar Viktoru Kaļuzņiju. *Телеграф*, 2005. gada 28. novembris.
- ¹³ 34% Latvijas Gāzes akcijas pieder Gazprom un 16% – Itera Latvija, kas tiek uzskatīts par uzņēmumu, kurš saistīts ar Gazprom.
- ¹⁴ Cītēts, Liina Muring and Daniel Schaer. The Effects of the Russian Energy Sector on the Security of the Baltic States. *Baltic Security and Defence Review*, vol. 8 (2006), 76.
- ¹⁵ Pēteris Strautiņš. Gāzes riski ne tikai politiski. *Diena*, 2007. gada 26. februāris.

Ainārs Lerhis

LATVIJAS REPUBLIKAS DIPLOMĀTI RIETUMVALSTĪS LATVIJAS INTEREŠU SARDZĒ PSRS UN VĀCIJAS KARA GADOS (1941–1945)

Ainārs Lerhis (dz. 1966. g.) ir *Dr. hist.* (2002). Beidzis LU Vēstures un filozofijas fakultāti (1990). LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks, institūta Zinātniskās padomes priekšsēdētājs. Strādājis Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Arhīva nodaļā, apbalvots ar Ārlietu ministrijas Atzinības rakstu (1999). Bijis Rīgas Stradiņa universitātes Eiropas studiju fakultātes Politikas zinātnes katedras docents un Starptautisko attiecību un Eiropas studiju programmas vadītājs. Lektors Latvijas Ārlietu ministrijas Mācību centrā. Pēta Latvijas ārpolitikas problēmas, t. sk. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vēsturi, “Baltijas jautājumu” starptautiskajās attiecībās. Monogrāfijas *Latvijas Republikas ārlietu dienests. 1918–1941* (2005) autors. Grāmatu *Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata* (1997), *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998* (1999), *20. gadsimta Latvijas vēsture*.

II: Neatkarīgā valsts. 1918–1940 (2003) un *Ārvalstu ietekme uz sabiedrības etniskās integrācijas procesu Latvijā* (2007) līdzautors. Vairāk nekā 20 zinātnisku rakstu autors. Biedrības *Austrumeiropas Politisko Pētījumu centrs* valdes priekšsēdētājs. Akadēmiskās vienības *Austrums* vecbiedrs.

PSRS un Vācijas kara izcelšanās dēļ 1941. gada jūnijā Latvijas teritorija kļuva par karadarbības arēnu. Vācijas bruņotie spēki īsā laikā okupēja Latvijas teritoriju.

Vācija neuzskatīja iebrukumu par militāru okupāciju, bet uzskatīja Baltijas valstis par iekarotām zemēm, ienaidnieka (PSRS) teritorijas ieņemtām daļām. Savukārt PSRS vadība kara laikā deklarēja, ka uzskata Baltiju par padomju savienotajām republikām, kas okupētas uz laiku. Pretenzijas pret Baltiju abas lielvalstis īstenoja vienlaikus. Nereti to dēvē par dubultokupāciju¹ Baltijā.

Okupācijas varu maiņa nepārtrauca Latvijas Republikas *de iure* pastāvēšanu un tiesības būt brīvai, suverēnai un neatkarīgai valstij. Latvijas Republika turpināja būt Tautu Savienības (TS) dalībvalsts.

Latvijas valsts un pilsoņu intereses turpināja aizstāvēt un valsts oficiālo viedokli izstrādāja un puda Latvijas diplomātiskie pārstāvji Rietumvalstu galvaspilsētās (sūtnis Lielbritānijā Kārlis Zariņš, sūtnis ASV Alfrēds Bīlmanis, pastāvīgais delegāts Tautu Savienībā Jūlijs Feldmanis, pilnvarotais lietvedis Argentīnā un Brazīlijā Pēteris Oliņš u. c.).

Diplomātu pienākums bija izmantot iespējas pārstāvēt Latvijas valsti un runāt ne tikai ārzemēs nokļuvušo, bet arī vācu un padomju režīma apstākļos (Latvijā, Sibīrijā u. c.) dzīvojošo latviešu vārdā.

Tāpat kā sūtni bija rīkojušies 1940. gadā, kad PSRS okupēja Latviju, arī 1941. gadā viņi protestēja pie rezidences valstu valdībām pret Vācijas okupāciju Latvijā. Abas okupācijas

viņi vienlīdz raksturoja kā noziedzīgu un nelikumīgu rīcību pret Latvijas valsti un starptautisko tiesību pārkāpumu. K. Zariņš un A. Bīlmanis norādīja uz Latvijā notikušo vienas okupācijas varas nomaiņu ar otru un turpmāk sekoja abu svešo varu vienlaicīgām pretenzijām uz Latviju.

A. Bīlmanis 1941. gada 25. jūnijā iesniedza ASV Valsts departamentam notu un publicēja paziņojumu – starp Vāciju un PSRS ir bruņots konflikts, kurā pret savu gribu iejaukta latviešu tauta, un tai nav iespēju paust neatkarīgu viedokli.² A. Bīlmaņa paziņojums, ka Latvijai nav pieņemama neviena okupācija, tika labvēlīgi uzņemts ASV presē un politiskajās aprindās.

K. Zariņš 2. jūlijā ziņoja A. Bīlmanim, ka Baltijas valstu sūtņi Londonā saskaņojuši savu darbību un neatzīs nekādu valdību, ko iecēlusi sveša vara.³ Arī Baltijas valstu sūtņi ASV nolēma neatzīt nekādas valdības, ko Baltijas valstīs iecēlusi sveša vara.⁴

K. Zariņš 1941. gada 16. jūlijā britu ĀM iesniedza memorandu par Latvijas iedzīvotāju masveida deportāciju, kas bija notikusi 1941. gada 14. jūnijā.⁵

Sūtnis A. Bīlmanis 1941. gada 14. augusta notā ASV valsts sekretāram uzsvēra, ka viņš kā Latvijas sūtnis neatzīs jebkurus iespējamus vācu mēģinājumus runāt latviešu tautas vārdā vai veidot kādu valdību ar latviešu tautības personu līdzdalību vai bez šīs līdzdalības, uzurpējot tiesības vadīt dzīvi Latvijā.⁶

Pēc Vācijas un PSRS kara sākuma Baltijas reģiona situācija starptautiskā arēnā kļuva vēl sarežģītāka (vairākas okupācijas varu maiņas, Baltijas tautu cīņa abās frontes pusēs u. tml.) un šajā reģionā radušās politiskās problēmas Rietumu lielvalstīm kara apstākļos nešķīta politiski pietiekami nozīmīgas.

Latvijas, Igaunijas un Lietuvas situācija bija daudz sarežģītāka nekā citām Vācijas okupētajām Austrumeiropas valstīm, kurām bija trimdas valdība Londonā un kuras bija Lielbritānijas sabiedrotās. Vācijas okupētā Latvija oficiāli nevarēja būt Rietumu lielvalstu sabiedrotā, jo Rietumvalstis tai neatļāva izveidot trimdā valdību, kas būtu tiesīga izšķirt alianšu jautājumu. Rietumvalstis uzskatīja Latviju par ienaidnieka (Vācijas) okupētu teritoriju.⁷

tīja Latviju par ienaidnieka (Vācijas) okupētu teritoriju.⁷

K. Zariņš 1941. gada 30. augustā notā britu ārlietu ministram A. Īdenam pauda, ka LR tiesisko pastāvēšanu nekādā veidā neizmaina PSRS militārās okupācijas nomaiņa ar Vācijas militāro okupāciju.⁸ Sūtnis norādīja, ka atšķirībā no daudzām Eiropas tautām latvieši cietuši no divām tirānijām,⁹ ka Vācijas uzvaras gadījumā latviešu tautai uz patstāvīgu eksistenci nav cerību.¹⁰

A. Bīlmanis 1941. gada 15. novembrī iesniedza protestu ASV Valsts departamentā sakarā ar J. Staļina 1941. gada 6. novembra runu, kurā padomju vadītājs Baltiju bija apzīmējis par PSRS sastāvdaļu.¹¹

Rietumu lielvalstis, kurām bija noteicošā ietekme starptautiskajās organizācijās, iebilda pret Baltijas valstu pārstāvju darbošanos tajās. Baltijas valstis formāli nekad nebija iesniegušas iesniegumus par savas darbības pārtraukšanu starptautiskajās organizācijās. Gandrīz visas šīs organizācijas kara gados bija pārtraukušas savu darbību, taču oficiāli izbeigušas to nebija. Daudzās no tām Baltijas valstis saglabāja dalībvalstu statusu.

Lai gan PSRS vairs nebija TS dalībvalsts, Rietumeiropas lielvalstis nevēlējās konfliktēt ar PSRS, aktualizējot Baltijas valstu statusu Tautu Savienībā. 1943. gada 14. jūnijā A. Bīlmanis TS bankā Ņujorkā iemaksāja 21 664,97 ASV dolārus, kas bija ekvivalenta summa iemaksām par 1940.–1943. gadu.¹² Tomēr TS vadība nolēma atdot naudu atpakaļ.¹³ Vienlaikus TS Sekretariāts apstiprināja, ka šis lēmums nekādā veidā neietekmē TS attieksmi pret Latvijas valsts statusu vai Latvijas piederību TS dalībvalstīm.¹⁴ Nauda tika izņemta 1944. gadā.

Rietumvalstis vēl pirms Atlantijas hartas parakstīšanas (1941. g. 14. aug.) lielā mērā ignorēja Baltijas valstu jautājumu. Kopš Vācijas un PSRS kara sākuma Rietumos runāja par Vācijas okupētām valstīm, nepieminot Baltijas valstis.¹⁵ Tika pieminētas tikai tās Vācijas okupētās valstis, kuras iepriekš nebija anektējusi PSRS.

1942. gada 1. janvārī Vašingtonā 26 valstis parakstīja Apvienoto Nāciju (AN) Deklarāciju.¹⁶ Latvija jau tūlīt izteica vēlēšanos būt

AN valstu vidū kopīgā Rietumu demokrātijas valstu frontē pret nacistisko Vāciju. Latvijas Republikas oficiālie pārstāvji norādīja, ka Latvija vēlas pievienoties antihitleriskajai koalīcijai. A. Bīlmanis 1942. gada 4. janvārī iesniedza notu ASV Valsts departamentā un ASV presē paziņoja, ka arī Latvija vēlas pievienoties Hartai un Deklarācijai, bet atbildi uz šo notu nesaņēma.¹⁷

Latvijas oficiālajiem pārstāvjiem neizdevās panākt, ka tiktu oficiāli noformēts Latvijas kā dalībvalsts statuss antihitleriskajā koalīcijā. Baltijas valstis netika vērtētas kā Rietumvalstu sabiedrotās kaut vai morālā ziņā. Sakarā ar Rietumvalstu uzskatu par Vācijas okupētajām teritorijām kā „ienaidnieka okupētajām teritorijām”, kā arī vācu propagandas ietekmē Baltijas tautu vēlme atgūt brīvību kopā ar demokrātiskām valstīm Rietumos nepelnīti tika pat nopietni apšaubīta, nereti apgalvojot, ka Baltijas tautas labprāt sadarbojas ar Vāciju. Visus kara gadus Hartas principu attiecināšana uz Baltijas valstīm Rietumu valstu diplomātikajās aprindās neoficiāli netika noliegta, bet netika arī oficiāli izteikta, lai nesaasinātu attiecības ar PSRS.

Tā kā kara laikā ASV un Lielbritānija tiesiski neatzina ne padomju, ne vācu okupāciju Baltijā, Baltijas valstu oficiālajiem pārstāvjiem un tautām bija pamats uzskatīt, ka Atlantijas harta attiecas arī uz viņiem. Lai arī oficiāli Latvijai neizdevās kļūt par Rietumvalstu sabiedroto, Latvijas diplomātiekie pārstāvji ārzemēs allaž uzsvēra, ka Latvija pieder pie Rietumeiropas civilizācijas, atbalsta Rietumu demokrātisko valstu principus un savu nākotni un neatkarības atgūšanu saista ar Rietumu lielvalstu uzvaru Otrajā pasaules karā.

Latvijas sūtni atbalstīja astoņu ASV ostās un piecu Lielbritānijas ostās esošo Latvijas tirdzniecības flotes kuģu nonākšanu sabiedroto rīcībā un piedalīšanos militārā transporta flotes operācijās – atlantiskajos konvojos un stratēģiska rakstura kravu pārvadājumos Atlantijas un Klusajā okeānā antihitleriskās koalīcijas sastāvā.¹⁸ Latvijas tirdzniecības flotes jūrnieki bija vienīgā vienība, kas zem Latvijas karoga kā Latvijas valsts pārstāvji piedalījās Otrajā pasaules karā pret nacistisko Vāciju un

tās sabiedrotajiem. Lai gan Latvijas Republikai nebija izdevies *de iure* iestāties antihitleriskajā koalīcijā, šis piemērs apliecina, ka *de facto* Latvija tajā ir piedalījies.

Gan esošie, gan bijušie Latvijas diplomāti Rietumvalstīs deva lielu ieguldījumu Rietumu demokrātisko valstu informēšanā par stāvokli Latvijā.¹⁹ Sākot ar 1942. gadu, sūtni sastādīja un izplatīja memorandus par situāciju Latvijā, vācu okupāciju, otro padomju okupāciju, latviešu bēgļiem Rietumvalstīs.

1942. gada 8. janvārī tika sastādīts memorands par vācu un padomju okupācijas varu politiku Latvijā.²⁰ K. Zariņš 1942. gada 16. janvārī arī Latvijas goda konsuliem Britu impērijā nosūtīja apkārtrakstu par vācu okupācijas iestāžu politiku latviešu tautas iznīcināšanai.²¹

A. Bīlmanis 1942. gada 10. janvārī iesniedza notu ASV valsts sekretāram par PSRS ārlietu komisāra V. Molotova 1942. gada 6. janvāra notu ārvalstu vēstniekiem PSRS. Molotova notā bija apgalvots, ka Latvija ir padomju teritorija.²²

K. Zariņš 1942. gada 23. martā informēja britu ĀM, ka A. Bīlmanis bija iesniedzis protestu ASV valdībai sakarā ar PSRS ārlietu komisāra V. Molotova izdarīto tiesību uzurpāciju runāt latviešu tautas vārdā. Padomju ārlietu komisārs to bija darījis savā notā ārvalstu diplomātiem Kuibiševā.²³

1942. gada aprīlī un 1943. gada decembrī tika sastādīti memorandi par Latvijas situāciju.²⁴ 1942. gada aprīlī K. Zariņš sastādīja “Memorandu par Latvijas gadījumu un pozīciju”, kurā norādīja, ka latvieši cer uz Atlantijas hartu; latviešu vēlēšanās ir neatkarība, brīvība, būt vienlīdzīgiem partneriem Eiropas tautu kopienā.²⁵

1942. gada 22. jūnija vēstulē ASV valsts sekretāram A. Bīlmanis norādīja gan uz to, ka vācu iestādes nodibinājušas ģenerāldirektorātu, gan uz Latvijas padomju valdības darbību (tā bija aizbēgusi no Latvijas uz Krieviju). Abu svešo varu darbību sūtnis raksturoja kā starptautisko tiesību un Latvijas Republikas suverēno tiesību pārkāpumu un norādīja, ka abas šīs organizācijas nekādā veidā nepārstāv Latvijas valsti un tautu, tādēļ visi to pieņemtie tiesību akti ir nelikumīgi.²⁶

Arī citos dokumentos sūtni noraidīja visus Vācijas un PSRS mēģinājumus uzkundzēties Latvijai. Diplomāti saglabāja dzīvu brīvības ideju un Baltijas jautājumam centās pievērst rezidences valstu sabiedrības uzmanību, kā arī nemitīgi atgādināja par varmācību un nodarītajām pārestībām pret Baltijas valstīm un tautām, Latvijas valsts starptautiski tiesisko eksistenci un par Vācijas un PSRS īstenotajiem starptautisko tiesību pārkāpumiem un noziegumiem pret Latviju.

Latvijas diplomāti piegādāja svarīgu informāciju angļiem un īpaši amerikāņiem. Voldemārs Salmāns Stokholmā sadarbojās ar amerikāņu slepeno dienestu OSS un gatavoja plašus ziņojumus par politiskajiem, ekonomiskajiem un militārajiem apstākļiem vācu okupētajā Latvijā. Ziņojumu sagatavošanai V. Salmāns informatoru lokā iespēju robežās iesaistīja LR ārlietu dienestu, nodibināja sakarus ar dažādu nozaru speciālistiem Latvijā, savam informatoru tīklam piesaistīja nelegālo Latvijas Centrālo Padomi (LCP), informācijas vācēji darbojās arī daudzās vācu okupācijas iestādēs un organizācijās Latvijā.²⁷

Sūtni uzskatīja, ka latviešu tautai jāveido stingra pārliecība – Vācija būs kara zaudētāja un tādā veidā tikai patriotisma dēļ, bet arī aprēķina dēļ Latvijas patrioti nedrīkst ar Vāciju saistīties. Latvijas sūtni mēģināja slepeni nosūtīt tautiešiem norādījumus nekādā ziņā nepadoties un gaidīt uz Rietumu demokrātisko valstu uzvaru.²⁸ Tomēr kara apstākļos traucēto transporta un sakaru un Vācijas un PSRS propagandas dēļ norādījumiem bija ļoti grūti sasniegt adresātu.

Sūtni informēja Rietumvalstis par nacistu īstenoto mobilizāciju leģionā. K. Zariņš 1943. gada 11. jūnija notā vērsa Lielbritānijas valdības uzmanību uz vācu okupācijas iestāžu izdarīto nelikumīgo mobilizāciju Latvijā un izteica protestu pret šo starptautisko tiesību pārkāpumu.²⁹

1943. gada 9. jūlija notā K. Zariņš norādīja, ka Vācija Latvijā pārkāpj okupācijas varām atļautos principus, informēja par latviešu leģiona organizēšanu. Sūtnis uzsvēra, ka Latvijas tauta negrib karot ne vācu, ne padomju pusē.³⁰ K. Zariņš 1943. gada 8. oktobra notā A. Īdenam atkārtoti skaidroja latviešu

tautas nostāju pret abām okupācijas varām. Viņš uzsvēra, ka vācu okupācija nav piespiedusi Latvijas tautu aizmirst PSRS represijas un latviešu tauta baidās, ka vācu karaspēka izvākšanās draud ar padomju karaspēka atkārtotu ienākšanu.³¹

Jautājumā par nākotnes Latvijas valstisko iekārtu K. Zariņš un A. Bīlmanis uzskatīja, ka Latvijas pilnīgas neatkarības atjaunošana būtu iespējama tikai uz agrākās likumīgās un demokrātiskās Konstitūcijas (Satversmes) pamata ar demokrātisku iekārtu, demokrātiski ievēlētu parlamentu un atbildīgu valdību, nevis atjaunojot 1934.–1940. gada autoritāru režīmu.³² Līdzīgi domāja arī citi Latvijas diplomāti.

Papildus līdz šim sūtņu rīcībā esošajiem tiešajiem un pastarpinātajiem informācijas kanāliem kopš 1943. gada Latvijas sūtni Lielbritānijā un ASV ar V. Salmāna starpniecību sāka saņemt nozīmīgu informāciju par notikumiem Latvijā. To V. Salmānam piegādāja nelegālās LCP darbinieki, kuri principiāli nostājās pret abām svešajām varām un kurus vadīja Konstantīns Čakste.

Tāpēc diplomāti apsveica un iespēju robežās centās atbalstīt LCP darbību. Notika visai aktīva sarakste. K. Zariņš 1944. gada 28. martā informēja Rietumvalstu valdības par pretošanās kustību LCP un piesūtīja tās aicinājumus.³³ Sūtni izplatīja LCP dokumentus “Latvijas stāvoklis un latviešu tautas tagadējie uzdevumi” un “Latvijas tautas deklarācija Sabiedroto Nācijām”.³⁴ LCP darbību K. Zariņš vērtēja pozitīvi, 1944. gada 12. maijā V. Salmānam rakstot, ka plāno arī citus LCP dokumentus iesniegt britu ĀM, lai parādītu latviešu tautas vienotību un noraidītu jebkuru okupāciju.³⁵

Tomēr vienā jautājumā pastāvēja domstarpības, kuras noteica ārlietu dienesta kā Latvijas valsts iestādes un LCP kā pagrīdes organizācijas atšķirīgais statuss. Aktīvas diskusijas sūtņos izraisīja viņiem piesūtītais LCP 1944. gada 27. februāra “Apkārtraksts visiem LR diplomātiem parstāvjiem ārvalstīs”. Dokumentā LCP uzaicināja sūtņus akceptēt LCP platformas principus, rīkoties pēc LCP norādījumiem. LCP noraidīja 15. maija autoritāro režīmu; prasīja sūtņus aktivizēt

darbību, uzdeva pildīt LCP direktīvas un sagādāt līdzekļus; atbalstīt LCP kurjera Leonīda Siliņa darbību; pieprasīja regulārus sūtņu ziņojumus; lūdza akceptēt šī memoranda saturu.³⁶

K. Zariņš 1944. gada 12. maijā vēstulē A. Bīlmanim nenoliedza, ka kontaktēties, sadarboties un diskutēt ar LCP ir nepieciešams, bet vissvarīgāk ir precīzi ievērot sūtņu pilnvaras. Viņi nevarēja piekrist pakļauties pagrīdes organizācijai, jo tas būtu apdraudējis sūtniecību kā vienīgo atlikušo LR valsts iestāžu pastāvēšanu.³⁷ Daudziem LCP pārstāvjiem trūka politiskās pieredzes, starptautiskās politikas un ārlietu nianšu zināšanas, un viņi bija zināmā mērā sarūgtināti par nepietiekamo atsaucību no sūtņu puses.

Latvijas sūtņi brīdināja Rietumvalstu valdības par drīzu padomju reokupāciju Latvijā. 1944. gada 2. februārī K. Zariņš Londonā un 14. februārī A. Bīlmanis Vašingtonā iesniedza lūgumu sabiedroto sūtņiem ar aicinājumu šo valstu valdībām deleģēt savus pārstāvjus novērotājus gadījumā, ja padomju karaspēks no jauna okupētu Baltiju.³⁸ Pēc tam kad padomju karaspēks 1944. gada jūlijā atkal ieņāca Latvijā, A. Bīlmanis 5. augustā iesniedza skaidrojošu notu ASV Valsts departamentam par PSRS rīcību.³⁹ K. Zariņš 1944. gada 22. augustā atkārtoti iesniedza britu Ārlietu ministrijā vēstuli, kurā vēlreiz norādīja uz starptautiskas komisijas nepieciešamību, lūdza palīdzēt novērst latviešu tautas fizisku iznīcināšanu.⁴⁰

A. Bīlmanis 1944. gada 19. septembra vēstulē ASV Valsts departamentam norādīja, ka PSRS bruņotie spēki 1944. gada jūlijā atkal šķērsojuši Latvijas robežu bez iepriekšējās deklarācijas, ka PSRS respektētu Latvijas suverenitāti un starptautiskās tiesības Latvijas teritorijā. A. Bīlmanis šai vēstulei pievienoja senatora Mintauta Čakstes izstrādāto "Memorandu par Latvijas-PSRS attiecībām".⁴¹

Kara beigās Latvijas sūtņi ārzemēs saņēma ļoti drūmas ziņas par latviešu stāvokli Latvijā un latviešu bēgļiem uz rietumiem.⁴² Šādos apstākļos, riskējot pat ar sava diplomātiskā statusa apdraudējumu, jo rezidences valstu valdībām šo informāciju pat uzklaust bija ārpolitiski neizdevīgi, Latvijas diplomā-

ti informēja tās par daudzu tautiešu traģisko likteni. K. Zariņš 1944. gada 14. decembrī rakstīja A. Bīlmanim, ka piesūta ziņas par pārestībām Latvijai un protestus arī tad, ja tas rezidences valstij nepatīk.⁴³

Lai informētu Rietumvalstu sabiedriskās un oficiālās aprindas, ievērojami pieauga LR sūtniecību informatīvā darba nozīme. Sūtņi A. Bīlmanis bija sevišķi aktīvs informatīvajā darbā pret padomju un nacistu propagandu Rietumos un kara gados publicēja vairākas brošūras par Latvijas situāciju – tiesisko statusu un Vācijas un PSRS režīmu politiku Latvijā.⁴⁴ Kara beigās pastāvēja nopietnas bažas, ka ASV valdība varētu piekrist PSRS diplomātiskajam spiedienam slēgt triju Baltijas valstu pārstāvniecības. Šādos apstākļos A. Bīlmanis laida klajā svarīgu dokumentu krājumu *Latvian-Russian Relations*, kurā apkopoja nozīmīgus dokumentus par Krievijas (PSRS) politiku pret Latviju.⁴⁵ Šo materiālu publicēšana tika uzskatīta par zināmu garantiju gadījumam, ja sūtniecības arhīvs un materiāli aizietu bojā – paliktu pietiekams skaits šīs grāmatas eksemplāru, lai nākamās paaudzes varētu iepazīties ar PSRS vardarbību Latvijā, ja aculieciniekiem nebūtu iespējams runāt.⁴⁶

Ārkārtīgi nelabvēlīgos starptautiskos apstākļos, kad dzimtenē trīs reizes nomainījās divas svešas varas (dubultokupācijas situācija), vairākām Latvijas sūtņu nostādņēm bija svarīga gan ārpolitiska, gan arī iekšpolitiska nozīme. Sūtņi, pamatojoties uz konkrētiem faktiem, sniedza izsvērtu politisku analīzi, kas izpaudās, piemēram, 1) abu svešo varu nodarījumu vienlīdz negatīvā vērtējumā, 2) leģiona pretrunīgās situācijas izprašanā, 3) kolaboracionisma nosodīšanā, 4) Latvijas valstisko interešu nejaukšanā ar K. Ulmaņa autoritārā režīma vērtējumu. Sūtņi izprata latviešu cīņu kara gados pret abiem svešajiem ārvalstu uzspiestajiem totalitārajiem režīmiem. Antihitleriskās koalīcijas lielvalstīs šo cīņu vērtēja pretrunīgi. Sūtņi izprata arī, ka latvieši bija kļuvuši par abu svešo lielvaru militārās konfrontācijas ķīlniekiem un upuriem, tomēr pozitīvi vērtēja pret abām svešajām varām vērstās latviešu pretestības kustības ieguldījumu.

Diemžēl Rietumvalstis politiski ignorēja Latvijas sūtņu nostāju, lai gan viņi bija darījuši, šķiet, visu iespējamo Latvijas situācijas izskaidrošanā. Tā kā bija nepieciešams sadarboties ar PSRS, Rietumu lielvalstu politiskās elites no savām valdībām nesaņēma pilnvērtīgu informāciju par patieso situāciju Baltijas valstīs. Rietumvalstu liegtais atbalsts Baltijas valstīm noveda pie tā, ka Rietumvalstīs neizprata situāciju Baltijā, un neizbēgami veicināja PSRS propagandas izplatīšanos par Baltijas situāciju. Vēlāk tas atainojies arī Rietumvalstu vēsturnieku priekšstatos par situāciju Otrā pasaules kara gados. Dubultokupācijas procesu analīzei Austrumeiropā nav piemērotas Rietumu vēsturnieku shēmas par

cīņu pret svešām varām un kolaboracionisma jautājumu, jo Rietumeiropa dubultokupācijas situāciju nepiedzīvoja.

Otrā pasaules kara gados vairāku Rietumvalstu galvaspilsētās turpināja darboties Latvijas valstij uzticīgi diplomāti. LR ārlietu dienesta darbības galvenais rezultāts kara gados bija LR *de iure* statusa nosargāšana; oficiālas nostājas izstrāde par tālaika notikumiem; valsts un pilsoņu interešu aizsargāšana (konsulārā darbība); regulāra atgādināšana Rietumvalstu sabiedrībai par svešo varu nodarītiem zaudējumiem un netaisnību pret Latvijas valsti un tautu, atgādināšana par tās tiesībām uz neatkarības atjaunošanu.

VĒRES

- 1 Baltijā un Austrumeiropā pastāvēja t. s. dubultokupācijas fenomens, kur pretenzijas uz attiecīgo tautu un zemi vienlaikus izvirzīja divas totalitāras ārvalstu varas. Savstarpēji karastāvoklī esošām svešām varām vienlaikus pakļauto teritoriju dubultokupācija nebija iespējama, bet divas svešās varas savstarpēja karā nomainīja kontroli pār attiecīgo teritoriju. Baltija un liela daļa Austrumeiropas pārmaiņus pieredzēja divas okupācijas, un to situācija Otrā pasaules kara gados būtiski atšķīrās no situācijas Rietumeiropā, kas pieredzēja tikai vienu – nacistiskās Vācijas – okupāciju.
- 2 Miscellaneous (War time), mainly Washington; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 3 Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 380. kaste.
- 4 Turpat.
- 5 Otrā pasaules kara laika un pēckara memorandi; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 6 Miscellaneous (War time), mainly Washington; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 7 *Feldmanis I., Freimanis A. A., Lerhis A., Ziemele I.* Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Rīga : Nordik, 1999. 141. lpp.
- 8 Miscellaneous (War time), mainly Washington; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 9 Tādējādi sūtnis K. Zariņš jau 1941. g. augustā norāda uz dubultokupācijas faktu. Tas bija ļoti svarīgi Latvijas situācijas skaidrošanā.
- 10 Politiskie pārskati u. c. 1942. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 430. kaste.
- 11 Sarakste ar *Foreign Office* līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 460. kaste; Miscellaneous (War time), mainly Washington; Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 380. kaste.
- 12 Lettonie – Russie, Traités et documents de base. Liquidation de la Société des Nations le 18 avril 1946: les Etats baltes sont reconnus héritiers. Pieejams: <http://www.letton.ch/lvsdn46.htm> (skatīts 29.11.2005.)
- 13 Lettonie – Russie, Traités et documents de base. The contributions received from the Baltic States, August 27th, 1943. Available: http://www.letton.ch/lvx_43sdn.htm (skatīts 11.11.2006.).
- 14 *Made V.* In Search of Abstract Security: Estonia and the League of Nations. Available: <http://www.edk.edu.ee>. – p. 4 (skatīts 14.10.2006.).

- 15 Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 380. kaste.
- 16 Apvienotās Nācijas // Latvju Enciklopēdija / E. Andersona red. – 1. sēj. – Rockville, 1983. – 75. lpp.; Latvijas valsts okupācijas gados. – 141. lpp.
- 17 Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers (In Seven Volumes). 1942. Volume I. General, The British Commonwealth, The Far East. – Washington: United States Government Printing Office, 1960, p. 29–30.
- 18 *Bernsone I., Blūmfelds E., Miklāvs A.* Latvijas Republikas tirdzniecības flote un tās traģiskais liktenis 1940–1945. Rīga : Zinātne, 1994., 47.–48. lpp.; Tēvijas Sargs. – 2003. – Nr. 5. – 12. lpp.
- 19 Sarakste ar *Foreign Office* līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 460. kaste.
- 20 Otrā pasaules kara laika un pēckara memorandi; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 21 Dažādi 1942; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 22 1942 D. 125/ Latvian Consul-General Berne; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 23 D. 124.63/ Latvian Legation, Washington 1942; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 24 Miscellaneous (War time), mainly Washington; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 25 Otrā pasaules kara laika un pēckara memorandi; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 26 Miscellaneous (War time), mainly Washington; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 27 *Ezergailis A.* Ko aizmirsa diplomāti un prezidenti // Diena, 2005, 12. maijā, 2. lpp. Sīkāk sk.: Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Volume 5: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941–1945: What Did America Know? / Ed. by A. Ezergailis. Rīga : Publishers of the Historical Institute of Latvia, 2002.
- 28 Politiskie pārskati 1943. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 430. kaste; Latvijas valsts okupācijas gados. – 141. lpp.
- 29 Sarakste ar *Foreign Office* līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 460. kaste.
- 30 Turpat.
- 31 Turpat.
- 32 1944. K. Zariņa vēstules un pārskati; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 430. kaste.
- 33 Sarakste ar *Foreign Office* līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 460. kaste.
- 34 1944. K. Zariņa vēstules un pārskati; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 430. kaste.
- 35 [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 36 1944. K. Zariņa vēstules un pārskati; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 430. kaste.
- 37 [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 38 1944. Sarakste ar kolēģiem; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 39 Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. 1944. – Vol. IV. Europe. – United States Government Printing Office: Washington, 1966, p. 898–899.
- 40 1944. Sarakste ar kolēģiem; Sarakste ar *Foreign Office* līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 460. kaste.
- 41 Memoranda etc. from Washington Legation (and London); LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 42 1944. Sarakste ar kolēģiem; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 43 [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- 44 *William J. H. Hough, III.* The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory // New York Law School, Journal of International and Comparative Law. – Vol. 6, Number 2, Winter 1985, p. 394.
- 45 Latvian – Russian Relations, Documents / Compiled by Dr. A. Bilmanis. – Washington, D. C.: Latvian Legation, 1944, p. 255.
- 46 *Dinbergs A.* Latvijas sūtniecības darbs ASV (Pēdējie 10 gadi) // Latviešu trimdas desmit gadi: Rakstu krāj. / Dr. phil. H. Tichovska red. – [Toronto]: Astra, 1954. – 21. lpp.

Uldis Neiburgs

SALASPILS PAPLAŠINĀTAIS POLICIJAS CIETUMS UN DARBA AUDZINĀŠANAS NOMETNE NACIONĀLSOCIĀLISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ

Uldis Neiburgs ir Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks. Publicējis 50 zinātnisku un 150 populārzinātnisku rakstu par Latvijas Otrā pasaules kara vēsturi. Raksta vēstures doktora disertāciju *Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)*. Scenārija autors studijas *DEVĪNI* dokumentālajām filmām *Latviešu leģions* (2000) un *Patiesību meklējot* (tīks pabeigta 2008. gadā).

Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas izveidotā civiliedzīvotāju nometne Salaspilī un tās pastāvēšana Otrā pasaules kara gados ir viens no kontraversāliem tematiem šī laika posma Latvijas vēsturē. Par to liecina gan dažādi uzskati līdzšinējā historiogrāfijā, gan šīs tēmas polarizētā un politizētā uztvere pēdējo gadu sabiedriskajās diskusijās Latvijā un ārzemēs. Vienlaikus ir sastopami gan apgalvojumi par Salaspili kā lielāko civiliedzīvotāju iznīcināšanas nometni Baltijā (milzīgs ieslodzīto un bojāgājušo skaits, kuri nežēlīgi spīdzināti, bērniem masveidā ņemtas asinis utt.),¹ gan konstatējumi, ka Salaspils ir bijusi tikai darba vai pagaidu uzturēšanās nometne, kurā nonākuši tie, kas sodīti par dažādiem pārkāpumiem. Viņu kopskaits un pret viņiem vērsto represiju apjoms līdz šim ticis stipri pārspīlēts.²

Vēstures pētniecības svarīgs uzdevums ir pēc iespējas precīzi analizēt mūsdienās pieejamos kara un pēckara laika dokumentus par Salaspils nometni un tās statusu nacistiskās Vācijas izveidoto soda nometņu sistēmā. Ne mazāk būtiski ir rekonstruēt Salaspils

nometnes notikumus, ar vēstures avotu kritikas palīdzību un vienlaikus ar pietāti izvērtējot Salaspils nometni pārdzīvojošo cilvēku sniegtās liecības. Tikai pamatojoties uz jauniem vēstures avotiem un līdzšinējās historiogrāfijas kritisku analīzi, ir iespējams radīt objektīvu un vispusīgu vēstures pētījumu un paust mūsdienīgu skatījumu par Salaspils nometnes vēsturi.

Tā kā Salaspils nometnes administratīvā dokumentācija līdz mūsdienām nav saglabājusies, jo, tuvojoties Sarkanajai armijai, 1944. gadā tā tika iznīcināta, galvenie vēstures avoti šīs tēmas izpētē ir daudzi nacistiskās Vācijas pārvaldes un represīvo iestāžu dokumenti, kas izkaisīti dažādos fondos Vācijas Federālajā arhīvā, Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Krievijas Valsts kara arhīva Trofeju dokumentu nodaļā un citur.³ Pētniecības darbā svarīgi ir pēckara tiesu izmeklēšanas materiāli Vācijas Federālā arhīva Lūdvišburgas nodaļā un it īpaši Hamburgas Valsts arhīvā (tiesu prāvas pret Oto Heinrihu Tekemeieru (*Teckemeier*) 1951. gadā un Gerhardu Kurtu Maivaldu (*Maywald*) 1978. gadā), kā arī

izmeklēšanas materiāli pret Konrādu Kalēju ASV, Kanādā, Austrālijā, Lielbritānijā un Latvijā.⁴

Īpaši uzmanīgi jāizvērtē padomju izcelsmes dokumenti – kara beigās izveidotās Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas materiāli un pēc kara Latvijas PSR Valsts drošības komitejas tiesāto bijušo Salaspils noņemšanas apsargu un ieslodzīto krimināllietas, kā arī 1946. gada Frīdriha Jekelna (*Jeckeln*) tiesas prāvas materiāli Latvijas un Krievijas arhīvos.⁵ Šos avotus papildina arī daudzas – gan publicētās,⁶ gan lielākoties nepublicētas⁷ – bijušo Salaspils ieslodzīto atmiņu liecības, kas mūsdienās visvairāk ir pieejamas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Rokrakstu fondā un Latvijas Kara muzejā, turklāt bieži vien tās ir atšķirīgas atkarībā no tā, vai tās tapušas padomju totalitārisma vai Rietumu demokrātijas apstākļos.

Svarīgi ir izprast arī līdzšinējās historiogrāfijas devumu Salaspils noņemšanas vēstures izpētē. Ne padomju, ne mūsdienu Krievijas historiogrāfijā, kur sastopamas daudzas publikācijas, kas radītas propagandas nolūkos, nav atrodams neviens atsevišķs plašāks pētījums par Salaspili. Gan tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām sarakstītajos darbos un 60.–70. gadu propagandas izdevumos,⁸ gan pēdējos gados publicētos atsevišķos dokumentu krājumos un grāmatās⁹ ir lielākoties nekritiski atkārtoti Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas 1945. gada atzinumi par 53 700 (kopā ar filiālēm – 100 000) civiliedzīvotāju iznīcināšanu Salaspilī; par 12 000 ieslodzītiem un 7 000 nogalinātiem bērniem, no kuriem izsūkts 3 500 litru asiņu.¹⁰ Vienlaikus nav notikusi iedziļināšanās Salaspils ieslodzīto sastāva noskaidrošanā, bieži vien saucot tos visus par padomju patriotiem. Tā kā nav bijusi vēlēšanās atzīt masveida sarkanarmiešu nonākšanu vācu gūstā Vācijas–PSRS kara sākumā, padomju historiogrāfijā tikpat kā nav pētīts viņu likteni Salaspils apkārtnē izveidotajās karagūstekņu nometnēs,¹¹ bet šīs nometnes ir mākslīgi sasaistītas ar Salaspils nometni, kura bija izveidota civilpersonām un kuras ieslodzīto kopskaits daudzkārtīgi pārspīlēts.

Rietumu historiogrāfijas kopīga iezīme ir tā, ka pētniecības darbā tā galvenokārt ir

pievērsusies Salaspils nometnes celtniecībai no 1941. gada rudens līdz 1942. gada vasarai, atklājot ebreju likteni (viņi bija deportēti no citām Eiropas valstīm uz Latviju un iesaistīti nometnes celtniecībā). No jaunākiem pētījumiem jāatzīmē Volfganga Šeflera (*Scheffler*) un Diānas Šules (*Schulle*) redakcijā 2003. gadā izdotā piemiņas grāmata par Vācijas, Austrijas un Čehoslovākijas ebrejiem, kuri bija deportēti uz Baltiju. Bez jau zināmajām detaļām par Salaspils nometnes izveidošanu šī darba autori ir izpētījuši, ka tajā bija iesaistīti 1500 – 1800 ebreju, no kuriem gājuši bojā vairāk nekā 1000.¹² Arī Andrejs Angriks (*Angrick*) un Pēteris Kleins (*Klein*) 2006. gadā izdotajā monogrāfijā par ebreju iznīcināšanu Rīgā detalizēti izseko Salaspils izveidošanu par „darba audzināšanas nometni”, vācu Drošības policijas un SD centieniem saglabāt Salaspili savā neierobežotā pārvaldē, kā arī atklāj vācu dokumentos minēto Salaspilī ieslodzīto personu skaitu. Viņi noraida padomju literatūrā pausto uzskatu, ka Salaspils bijusi Baltijā lielākā „nāves nometne”, kurā gājušas bojā 53 000 personas, taču pieļauj, ka bez ebrejiem Salaspils nometnē mira vēl 2000–3000 cilvēku, turklāt ļoti liels varēja būt no Baltkrievijas uz Salaspili evakuēto bērnu upuru skaits.¹³

No mūsdienu Latvijas historiogrāfijas veikuma jāizdala muzeja „Ebreji Latvijā” vadītāja Margēra Vestermaņa 1998. gadā Vācijā publicētais raksts „Nacionālsociālistu ieslodzījuma vietas un nāves nometnes okupētajā Latvijā 1941–1945”. Raksta autors gan, kļūdaini interpretējot kara laika dokumentus, nosauc Salaspili par „koncentrācijas nometni”, kas pakļauta Drošības policijas un SD komandierim Latvijā un ko atzinis pat SS reihsfīrers Heinrihs Himlers (*Himmler*). Salaspilī bijuši ievietoti līdz 5 000 ebreju, no kuriem izdzīvojuši tikai 192, bet visu ieslodzīto kopskaits sasniedzis 25 000 cilvēku.¹⁴ Atšķirīgu skatījumu no padomju historiogrāfijas pauž Heinrihs Strods savā publikācijā „Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2000”, kurā cenšas lauzt daudzu padomju stereotipus, taču bieži vien dara to pavirši un haotiski, vairākus jautājumus (nometnes statuss, ieslodzītie, apsardze u. c.) atstājot pusatbildētus vai neatbildētus vispār. H. Strods uzskata,

ka ieslodzīto kopskaits Salaspilī sasniedzis 12 000 cilvēku, no kuriem bojā gājuši 2 000, un iedala Salaspils nometnes funkcionēšanu 3 posmos: 1) iznīcināšanas (nāves) nometne (1941. gada beigās – 1942. gada vidus), 2) darba nometne (1942. gada vidus – 1943. gada ziema), 3) tranzīta nometne (1943. gada ziema – 1944. gada rudens).¹⁵

2005. gadā Rīgā nāca klajā grāmata „Latvijas vēsture. 20. gadsimts”,¹⁶ kurā tika lietots Salaspils oficiālais nosaukums „paplašinātais policijas cietums un darba audzināšanas nometne”. Tas bija pretrunā ar padomju „nāves nometnes” terminoloģiju un izraisīja diskusijas Latvijas plašsaziņas līdzekļos un sabiedrībā, kā arī negatīvu Krievijas reakciju. Līdzšinējā pētniecībā nacionālsociālistiskās Vācijas izveidoto soda nometņu tipoloģiju visdetalizētāk ir izstrādājusi vācu autore Gudrūna Švarca (*Schwarz*), kas izdala 17 atšķirīga tipa nometnes,¹⁷ kuras pastāvējušas no 1933. līdz 1945. gadam. Salaspili G. Švarca ieskaita koncentrācijas nometņu grupā, kas nebija pakļautas koncentrācijas nometņu inspektoram, taču neuzskata to par „nāves nometni”, kurā ievietoti cilvēki, lai tos iznīcinātu. Tomēr, kritiski izvērtējot pieejamos vācu dokumentus, nākas konstatēt, ka Salaspils nekad nekļuva par koncentrācijas nometni, bet bija „paplašināts policijas cietums” un „darba audzināšanas nometne” (*Erweitertes Polizegefängnis und Arbeitserziehungslager*), kas bija pakļauta Drošības policijas un SD komandierim Latvijā. Uz Salaspili tika attiecināti policijas cietumu un darba audzināšanas nometņu kārtības noteikumi, kas bija citādāki nekā koncentrācijas nometnēm.¹⁸

Līdzšinējās pētniecības rezultātā varam secināt, ka Salaspils nometnes būvniecība tika uzsākta 1941. gada oktobrī, bet kopš decembra tās galvenais darbaspēks bija no citām Eiropas valstīm deportētie ebreji, kopskaitā 1500–1800 personu, no kurām līdz 1942. gada jūlijam–augustam vairāk nekā 1000 aizgāja bojā smago dzīves un darba apstākļu, necilvēcīgo miesas sodu un nāves sodu dēļ.¹⁹ No 1942. gada maija Salaspils nometne sāka funkcionēt kā paplašināts policijas cietums ar tam pievienotu darba audzināšanas nometni. Tās pastāvēšanas laikā te varēja atrasties ap

1000–2000 darba kavētāju, kuri te atradās ne ilgāk par 56 dienām.²⁰ Paplašināta policijas cietuma ieslodzīto lielākā daļa bija politiešlodziņi, kas parasti bija sodīti ar ieslodzījumu līdz kara beigām, un viņu ātrāka atbrīvošana notika tikai atsevišķos gadījumos.²¹ Vairākums no viņiem bija apcietināti par komunistisku darbību, lai gan ne visi bija komunistiski noskaņoti. Turklāt politiešlodziņi bija arī 100–200 latviešu un arī poļu pretošanās kustības dalībnieki. Atsevišķas ieslodzīto kategorijas bija kriminālnoziedznieki, prostitūtas u. c. Visu politiešlodziņo kopskaits nometnes pastāvēšanas laikā varēja sasniegt 5000–6000, un lielākā daļa no viņiem, sākot ar 1943. gada decembri, tika pārvesti uz Štuthofu un citām koncentrācijas nometnēm Vācijā.²²

1943. gada februārī–aprīlī Salaspilī nonāca vismaz 6 000 personu no Baltkrievijas, kas bija arestētas pretpartizānu apkarošanas akcijas „Ziemas burvība” (*Winterzauber*) laikā. 1943. gada augustā–septembrī Salaspilī ieradās 3 284 personas, kas bija arestētas akcijas „Vasaras ceļojums” (*Sommerreise*) laikā Latgalē.²³ Abu šo akciju rezultātā uz Salaspili atvestos darba spējīgos vīriešus un sievietes nosūtīja darbos uz Vāciju. Vismaz 1700 Baltkrievijas bērņus nodeva darbā lauksaimniekiem Rīgas novada pagastos, bet vismaz 1041 bērņu no Latgales nodeva apgādībā aizbildņu ģimenēm, kā arī nosūtīja uz bērņunamjiem Bulduros un Saulkrastos.²⁴ Vairāki simti novārgušo bērņu mira no tīfa, dizentērijas un citām epidēmijām un slimībām, kas bija izplatījušās Salaspilī, bet ne medicīnas eksperimentu vai asiņu ņemšanas dēļ.²⁵ Sākot ar 1943. gada pavasari, nometnē sodu izcietā baltiešu policijas bataljonu karavīri un latviešu un igauņu leģionāri, kuri bija notiesāti par dažādiem pārkāpumiem uz laiku, ilgāku par 3 mēnešiem. Īslaicīgi Salaspilī atradās lietuviešu ģenerālis Pāvils Plehavičs (*Plechavičius*) ar sava štāba virsniekiem, kopskaitā ap 50 cilvēku. 1944. gada vasarā – rudenī vairāk nekā 2000 no Salaspilī ieslodzītajām militārpersonām iesaistīja vairākos armijas soda bataljonos un būvbataljonos.²⁶

Precīzu Salaspilī ieslodzīto personu kopskaitu neļauj noteikt apcietināto personu reģistra trūkums, jo to kartotēka ir iznīcināta

Der Befehlshaber
der Sicherheitspolizei und des SD

— Ostland

IV 5198/42

KOMMANDEUR d. SICHERHEITSPOLIZEI u. d. SD, LETTLAND, RIGA 7. XII. 1942
10556/42

Rīga, den 2. Dezember 1942.

Dringend! sofort!

Urschriftlich gegen Rückgabe

dem Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD
- Lettland -
in R i g a

zur Kenntnis und Stellungnahme.
Ich bitte um umgehende Erledigung.

i.A.

[Signature]
Hauptsturmführer.

Befehlshaber der Sicherheitspolizei Riga
Eingegangen am <u>8. DEC 1942</u>
<i>[Handwritten]</i>

Urschriftlich

dem Befehlshaber der Sicherheitspolizei u. d. SD
Ostland - in R i g a -
zurückgerichtet.

Es handelt sich um das erweiterte Pol.-Gefängnis und Arbeitserziehungslager Salaspils. Es liegt 20 km von Riga entfernt an der Landstrasse Riga-Dünaburg. Das Lager untersteht ausschliesslich mir. Es ist errichtet worden, um die überfüllten Polizeigefängnisse zu entlasten. Neben der Unterbringung von politischen Häftlingen dient es zur Aufnahme von Arbeitsscheuen und erfüllt somit die Aufgaben eines Arbeitserziehungslagers. Außerden sind in Lager internierte Russen untergebracht.

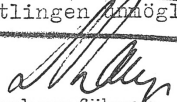
Auf welche Weise das Hauptamt - H-Gericht von dem Lager Kenntnis erhalten hat, ist mir nicht bekannt. Ich nehme an, dass das H- u. Polizeigericht beim Höheren H- u. Polizeiführen den Vorschlag gemacht

Drošības policijas un SD komandiera Latvijā SS šturmbranfīrera Rūdolfa Langes 1942. gada 2. decembra ziņojums par Salaspils noņemnes statusu (PIBA, 504 k. f., 2. apr., 8. l., 167.-168. lp.).

gemacht hat, 4- und polizeigerichtlich verurteilte einheimische Schutzmannschaften zur Strafvollstreckung bzw. Straflagerverwahrung in das Lager einzuweisen. 21
108/57

In einer kürzlich hier eingegangenen Einweisungsverfügung des 4- und Polizeigerichts ist in der Urteilsbestätigung vom RF 4- angeordnet worden, den Bestraften in das "Konzentrationslager Salaspils" einzuweisen.

Ich bitte, dem Reichssicherheitshauptamt zu berichten, dass es sich bei dem Lager Salaspils nicht um ein Konzentrationslager, sondern um ein erweitertes Polizeigeftängnis und Arbeitserziehungslager handelt. Ferner bitte ich darauf hinzuweisen, dass sich bisher lediglich lettische und russische Häftlinge im Lager befinden. Ein eigentliches Konzentrationslager gibt es m.W. im Ostland noch nicht. Ob die Errichtung eines solchen Lagers geplant ist, ist mir nicht bekannt. An sich wäre das Lager zur Einweisung von Häftlingen, die durch das 4- u. Pol. Gericht verurteilt worden sind, oder für die Lagerverwahrung angeordnet ist, geeignet. Wenn gegenüber dem Hauptamt-4- Gericht die Bereitwilligkeit erklärt wird, derartige Häftlinge in das Lager aufzunehmen, würde allerdings die Gefahr entstehen, dass das Lager im Zuge der weiteren Entwicklung der Sicherheitspolizei genommen und der Konzentrationslagerverwaltung unterstellt würde. Dies muss auf jeden Fall vermieden werden. Ich bitte daher, in dem Bericht allenfalls darauf hinzuweisen, dass bis zur Errichtung eines eigentlichen Konzentrationslagers im Ostlande zur Vermeidung von Häftlingsüberstellungen angesichts der kriegsbedingten Verkehrslage die Möglichkeit besteht, 4- und polizeigerichtliche Häftlinge provisorisch unterzubringen. Angesichts der Sprachschwierigkeiten müssten dann allerdings in das Lagerpersonal auch estnische und litauische Dolmetscher eingebaut werden. Solange dies nicht geschehen ist, erscheint die Aufnahme von estnischen und litauischen Häftlingen unmöglich.

4- Sturmbannführer.

Salaspils nometne pēc tās likvidēšanas 1944. gada oktobrī (LKM, inv. nr. 6791-f.).

un nav saglabājusies līdz mūsdienām. Tāpēc tikai aptuveni ir iespējams konstatēt, ka nometnes pastāvēšanas laikā tajā bija ieslodzīti ap 18 000–20 000 cilvēku, no kuriem ap 9 000–10 000 Salaspilī uzturējās īslaicīgi un vēlāk tika nosūtīti citur. Tikpat aptuveni nosakāms ir Salaspilī bojāgājušo skaits. Kā jau iepriekš minēts, vairāk nekā 1000 ebreju aizgāja bojā nometnes celtniecības darbos.²⁷ Savukārt Salaspils nometnes pastāvēšanas laikā 100 politieslodzītos nošāva 1943. gada 5.–6. maija naktī pēc viņu pārvešanas uz Rīgas Centrālcietumu, 400–500 mira no slimībām, apmēram 25 nošāva par gatavošanos bēgt vai bēgšanas laikā, 100–150 mira no necilvēcīgiem sodiem,²⁸ vairāki simti bērnu mira no slimībām un epidēmijām²⁹, tātad kopumā šo upuru skaits varēja būt ap 1000 cilvēku.

Rakstot par Salaspils nometni, vēstures zinātnē nevaram neievērot oficiāli lietotus apzīmējumus, kas Salaspils gadījumā

bija – paplašinātais policijas cietums un darba audzināšanas nometne, taču vienlaikus jāpatur prātā, ka dažādām ieslodzīto kategorijām dažādos laikos Salaspils pēc būtības bija nometne ar dažādu nozīmi. Nav noliedzams, ka vairāk nekā 1 000 ebrejiem, kas necilvēcīgos apstākļos bija iesaistīti tās celtniecībā, vai arī simtiem no Baltkrievijas un Krievijas evakuētiem bērniem, kas šeit ieradās jau novārguši, slimi un tika atdalīti no ģimenēm, Salaspils kļuva par vietu, kur tie gāja bojā. Citāda pieredze ar Salaspili bija daudziem politieslodzītajiem, kas saņēma piederīgo pārtikas sūtījumus un kam uzturēšanās apstākļi šeit bija labāki, salīdzinot ar iepriekšējo ieslodzījumu Rīgas Centrālcietumā vai vēlāko nonākšanu koncentrācijas nometnēs Vācijā. Lai labāk izprastu ieslodzīto režīmu Salaspilī, tas jāsalīdzina arī ar dzīves apstākļiem citās totalitāro režīmu izveidotās soda nometnēs. Par komunistisku darbību apsūdzētais mediķis un vēlāk

labi pazīstamais rakstnieks Miervaldis Birze par Salaspili ir teicis: „Šeit nenotika ieslodzīto apšaušana. Ja salīdzina ar Būhenvaldi, Osvencimu vai Treblinku, tad Salaspils bija laba nometne.”³⁰ Bet nacionālās pretošanās kustības dalībniece Ieva Lase, kuru represēja gan nacisti, gan komunisti, vēlāk atcerējās, ka „režīms krievu nometnēs par 90% ir bijis tāds pats kā vācu nometnēs, pie tam Gulagā es biju 5,5 gadus, bet Salaspilī tikai 1,5 gadu”.³¹ Arī šīs liecības ir pelnījušas, lai tās tiktu ņemtas vērā vēstures pētniecībā.

Šie ir tikai daži aspekti Salaspils paplašinātā policijas cietuma un darba audzināšanas nometnes vēsturē Otrā pasaules kara laikā. Tās tālāka un vēl precīzāka izpēte ir vēsturnieku darba uzdevums nākotnē. Tas pats jāsaka arī par Salaspils nometnes vēstures izpratnes nostiprināšanu sabiedrības vēstu-

riskajā apziņā, vienlaikus gan klievējot savulaik propagandas radītos mītus un mūsdienu politiskās konjunktūras uzslāņojumus, gan aicinot sabiedrību saprast, ka Salaspils nometnes pastāvēšanas laikā tās oficiālo apzīmējumu lietošana mūsdienu vēstures zinātnē nekādā mērā nenozīmē Salaspils nometnes būtības izkropļošanu. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā izveidotā Salaspils nometne vēsturē vienmēr paliks kā viena no daudzajām nacionālsociālistiskā režīma represīvajām nometnēm, kurā tika īstenota cilvēku brīvības atņemšana, fiziska un garīga pazemošana, vardarbība, piespiedu nodarbinātība, kā arī slepkavošana. Visas Latvijas valsts un sabiedrības pienākums ir to neaizmirst un saglabāt bojāgājušo piemiņu un izrādīt cieņu pret cilvēkiem, kas pārdzīvojuši Salaspils nometni.

Publikācija balstīta uz Kārļa Kangera, Ulda Neiburga un Rudītes Vīksnes pētījumu par Salaspils nometni Latvijas Vēsturnieku komisijai.

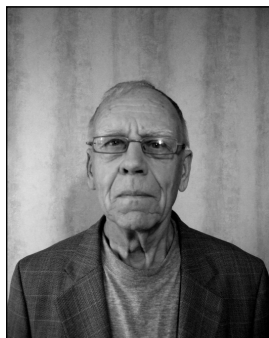
VĒRES

- ¹ Елена Смахова. Саласпилс – балтийский Освенцим // Суббота. – 2005. – 4.–10. februāris; Наталья Севидова. Кровь для Третьего Рейха. 12 тысяч детских душ было загублено в концлагере Саласпилс во имя победы Великой Германии // Вести Сегодня. – 2005. – 27. janvāris.
- ² Gunita Nagle. Sāpīgā patiesība // SestDiena. – 2005. – 12.–18. februāris.
- ³ Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē (*Bundesarchiv Berlin*) (turpmāk – BA), R 6, R 58, R 90, R 91, R 92, NS 7, NS 19 fonds; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P 39., P 69., P 70., P 71., P 82., P 252., P 952., P 999., 1376., 2095., 5213. f.; Krievijas Valsts kara arhīvs (*Российский Государственный Военный архив*) (turpmāk – РГВА), 504 k. f., 2. apraksts, 8. lieta „Salaspils koncentrācijas nometne”.
- ⁴ Vācijas Federālā arhīva Lūdvišburgas nodaļa (*BA-Aussenstelle Ludwigsburg*), bijusī *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen*; Hamburgas Valsts arhīvs (*Staatsarchiv Hamburg*), 213-12. *Staatsanwaltschaft Landgericht* – NSG – 0041; Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra, krimināllieta nr. 812007099.
- ⁵ LVVA, P 132. f. ”Latvijas PSR Ārkārtējā komisija”; Latvijas Valsts arhīvs, 1986. f. ”Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas”; Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (*Государственный архив Российской Федерации*) (turpmāk – ГАРФ), R 7021. f., 93. apr. ”PSRS Valsts Ārkārtējā komisija”, Krievijas Federālā drošības dienesta Centrālais arhīvs (*Центральный архив Федеральной службы безопасности России*), krimināllieta nr. H-18313.
- ⁶ Salaspils nāves nometnē. Atmiņu krājums / Kārļa Sausnīša redakcijā. 1.–3. izdevums. – Rīga, 1962., 1963., 1973.; Сергей Панизник. Освейская трагедия. Книга народной памяти. – Минск, 1992; Людмила Тимошенко. Дети и война. – Даугавпилс, 1999. – с. 213–244; Иван Сырцов. Мы прошли дорогами страданий. Сборник воспоминаний. – Резекне, 2006. – с. 71–171; Džems Raudziņš. Starp cietumu un brīvību // Austrālijas Latvietis. – 1956. – 4. februāris – 24. marts; Arturs Neparts. Atmiņas par okupācijas laiku (1940–1945) // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – 4. augusts – 2. septembris; Vilis Rutks. No koncentrācijas nometnes – vācu bruņotajos spēkos // Karakalps. – Rīga. – 2002. – 31.–76. lpp.

- ⁷ Latvijas Nacionālā bibliotēka, K. Sausnīša rokrakstu fonds, nr. RXA 355; Latvijas Kara muzejs (turpmāk – LKM), Otrā pasaules kara vēstures nodaļa, 320., 321., 324., 328., 715. kaste; muzejs „Ebreji Latvijā” (turpmāk – MEL), Inv. Nr. III/188,5.
- ⁸ Vācu fašistisko iebrucēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai ieceltās Valsts ārkārtējās komisijas ziņojums par vācu iebrucēju noziegumiem Latvijas PSR. – Rīga, 1945.; Anna Sakse, Jānis Sudrabkalns. Par vācu fašistisko briesmoņu zvērbām Padomju Latvijā. – Rīga, 1945. – 44.–54. lpp.; Mēs apsūdzam. Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarībām Latvijas PSR 1941–1945. – Rīga, 1965. – 109.–113., 168.–182. lpp.; Юрий Дмитриев. Это было в Саласпилсе // Советская Латвия. – 1959. – 27. septembris – 2. oktobris; Vladimirs Izvestnijs, Jevgeņijs Bistrovs. Fakti un dokumenti apsūdz // Salaspils nāves nometnē. Atmiņu krājums. 2. izd. – Rīga, 1963. – 5.–36. lpp.
- ⁹ Латвия под игом нацизма. Сборник архивных документов. – Москва, 2006. – с. 78–109; Михаил Крысин. Прибалтийский фашизм. История и современность. – Москва, 2007. – с. 209–219; Преступления нацистов и их пособников в Прибалтике (Латвия) 1941–1945. Документы и свидетельства / Сост. Виктор Гушин. – Рига, 2007. – с. 12–13, 127–139.
- ¹⁰ LVVA, P 132. f., 30. apr., 5. l., 25.–29. lp., 27. l., 22.–40., 51.–57. lp.; ГАРФ, R 7021. f., 93. apr., 52. l., 2.–23. lp.
- ¹¹ Dzintars Ērglis. Padomju karagūstekņu nometnes nacistu okupētajā Latvijā: Historiogrāfijas apskats // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2005. – Nr. 3. – 84.–105. lpp.
- ¹² Buch der Erinnerung. Die ins Baltikum deportierten deutschen, österreichischen und tschechoslowakischen Juden / Bearbeitet von Wolfgang Scheffler und Diana Schulle. Band I. – München, 2003. – S. 44–78.
- ¹³ Andrej Angrick, Peter Klein. Die „Endlösung” in Riga: Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944. – Darmstadt, 2006. – S. 207–270.
- ¹⁴ Marģers Vestermanis. Die nationalsozialistischen Haftstätten und Todeslager im okkupierten Lettland 1941–1945 // Die nationalsozialistischen Konzentrationslager – Entwicklung und Struktur / Herausgegeben von Ulrich Herbert, Karin Orth und Christoph Dieckmann. – München, 1988. – S. 472–492.
- ¹⁵ Heinrihs Strods. Salaspils koncentrācijas nometne (1941. gada oktobris – 1944. gada septembris) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2000: Komunistu un nacistu jūgā. – Rīga, 2001. – 87.–156. lpp.
- ¹⁶ Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. – 246 lpp.
- ¹⁷ Gudrun Schwarz. Die nationalsozialistischen Lager. – Frankfurt am Main, 1996. – S. 84–85.
- ¹⁸ ПГВА, 504 k. f., 2. apr., 8. l., 138.–139., 167.–168., 192. lp.
- ¹⁹ Andrej Angrick, Peter Klein, op. cit., S. 260; Buch der Erinnerung, op. cit., S. 16.
- ²⁰ BA, NS 7/368.
- ²¹ Arturs Neparts. Atmiņas par okupācijas laiku (1940.–1945.). – Milforda, MI. 1998. – LKM, inv. Nr. 5-602-DK/p.
- ²² Džems Raudziņš. Starp cietumu un brīvību // Austrālijas Latvietis. – 1956. – 4. februāris – 24. marts; Manfreds Zichmanis. Latvieši Hamburgas Svētā Jūrģa pilī. – Toronto, 1989. – 22. lpp.; Leonids Siliņš. Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē 1942–1945. – Rīga, 2003. – 19.–20. lpp.
- ²³ LVVA, P 82. f., 1. apr., 39. l., 5.–6. lp.; BA, R 58/224.
- ²⁴ BA, R 92/451, R 92/8; ГАРФ, R 7021. f., 93. apr., 49. l., 241. lp.
- ²⁵ LVVA, P 132. f., 30. apr., 26. l., 116.–119. lp.
- ²⁶ Latvijas Okupācijas muzejs, Gunāra Tamsona mape, Nr. 38–41, 242.
- ²⁷ Andrej Angrick, Peter Klein, op. cit., S. 260; Buch der Erinnerung, op. cit., S. 16.
- ²⁸ Arturs Neparts. Salaspils koncentrācijas nometne. – Milforda, MI. 1988. – LKM, inv. Nr. 5-418-DK/p.
- ²⁹ Vilis Riekstiņš. Atmiņas par cietumos un koncentrācijas nometnē pavadīto laiku. – MEL, inv. Nr. III/188,5.
- ³⁰ Biruta Gereiša. Ko par Salaspili stāstīja Miervaldis Birze // Diena. – 2005. – 5. marts.
- ³¹ Ieva Lase (Birgere). Nacionālās pretestības kustības dalībnieces atmiņas. Rīga. 1997. – LKM, inv. Nr. 5-425-DK/p.

Alnis Arvīds Avots

PRESE UN DIKTATŪRA LATVIJĀ 1934.–1939. GADĀ

Alnis Arvīds Avots ir ķīmiķis tehnologs. Beidzis Ļeņingradas Neklātienes industriālā institūta ķīmijas fakultāti (1956). No 1956. gada Latvijas Organiskās sintēzes institūta līdzstrādnieks, no 1959. gada laboratorijas vadītājs. *Dr. chem.* (1992). Daudzu publikāciju autors. No 1991. gada līdz 1999. gadam strādājis akciju sabiedrībā *Grindex*. Pēc pensionēšanās pētījis savu vecāku un dzimtas vēsturi.

Šodien politiskās varas un mediju cīņas ne tikai bieži aizēno citus aktuālus notikumus, bet arī šķeļ sabiedrību. Ielūkojoties vēsturē, redzams, ka tā tas ir bijis no mūsu valsts sākuma. Jau 1919. gadā Valkas laikraksts *Līdums* ieteica: „.. *ticot cilvēciņas ideāliem, organizējieties partijās, lai tiešu dalību valsts dzīvē pilsoņi varētu ņemt caur to organizēto spēku, kāds izteiksies partijās. Tad šī organizēšanās nevis mūs skaldīs, bet vienos uz kopīgiem valstiskiem mērķiem.*” Šīs idejas gan vēlāk neattaisnojās, sabiedrību šķēla un sanaidoja tieši partijas, to biedri visdedzīgāk cīnījās un ne jau tikai par valsts mērķiem. (Bieži arī tagad partiju biedri aizrautīgi cīnās par savu partiju un personīgo labklājību.) Atklājoties valsts attīstību kavējošām parlamentārās varas negācijām, pret to sāka uzstāties (lozungs „*Saeima neiet!*”) izcilā jurista un politiķa Arveda Berga vadītais nacionālliberālais laikraksts *Latvis*.

1930. gadā uz *Latvi* no *Pēdējā Brīža* par redaktoru atnāca Arvīds Avots. Kā brīvības cīņu dalībnieks 1919. gadā Ziemeļvidzemē un Latgalē viņš bija iepazinis komunistiskās varas un terora nežēlību. (Pēteris Stučka bi-

ja deklarējis, ka Latviju celšot “ar āmuru un flinti, un tas būšot pilsoņu karš, pilsoņi jāiznīcinot fiziski kā šķira”, un „jāiet uz komunismu, kaut arī bads un sabrukums!”). Sākumā žurnālista darbā Zemnieku Savienības (ZS) preses izdevumos – *Latviešu Zemnieku Savienība* (1924–1925) un *Brīvā Zeme* (1920–1928) Avots cīnījās par ZS un apkaroja tās galvenos konkurentus – sociāldemokrātus, kā arī koruptantus – neatkarīgi no to partijas piederības. Taču vēlāk, pieredzot savienības biedru nelikumības, Avots vilās ZS un tās vadoņos un, pametis ZS, nonāca pie Berga. Kad 1934. gadā Kārlis Ulmanis realizēja 15. maija apvērsumu, *Latvis* to apsveica cerībā, ka daudz kas mainīsies uz labu. Taču nācās rūgti vilties, sekoja izmaiņas, kas nesa nedienas arī *Latvim*. Stipri vēlāk Bergs atzina, ka laba diktatūra ir ļaunāka par sliktu demokrātiju. Pasekosim brīvās preses agonijai, izmantojot oriģinālos citātus no to gadu publikācijām, kas ataino *Latvja* darbinieku sajūsmu un vilšanos. Citātu izmantošana, iespējams, novērsīs vai vismaz mazinās manu subjektīvo vērtējumu.

Jau 1934. gada 18. martā, kad Ulmanis atkal bija kļuvis par ministru prezidentu,

Avots rakstā „Sākusies viena no problemātiskākajām problēmām” brīdināja: “*Ir noticis tas, ko sabiedrība uzņem tik dalītām jūtām, gan skeptisku smīnu, gan zināmām cerībām; gan ar vislielāko īgnumu un sašutumu, gan apsveikuma telegrammām; gan ar vis nopietnākām bažām, gan optimistiskiem zīlējumiem. (..) Līdz ar to ir sākusies viena no vis problemātiskākām dienas problēmām Latvijā. Problēma visai Latvijai un – problēma arī pašam Ulmanim. Ko nesīs viņas atrisinājums Latvijai – kas to lai zina! (..) Ir sācies liels eksperiments, par kura konsekvencēm mums jābūt skaidrībā jau pašā eksperimenta sākumā. (..) Ja tā nebūs Ulmaņa atdzimšana, tad tā būs – viņa “gulbja dziesma”. (To gan nevajadzētu uzskatīt par „slavas dziesmām Ulmanim”, kā raksta Uldis Lasmanis¹).*

17. maijā rakstā “Sengaidītais” (autors – A. Bergs): “... Aizvakardienas nakts notikumi pārsteidza tikai laika, apstākļu un darbojošos personu ziņā. (..) Latvija tagad ir ierakstījusies to daudzo valstu rindās, kas atraktījusies no nederīgas iekārtas (domāta parlamentārā iekārta – aut.), ko nezināšana, piedzīvojumu trūkums un pārdemokrātiskā skurbulī mums uzspieda mūsu valsts pirmais laiks...” Bergs ticēja apvērsuma manifestācijā teiktajam, ka “darbā ir aicināti visi, kam Latvija patiesi dārga” un ka „valdība būs stingri bezpartejiska”.

Jau 17. maijā Bergs ticies ar K. Ulmani, bet, lūk, ko ierakstījis savās piezīmēs: “... Saruna noritēja pilnīgi korektā un laipnā kārtā, lai gan pēc satura mani aizrādījumi brīžiem bija ļoti asi. Tomēr, visu kopā saņemot, saruna uz mani atstāja smagu iespaidu. Ulmanim nav plašāka vēriena un lielākas perspektīvas. Visur tie paši tīri oportunistiskie motīvi, vienas dienas politika. Jaunā kabineta sastāvs atkal rāda, ka viņš necieš blakus kaut cik ievērojamas un patstāvīgas personas.”² Jau nākamā dienā *Latvīm* tika noteikta iepriekšēja cenzūra. Bergs protestēja, un Ulmanis apgalvoja, ka Berga rakstiem neviens nepieķeršoties. Taču Bergu jau sākušas mākt šaubas, kas atspoguļojas viņa dienasgrāmatā. Tomēr *Latvis* vēl bija lojāls.

18. maijā citāts no raksta “Lai Dievs palīdz” (Leonīds Breiķšs): “... Mēs jūs sveicam!

Mēs gribam iet aiz jums, ja jūs arvien iesit tā, kā jūs vakar gājāt!”

18. maijā rakstā “Aust jauna diena” (Fēlikss Krusa): “... Mēs ar savām labākām ilgām tiecamies pretim jauna rīta ausmai.”

19. maijā rakstā “Pārplīsis pūslis” (J. Vidiņš): “Paldies Dievam, ka tas reiz noticis...”

Nedaudz vēlāk *Latvis* nāca arī ar labi domātiem padomiem, apsvēra tālākas darbības soļus, bet, šķiet, ka jaunajai varai šie padomi nebija vajadzīgi vai pat bija netīkami. Bergs ieteica valdībai izsargāties no vēlmes visu noteikt, visu vadīt, bet tieši to vēlējās un darīja Ulmanis. To, ka viņš no kvēlā Latvijas valsts organizatora pamazām bija pārvērties diktatorā, bija pamanījuši daudzi.³ Šķiet, ka par viņu varētu teikt to pašu, ko prof. Arnolds Spekke bija teicis par Itālijas diktatoru Benito Musolīni: “Lielā lišķēšana un jūsmošana šo vīru beidzot galīgi sabojāja, un viņš, – ai, vai, – zaudēja kontaktu ar īstenību. Gala sākums (..) diktatoram, vienmēr nevaldāmas patmīlības dzītam, bez pārtraukuma vajadzīgi panākumi, slava, gods.”⁴

20. maijā rakstā “Turpmākie soļi” (A. Bergs): “Pirmās dienas pēc 16. maija vēsturiskiem notikumiem ir pagājušas vispārējā lielā sajūsmā. Tās bija īstas prieka un svētku dienas. Bet pēc svētkiem nāk pelēka ikdiens, kur sajūsmas vietā jāstājas sūram, grūtam darbam. (..) Pirmā kārtā jāizvairās no atriebības jūtām, kas plašākai publikai ļoti viegli var uznākt. Tām nav jāpadodas. Mums nav jāatriebjas tiem, kas aizstāvēja veco iekārtu. (..) Šķirojot neķītro un kaitīgo presi no godīgā, brīvā vārda, vajag lielas uzmanības un takta. Tur nedrīkst būt mazskums. Lojāli noskaņotā prese ir jāatstāj mierā. Arī valdību atbalstošais vārds skanēs pārliciecinot tikai tad, kad tas būs brīvs.”

Sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš vēlāk atmiņās klāstīja savu viedokli par šiem notikumiem:⁵ “Valdība vēlējās panākt sadarbību uz labas gribas un abpusējas saprāšanās bāzes. Vadoties no šīs vēlēšanās, aicināju 20. maijā Romas viesnīcā uz pusdienām lielāko galvaspilsētas dienas laikrakstu vadītājus, lai dzirdētu preses darbinieku uzskatus un informētu viņus par valdības

nodomiem. No "Jaunākām Ziņām" ieradās A. Benjamiņš, "Brīvās Zemes" – J. Druva, "Latvja" – Bergs un Avots, "Pēdējā Brīža", ja atmiņa neviļ, redaktors O. Liepiņš, no "Sevodņas" – Brāmss un "Rigasche Rundschau" – Grosbergs.

Sevišķi atsaucīgs šajā sanāksmē ar labiem padomiem un ierosinājumiem bija Bergs. (..) Pirmās nedēļas neradās nekādas grūtības. Abas puses centās pildīt vienošanos, cik labi spēja. Ja gadījās kāda pārskatīšanās, to bez rūgtuma par tādu uzskatīja un aizmīrsa. Starplaikā prezidentam ar Bergu bija sarunas, kāda loma tiktu piešķirta Bergam jaunajos apstākļos. Bergs vēlēties dabūt iekšlietu vai ārlietu resora vadību, Ulmanim šo prasību izpildīšana likusies neiespējama un viņš piedāvājis Bergam Rīgas pilsētas lielvecākā amatu vai sūtņa vietu pēc paša izvēles. (..) Kad arī atkārtotās sarunās nevarēja panākt vienošanos, radās sarūgtinājums, kas itin drīzi izpaudās Berga vadītā "Latvī". Uz pirmām kodīgām piezīmēm valdība nereaģēja. Kad tās atkārtojās, "Latvim" nodibināja iepriekšēju cenzūru. Lai atspēlētos, indīgais "Latvja" redaktors Avots (citi viņu gan dēvē par spilgtāko) publicēja laikrakstu ar baltiem plankumiem, lai parādītu lasītājiem, ka te strādājusi cenzora spalva. (Skatot laikrakstu, tādus baltus plankumus, šķiet, gan nevar atrast – aut.). Kad parādījās garāks raksts par cara laika cenzoru, ko avīžnieki iesaukuši par Rupuci (tas bija Berga raksts "Atmiņas" 9. augusta numurā – aut.), ar nepārprotamu norādījumu uz nacionālo valdību, pacietība izbeidzās. Ikdienas cīnīšanās ar Avotu, ieskaitot manus personīgos telefona zvanus, nedeva nekādus rezultātus. Likās, ka "Latvja" vadība apzinīgi cenšas izprovocēt valdību uz kādiem drastiskākiem soļiem pret laikrakstu. Pēc valdības lēmuma, pamatojoties uz izņēmuma stāvokļa likumu, iekšlietu ministrs Gulbis parakstīja rīkojumu par laikraksta slēgšanu." Taču no Berga piezīmēm, kas tapušas tūlīt pēc notikušā, redzams, ka A. Bērziņa rakstītais ir ne sevišķi patiess vai pat tendenciozs.

23. maijā rakstā "16. maija valsts tiesiskās sekas" (A. Bergs): "Ja 16. maija notikumiem gribam dot juridisku formulējumu, tad jāsaka, ka ir notikusi administratīvās varas

sekmīgi izvesta sacelšanās pret Saeimu. (..) Valsts tiesiskās sekas ir, ka fakts rada tiesības..." Bergs detalizēti analizē, kas izriet no Saeimas darbības apturēšanas.

28. maijā rakstā "Uz jaunās Latvijas sliekšņa" (A. Avots): "... Un ja ir kāds laikraksts, tad tas ir "Latvis", kas tagad ar visdziļāko gandarījumu var pateikt: "Tas ir piepildīts". Ir kritusi tā iekārta, pret kuru "Latvis" gadiem ilgi ir cīnījies. Tā nebija viegla cīņa (...). Pirmie iespaidi, atgriežoties Latvijā, ir tādi, ka, neskatoties uz lielo sajūsmu, latviešu sirdis un prātu notikušās pārmaiņas nav vēl skārušas pietiekoši dziļi." Avots no 16. līdz 31. maijam Latvijas žurnālistu delegācijas sastāvā bija apmeklējis Vāciju un pēc atgriešanās raksta "Lidojums pa Vāciju" vairākos turpinājumos sniedza redzētā plašu atstāstu. Gan to, kā Vācijā cīnās ar bezdarbu, ieskaitot brīvprātīgās darba nometnes un grandiozās ceļu būves, gan iespaidus, apmeklējot ķīmiskā uzņēmuma *Leuna-Werke* gandrīz pilnīgi automatizētās ražotnes Halles tuvumā, tāpat Siemens firmu.

30. maijā rubrikā "Dienas problēmas un anekdotes" Avots ievietoja rakstu "Grūti pārorientēties". Tajā viņš ironizēja par bijušajiem deputātiem: "Izteikt savu uzticību un padevību jaunai iekārtai – tā ir viena lieta, bet pārorientēties – tā ir jau cita lieta. Un cik viegla ir pirmā lieta, tik grūta ir otra lieta. Sevišķi bijušajiem deputātiem. To pilnos apmēros izjutis arī populārais un nesen vēl "visvarenais" deputāts Dubins..." (Morduhs Dubins bija gandrīz vai Ulmaņa draugs, noteikti favorīts un baudīja visādas priekšrocības). Taču pavisam drīz izrādījās, ka ne tikai bijušie deputāti, bet arī daudzi žurnālisti, taņī skaitā Avots, nebija varējuši vai gribējuši pārorientēties atbilstoši Ulmaņa prasībām un A. Bērziņa norādījumiem. Jūnijā valdībai dotie padomi, lai gan labi domāti, iezīmēja dažas radušās problēmas. Un jau jūlijā sākās konfrontācija.

1. jūnijā rakstā "Atjaunotā Latvija un prese" (F. Kruša): "... Mēs zinām dažas valstis, kurās avīžniecība ar oficiālām aģentūru ziņām piespiedu kārtā tā uniformēta, ka no tās maz kas vairs pāri palicis un laikraksti viens no otra atšķiras gandrīz vai vienīgi saviem

virsrakstiem. (..) Latvijas žurnālists, kas mīl savu valsti un grib tai godam kalpot, nevēlas degradēties par sausu amatnieku, bet grib līdzdomāt, līdzsekot un līdzprieccāties valsts attīstības gaitai. (..) Visā visumā šo rindu rakstītājs vēlas tikai vienu – lai atjaunotā Latvija ļauj viņu brīvi atspoguļot mūsu presē.” Diemžēl valdošai varai šāda vēlme šķiet pārmērīga!

4. jūnijā rakstā “Vienotu tautu!” (A. Avots): “Visa pilsoniskā sabiedrība vienprātīgi ir apsveikusi notikušās pārmaiņas un apliecinājusi savu gatavību ķerties pie valsts izbūves darba jaunajos, veselīgākos apstākļos. Tiktāl viss ir labi, bet būtu vislielākā kļūda – ignorēt vai izlaist no acīm to parādību, ka ir tomēr diezgan ievērojamas masas, kas pret jauniem apstākļiem vēl izturas stipri rezervēti. Tās ir strādnieku aprindas, kuras līdz šim savos valgos bija turējusi soc. demokrātu partija. (..) Un jāsaka – taisni strādnieku jautājums ir viena no vissvarīgākām problēmām, kuras pareizs atrisinājums ārkārtīgi stiprā mērā ietekmēs mūsu valsts tālāko attīstību ..”

14. jūnijā rakstā “Mācīsimies uzpurēties” (A. Avots): “... Mācīsimies visi uzpurēties, centīsimies visi kalpot savai tautai, tāpat kā vēl nesen visi centās – valdīt pār to!”

19. jūnijā rakstā “Strādnieku jautājumā” (H. Asaris): “Trīspadsmit gadus ilgi esmu “Latvī” aizstāvējis viedokli, ka šķiru cīņa ir noziegums pret tautu un valsti, bet to negribēja saprast neviens no valdošām partijām un bijušām valdībām. (..) No valdības prasīs daudz gudrības un pūļu, lai arī strādnieku kustību dabūtu savā pusē. (..) Vislielākā kļūda būtu, ja to uzticētu cilvēkiem, kam strādnieku dzīve un kustība ir sveša, kas nespētu iemantot strādnieku uzticību un gribētu tos vadīt un valdīt ar bardzību un stingrību.”

27. jūnijā raksts “Ir pienākusi darba diena!” (A. Avots): “Ir mums latviešiem viena nelaime. Nelaime, kas īstenībā nav mūsu tautas raksturā, bet radusies jaunākos laikos. Ar svētkiem un to svinēšanu. Ziemas svētki vai Vasaras svētki, Lieldienas vai Jāņi – trīs dienas no vietas un vēl ceturtā paiet kā miglā. Precības vai kāzas, bēres vai kristības – arī ar vienu dienu nepietiek; arī jāsvin dienas di-

vas, trīs, vai pat vesela nedēļa. Mums trūkst, vārdu sakot, veselīgas mēra sajūtas.

Diemžēl, ne tikai privātā dzīvē. Veselīgas mēra sajūtas nereti mums ir trūcis un trūkst arī valsts dzīvē. Pat tagad, kad tapusi jaunā Latvija, kad visiem bija jāatdzimst jaunā sava laikmeta izpratnē, kā ēna mums līdzī velkas dažas agrākās “tradīcijas”, ar kurām nav ko lepoties.

Bija, piemēram, dabiski, saprotami un skaisti, kad pirmās dienās pēc 15. maija tautas sajūsmā par notikušo izpaudās neskaitāmas apsveikumos. (..) Bet pagāja nedēļa, pagāja divas, trīs, pagāja mēnesis, arvien un arvien vēl radās jauni apsveicēji. Diemžēl par vēlu jau un par ilgu. (..) Bet ar to vēl suminājumi nav beigušies. (..) “Tradicionālie” goda vārti, puķes, tortes... vai šiem simboliem nav kāda sāja pagātnes piegarša?...”

1934. gada 28. jūnijā Bergs savās piezīmēs ierakstīja: “Vakardienas “Latvī” Avots ievietoja rakstu, kas sacēlis savā ziņā furoru un plašās aprindās atradis lielu piekrišanu, jo šai rakstā Avots, kaut arī ļoti veiklā un uzmanīgā kārtā, tomēr saprotami pasaka, ka godavārti un valdības bezgalīgā sumināšana nav īstais veids, kā priecāties par jaunā laikmeta iestāšanos. Ar to viņš izteicis ļoti plaši izplatītos uzskatus, kas ļoti skeptiski sāk lūkoties uz Ulmaņa svētdienas braucieniem ar godavārtiem, oficiālām runām un urjavām, un visa tā plašu aprakstīšanu valdības avīzēs pavisam ļembastiskā stilā. Bet raksts ļoti nepaticis Ulmanim. Tās vakar bija sarīkojis vakariņas pilsētas valdes locekļiem un turējis runu, kur, starp citu, zīmējies uz šo rakstu un nepārprotamā kārtā piedraudējis ar cenzūras uzlikšanu “Latvim”. (..) Pārrunājot stāvokli ar Avotu, vienojāmies, ka būsīm uzmanīgi, bet no uzņemtās līnijas neatkāpsimies. Labāk krist ar godu nekā padoties ar negodu – viņš teica. Tikai mēs gan nedomājām, ka Ulmanis “Latvim” pieķersies. Tas daudz maz līdzinātos valdības pašslepķavībai.”

1. jūlijā rakstā “Preses uzdevums” (A. Bergs): “... Beidzamā laikā mūsu prese ir kļuvusi neinteresanta, garlaicīga, vienmuļa. (..) Vienas mūsu preses daļas slejas ir stipri aizņemtas ar daudzo goda vārtu attēliem, valdības vīru saņemšanas aprakstiem un šai gadījumā turēto runu aprakstiem.

(..) *Goda vārtu apraksti bombastiskā stilā gan ir visvieglākais žurnālistikas darbs, bet ne visvajadzīgākais un ne visnopietnākais.*” (Te Bergs acīmredzot runāja par “Brīvo Zemi” un “Jaunākajām Ziņām”). “... *Nesen pazīstams Vācijas nacionālsociālistu darbinieks Gebels turējis runu, kurā, starp citu, esot teicis šādus domu graudus: “Tiesības kritizēt ir tikai nacionālsociālistu partijai. Visiem citiem es to liedzu... Kas trūkumus nevar novērst, tas par tiem lai nerunā.” Grūti nākas iedomāties kaut ko aplamāku un iedomīgāku par šiem vārdiem. Tātad domāt, runāt, spriest par kādām nevēlamām parādībām, tās uzrādīt, gudrot, kā lietas labot, lai drīkstētu tikai tās šaurās aprindās, kam vara ir tieši rokās. Visiem citiem mute ciet! (..) Presei jābūt par noskaidrojošu palīgu, un šādā ziņā viņa ne ar ko citu nav atvietojama.*”

Acīmredzot norādītās paralēles ir bijušas skaidri saprotamas un kā sekas tam – 4. jūlijā Latvijā tika uzlikts 300 latu sods par “sistemātisku mēģinājumu sacelt nemieru vienā iedzīvotāju daļā pret otru”. Šāds formulējums bija gana mulķīgs un neatbilstīgs Berga rakstam.

5. jūlijā rubrikā “Dienas problēmas un anekdotes” tika publicēts raksts “Vadonības laikmetā” (A. Avots): “*Nelaimīgajam parlamentārisma laikmetam nu ir sekojis vadonības laikmets. (..) Ikvienam vadonim tagad tiek dots ļoti daudz. Un taisni tamdēļ no ikviena vadoņa tiek arī prasīts ļoti daudz. (..) Tik tas ir patiesi vadonis, kas vada un valda ar savu paraugu! (..) Tādēļ, vadoņi, – pārdomājiet, stādāmie savos amatos, ne vien tās tiesības, kas jums ir dotas, bet arī tos pienākumus, ko šās tiesības jums uzliek. Un sargāties no tām vadoņu kļūdām, kas ir jau tikpat vecas, kā cilvēce, bet mūžam atdzimst.*”

Tas vadonis, kas pats sevi nosauc par vadoni, pirms tauta to pateikusi (un vadoņa draugus vēl nevar saukt par tautu), rūgti pārprot vadoņa jēdzienu. (..) Kas ir visbīstamākais vadoņu ienaidnieks? Tie nav neapmierinātie, kas kurn, jo tos var apmierināt; tie nav vakardienas ienaidnieki, jo tos ar laiku var pārvērst draugos; tie nav revolucionāri, kas staigā ar bumbu kabatā, jo viņus var atbruņot. Ikviena vadoņa visbīstamākie ienaidnieki ir lišķi. Šī parazitāru suga ir uzglabājusies

tūkstošiem gadu. (..) Cik tālu sniedzas pagātnē vēsture, tik tālu sniedzas arī lišķu vēsture. Pat “dievišķīgie” dzejnieki Horācijs, Ovidijs un Vergilijs nav iztikuši bez valdnieku apdziedāšanas. (..) Aleksandru Lielo viņa laika dzejnieki pārliecināja, ka viņa sviedri smaržojot kā rozes, un mušas, kas sūkušas viņa asinis, izaugot lielākas un spēcīgākas..

Lišķu netrūkst nekad. Taču trūkst vīru, vadoņiem pateikt to pašu, ko kāds kardināls pateicis pāvestam Pijam VI stājoties amatā: “Tagad nu jūs esat pāvests un pēdējo reizi dzirdat patiesību.” (..) Cik daudzi vadoņi izvērstos īstos vadoņos, ja lišķu vietā viņiem blakus stāvētu šādi atklāti kardināli! Diemžēl lišķus parasti tur par draugiem, bet tos, kas pasaka patiesību acīs – par ienaidniekiem. Pa daļai šo pašu iemeslu dēļ, daudzkreiz vadoņi kļūdās vai nu savu tuvāko palīgu, vai arī padomdevēju izvēlē. (..) Daudzi vadoņi pazaudējuši sevi, mazāk sevis, kā savu kļūmīgi izraudzīto padomdevēju dēļ!”

Ironiskais, bet ļoti nopietni domātais Avota raksts bija izraisījis īpašu nepatiku, ko Ulmanis pēc nepilna mēneša izsacīja sarunā ar Bergu, lai gan viņam būtu vajadzējis ieklausīties brīdinājumā, kā arī atcerēties paša pirms 20 gadiem teikto “Zemē”⁶: “*Kādi ļaudis mums vajadzīgi? Ļaudis nenopērkami. Ļaudis stingri pret bagātības kārdinājumiem. Ļaudis godīgi kā mazās, tā lielās lietās. Ļaudis, kuru centieni sniedzas pāri pašlabuma meklēšanas robežām (..) Ir dziļa gudrība pavēlēt, kura nosaka, ka mums būs ienaidniekus mīlēt, jo taisni jau mūsu ienaidnieki daudzkreiz ir tie, kuros slēpjas mūsu vislabākie un īstākie draugi (..)*”

15. jūlijā rakstā “Valdība un tauta” A. Bergs iztīrāja atšķirības starp bijušo demokrātisko jeb parlamentāro valdību un autoritāro 15. maija valdību.

16. jūlijā rakstā “Strādnieks” (A. Avots): “*Jau no seniem laikiem strādnieks, tā sauktais proletariāts ir bijis viens no nestabilākiem, viens no nemierīgākiem elementiem ikvienā valstī. Daudzas revolūcijas un apvērsumus uz saviem pleciem jau iznesuši taisni strādnieki, drīz atradāmie vienā, drīz, kādu laiku vēlāk, jau citā frontē. Spilgts piemērs tam pēdējos gados Vācija. (..) Strādniekus pārdeva soc. demokrātiem, un jau pirms 15. maija no*

šī jūga daudzi strādnieki bija atsavinājušies galvenā kārtā pašu spēkiem(..), izbaudījuši marksisma saldi-rūgto dziru līdz padibenēm. (..) Ilgstoša vienaldzība var novest strādnieku atpakaļ dažādu nelegālistu tīklos... Lūk kamdēļ valsts intereses prasa vairāk par braucieniem uz lauku pagastiem, valsts vīru braucienu vai gājienu uz fabriku kvartāliem, uz pilsētu nomalēm utt. (..) Padomu došanu valsts vīriem pašreizējos apstākļos gan uzskata par nevēlamu parādību, tomēr lūgt nav liegts. Tādēļ mēs nedosim padomu, bet lūgsim mūsu valsts vadītājus: novirzāt vismaz pa daļai savus ceļus no piemiņas svinībām un dziesmu svētkiem arī uz strādnieku dzīves vietām. Tās būs mūsu tautai un valstij ļoti svētīgas gaitas!" Arī šis Avota raksts izpelnījās lielu Ulmaņa un visa Ministru kabineta sašutumu, jo tajā bija norāde uz vadoņa braucieniem ar "goda vārtiem" un A. Bērziņa gājieniem pie streikotājiem. Bet ne jau tikai Avots, arī Bergs un citi redaktori rakstīja par to pašu svarīgo jautājumu.

18. jūlijā rakstā "Strādnieku jautājums" A. Bergs, uzslavēdams valdības veikumu pirmo divu mēnešu laikā, īpaši izcēla kreiso organizāciju likvidēšanu. "... Arī tas ir visai teicams panākums, ka reiz iznīcināti šie rīdīšanas un stulba naida sēšanas perēkļi, pret kuriem "Latvis" nav apnicis cīnīties veselu trīsdesmit gadu laikā.. Strādnieku masas acumirkļī atrodas nogaidošā, neizšķirtā stāvoklī. Tās viegli var novadīt uz vienu vai otru pusī, kā ļoti pareizi aizrāda A. Avots. Šai ziņā nedrīkst laiku kavēt. Var nokavēt izdevīgo brīdi. (..) Strādniekiem ir jādod viņu pašu sabiedriskās organizācijas, pēc kurām viņiem ir dzīvas tieksmes. Valdības pirksts šai ziņā var radīt tikai aizdomas un lietu samaitāt. Strādnieku organizācijām jābūt pilnīgi brīvām, pašu strādnieku pašdarbības radītām, (..) nav jābaidās, ka šais organizācijās atskan arī asa valoda un opozicionāras runas. Labāk šāda runa nekā kabatā vīstīta dūre."

22. jūlijā Bergs dienasgrāmatā apcerēja baumas par "Latvja" slēgšanu, kam viņš negrib ticēt. "... Rīgā neaprimst baumas no dažādiem avotiem, ka valdība, t.i., Ulmanis ļoti neapmierināts ar "Latvi" un nodomājot par to kādus represīvus soļus. (..) Iemeslu uz kādiem represīviem soļiem vai pat tikai uz

nemieru ar "Latvi" nav nekādu. Taisnība, mēs nerakstām servilā (servilisms 'verdziska iztapība' – aut.), valodā kā "Сегодня" vai "Brīvā Zeme", kura ir pilna vienīgi ar valdības sumināšanas aprakstiem gluži banālā kārtā. Tas visiem jau ir apriebies un šai ziņā pilnīgi vietā vecais vārds: glāb mani no maniem draugiem, ar saviem pretiniekiem es pats tikšu galā. Šādā garā "Latvis" nerakstā. Tas ved cilvēka cienīgu valodu, un šai ziņā mēs ar Avotu pilnīgi saprotamies, pat nesarunājušies katru reizi. (..) Bet es saprotu Ulmaņa dabu un psiholoģiju. Viņš ir "spēka vīrs", kas turklāt vēl apreibis no saviem panākumiem. Kā tāds viņš robežas nepazīst." Kā redzam no Berga piezīmēm, viņš atzina, ka Latvis ir sagatavojis Ulmanim ceļu uz varu.⁷ Taču, neskatoties uz visumā pareizu Ulmaņa raksturojumu, Bergs tomēr nav apzinājies, cik tālu savās represijās var iet Vadonis.

29. jūlijā rakstā "Mūsu stāvoklis" baumas un laikam arī tiešāki mājieni par laikraksta slēgšanu acīmredzot lika Bergam nākt klajā ar plašākiem skaidrojumiem ievadrakstā. Viņš aprādīja, ka pilnīgi apzinīgi laikraksts atturējies no kritikas un nav teikts neviens slikts vārds ne par vienu kabineta locekli. Tanī pašā laikā tika norādīts, ka temperamenta un rakstura īpašību dēļ var būt atšķirīgi viedokļi un valdības rīcība ne vienmēr viņiem ir patikusi. Un nobeigumā Bergs nepārprotami deklarēja savu nelokāmo nostāju. "... Grūti tiešām iedomāties kaut ko aplamāku, nekā domas, it kā "Latvis" varētu būt opozīcijā pret tagadējo valsts iekārtu. Vairāk kārt mums nācās aprādīt, un nav nekāda iemesla to vēl atkārtot, ka taisni "Latvis" un tā aprindas pirmās un vis neatlaidīgāki ir aprādījušas mūsu agrākās satversmes un visas parlamentārās iekārtas lielos trūkumus. Mēs savā laikā esam bijuši vieni. Mūs zaimoja. Vēl pagājušā vasarā zemnieku savienības orgāns rakstīja, ka nekādas pārgrozības valsts satversmē nevajagot, un tie esot tikai neapmierināti un izbankrotējuši elementi, kas to prasa. Mūsu ideja ir uzvarējusi. Tā to ir uztvērušas ļoti plašas aprindas. Arī mums pēc 16. maija sūtīja apsveikumus. (..) Bezgala bezgaršība mums liekas, piemēram, ja mūsu ministru prezidentu dēvē par vadoni. Mums liekas, ka vienkāršais Ulmaņa vārds katram latvietim saka vairāk nekā no svešas

tautas patapinātais asinīm aptraipītais tituls. (..) Mēs gribam stāvēt ar taisnu muguru. (..) Mēs negribam un neesam mēģinājuši tikai padevībā klanīties, neesam gribējuši būt tikai "ja" sacītāji un urrjavotāji, bet esam gribējuši līdz domāt, līdz runāt, līdz darboties valsts nopietnos jautājumos. Mēs esam paturējuši savu domu un spriedumu patstāvību, pie kura arī gribam palikt." Bet Ulmanis jau bija izlēmis, ka pareizas domas un spriedumi var būt tikai viņam, tāpēc jebkurš citādi domājošais ir jānobīda malā.

6. augustā rakstā "Jaunais absolūtisms" (A. Avots) bija runa it kā tikai par Vāciju, bet, zinot gan Vācijas, gan arī Latvijas notikumus, nepārprotamas bija apslēptās norādes uz pašmāju vadoņu rīcību. "Ja kādā valstī tā ierobežo preses brīvību, kā tā ierobežota Vācijā, tad vienīgā izeja, kā novērst galīgo atsvešināšanos no tautas, ir zināma neatkarīga kontrolējošā vara. (..) Bet tā jau ir parasta lieta, ka varai augot, pa lielākai tiesai zūd orientēšanās spējas par savu rīcību. Gudrs un saprātīgs diktators un valdnieks cenšas pēc iespējas biežāk uzklaut un saprast sabiedrisko domu. Truls un godkārtīgs diktators turpretim iedomājas, ka viss, ko viņš dara, ir labi darīts un kļūdās savos spriedumos visi citi, tikai ne viņš. (..) Mēs redzējam pēdējā laikā daudzās valstīs diktatūras uzplaukumu. Diemžēl nākas vērot arī, cik kļūmīgi saprot savu stāvokli viens otrs diktators..."

Par lūzumu Berga un Ulmaņa attiecībās publicists Žanis Unāms 1953. gadā atmiņās rakstīja: "Tas neiestājās ar Avota rakstu "Latvī" par "goda vārtiem Ulmanim", nedz ar kļūmīgo pārpratumu kino sludinājumā, ko Ulmanis ar Bērziņu attiecināja uz sevi. (..) Bet tas iesākās ar Berga drusku necienīgu iesauktānu 15. maija administrācijā." ⁸ Tomēr "ulmanists" Unāms nebija konsekvents un 11 gadus vēlāk savās atmiņās grāmatā "Dzīvā Latvija"⁹ rakstīja jau daudz citādāk, visumā vainu uzveldam Avotam un, iespējams, dažos faktos viņu apmelodams.

Šo preses stāvokli redzēja daudzi, arī ZS biedrs Jānis Lejiņš, kurš teica: "Laikraksti kļuvuši neinteresanti – tur vairs nekā nav iekšā. Jociņi, ka "Jaunākās Ziņas" tagad visu slavē. (..) Vienīgi "Latvis" patur kaut cik patstāvību un turpina pat mērenu kritiku."¹⁰

Par pēdējo sarunu ar Ulmani 1934. gadā, kad galīgi pārtrūka viņu saskare, savās piezīmēs Bergs rakstīja: "2. augustā. Vakar Ulmanis mani bija izsaucis pie sevis un man ar viņu bija saruna, kurai var būt tālākas sekas. Tā ilga apm. stundu un ārēji norisinājās pilnīgi laipnā formā, bet pēc būtības nozīmēja stipru sadursmi un nesaprašanos." Šis sarunas pieraksts atrodams arī Berga dienasgrāmatā, kuru pārstāsta U. Lasmanis.¹¹ Sarunā apspriesti amati, ko varētu ieņemt Bergs, un Latvija raksti:

"...U.: Bet vai kaut kur ārpusē jūs negribētu?

Es: Piemēram uz Liepāju? (Bergs ironizē – uz koncentrācijas nometni Liepājā).

U.: Nē, par to nav domāts, bet par Avotu šinī ziņā gan bija runa. (..) Citi saka tā, ka vajag jūs piesaistīt vai dabūt ārpusē, tad ar "Latvi" vieglāk tiks galā. Es tā nedomāju. Jūs taču varat "Latvi" iespaidot kaut no Parīzes.

Es: Bez šaubām. Bet vai tad tas "Latvis" ir tik ļauns?

U.: Es jums teikšu skaidri: ļoti ļauns.

Es: Tas mani pārsteidz, es tā nebiju domājis. Kā tad tas tā parādītos?

U.: Tā ir gara lieta. Tā sākās jau ar Avota rakstiem par vadonību. Tas ir pavisam bez garšas raksts. Tas Avota raksts par goda vārtiem un sumināšanu. Nu, es jau par to neko neiztaisos. Bet tad katrā numurā ir 4–5 raksti par žīdiem. Kāpēc tie vajadzīgi? (..) Bet tad tas Avota raksts par strādniekiem! Tā taču ir tīrā strādnieku musināšana pret valdību (..).

U.: Avota raksts par vadonību zem "anekdotēm"... Tas taču ir raksts pilnīgi bez garšas.

Es: Par garšu nākas grūti runāt. Bet par vadonību arī es rakstīju un man jāsaka, ka pēc manām domām, šis nosaukums jums tiešām nepiestāv.

U.: Kāpēc nē? Vadoņi mums ir bijuši jau priekš 1000 gadiem.

Es: Varbūt, bet to ir aizmirsuši un tagad tikai zina, ka "vadons" ir Vācijā un no turienes nosaukums ir ņemts un no turienes tam priekš mums ir nepatīkama pieskaņa. Pie

mums šo nosaukumu atveda jūsu pretinieks Gustavs Celmiņš. Tas lika sevi dēvēt par "vadoni". Tas pie mums ir "vadonis Nr. 1." Man liekas, jums neklājas būt par "vadoni Nr. 2."

(..) Saruna uz mani atstāja ļoti smagu iespaidu. Nevis tamdēļ, ka "Latvim" vai man draudētu kādas nepatīkšanas, bet tāpēc, ka viņā atklājās Ulmaņa šaursirdība, stulbums, katra plašāka vēriena trūkums, kas valstsvīram ir nepieciešams. Bez tam viņu acīmredzot inspirē šauri cilvēki a la Druva un informē nepareizi. Ne jau Avota vai mani raksti paši par sevi ir tik vainīgi... Bet Ulmanis acīmredzot nevar ciest, ka ir vēl kāda grupa, kas patstāvīgi domā un spriež un ikdienas nedzied viņam aleluja..."

Tomēr Latvija darbinieki kļuva uzmanīgāki. Avots septembrī pārtrauca savu rubriku "Dienas problēmas un anekdotes" un līdz Latvija pēdējai iznākšanas dienai – 4. oktobrim – publicēja rakstus "No putna perspektīvas (žurnālista piezīmes)", kuros izvairījās skatīties Latvijas problēmas, bet galvenokārt apskatīja dažādus jautājumus gandrīz no visas pasaules, bet īpaši Padomju Savienībā (PSRS) un Vācijā. Taču bieži šajos rakstos tomēr bija manāms zināms atspoguļojums uz mūsu pašu notikumiem. Piemēram, citāts no raksta "Divas preses" (15. sept.): "Interesanti ir pašlaik salīdzināt Vācijas un Padomju Krievijas presi. Kā vienā, tā otrā valstī prese ir monopolizēta. Vācijā tā ir nacionālsociālistu, Padomju Krievijā – komunistu prese. Darba paņēmieni abās tik pretējās valstīs tomēr ir vienādi. Neatkarīgas domas nav, bet viss, kas tiek rakstīts, rakstīts uz pavēli. Tik tālu nav lielas starpības. (..) Runa runas galā un sajūsma par visu no pirmās līdz pēdējai rindai..."

Sevišķi asi un praviētiski Avots 16. septembrī rakstīja par PSRS uzņemšanu Tautu Savienībā. "... Vai Eiropas tautas nav novērtējušas sevi pārāk zemu un Padomju Krievijas varas vīrus pārāk augsti?! (..) Pārāk dārgi – maksājot ar savu godu – Eiropa pērk mieru. Bet vai tas būs miers, ko viņa iemantos? Vai miera vietā tā nebūs nopirkusi tikai jaunas briesmas? (..) Pārāk tuvdredzīga var izrādīties visa tā "gudrā politika", ko diriģē pašlaik

Bartū. Pārāk dārgi var maksāt tā visiem, un jo sevišķi mums, Baltijas valstīm." (Šarls Luijs Bartū (1862–1934) bija Francijas valsts darbinieks, Francijas un PSRS sadarbības piekritējs).

Sarunā ar Bergu Ulmanis prasīja atbrīvot Avotu un mainīt avīzes kursu. *Latvis* ir ļoti ļauns, tā uzskatīja Ulmanis. Bergs tomēr nepiekāpās, izmaiņas redakcijā nenotika. Pat bagātā Benjamiņa *Jaunākās Ziņas* Ulmanim paklausīja, bet *Latvis* – ne! Iekšlietu ministrs avīzi 1934. gada 5. oktobrī slēdza, motivējot šādi: "... laikraksts "Latvis" savā virzienā un rakstos par iekšējo un ārējo politiku pastāvīgi un neatlaidīgi ar skaidri saskatāmu aprēķinu un nolūku ir centies diskreditēt valdības rīcību un darbību".¹² Jāpauž, kur nu ir kādreiz *Zemē* publicētie vārdi? Slēgts tika arī Longina Ausēja rediģētais žurnāls *Burtnieks* – cenzora dienesta atzīmē № 164 1936. gada 7. aprīlī tika minēts, ka "tas pēdējā laikā nodarbojas ar valsts pašreizējās iekārtas kritiku (..) izdevuma 2. un 3. numurā iespīestajā apcerējumā par *Taleirānu izteikti asi un musinoši vārdi par preses patvaļas ierobežošanu* (tas bija Avota raksts, ko publicēja ar pseidonīmu – aut.). 4. numurā *Berga rakstā "Mijkrēslī" saskatāma autoritārās valsts iekārtas noniecināšana, nostādot to par pārejošu parādību* (..) Pasvītrojumi veikti ar sarkanu zīmuli un tāda pat rezolūcija: "Apturēt izdošanu, 23/IV".¹³

Kad *Latvi* slēdza, Avots nonāca neapskaužamā situācijā, jo publicēties vai vispār citur darbu atrast vairs nevarēja. Tāpēc viņš organizēja nelegālos „Latvju brīvības cīnītājus” (LBC)¹⁴ un viņu vārdā izplatīja pret Ulmani u. c. vērstus uzsaukumus: „15. maija patiesais saturs”, „18 antiulmaniskās tēzes”, „Trauksme”. Šie raksti gan kļuva stipri naidīgi un tonis ass. Ulmaņa ieceltais Politiskās policijas (PP) vadītājs Jānis Fridrihsons uzsāka Avota un citu LBC biedru izsekošanu, ieskaitot pat telefona sarunu noklausīšanos,¹⁵ un sagatavoja („safabricēja”) materiālus tiesas procesam. PP ļoti gribēja, bet nevarēja pierādīt tiešu Avota dalību "Pērkonkrustā", jo tādas nebija. To pašu mēģina apgalvot vēsturnieks prof. A. Stranga, tomēr vismaz dīvains šķiet viņa teiktais, kam nav pierādījumu: "Avots, kurš garīgi bija pilnīgi pār-

konkrustietis, pēc 15. maija par tādu kļūs arī organizatoriski.”¹⁶ Tomēr 1935. gadā notiesāja astoņus LBC dalībniekus, Avotam piesprieda 1,5 gadus, kas bija jānosēž Rīgas Centrālcietumā. Pēc soda izciešanas, pretēji PP solījumiem, tiesības netika atjaunotas, viņam tika liegta iespēja pat pabeigt jurisprudences studijas, kuras pirms gala eksāmeniem bija aprāvis apcietinājums.

Visi preses izdevumi Latvijā, kuri netika slēgti, pamazām zaudēja savu seju, un lielu daļu tajos aizņēma valdības un vadoņa slavīnāšana. „Bez garšas” bija arī „lielā kaimiņa” slavēšana, īpaši jau tad, kad 1939. gadā saskaņā ar steigā noslēgto līgumu kā okupācijas priekšvēstnesis PSRS armija ienāca Latvijā. Cik zemu krita prese diktatūras beigās, ilustrē laikraksts *Latvijas Kareivis*, kurš militārās tematikas vietā drukāja pavisam netipiskus rakstus. Kronis visam bija PSRS militāro bāzu līguma un valstu vadoņu slavīnāšana: “*Nomodā par mūsu un Padomju Savienības savstarpēju labu sadzīvi stāv tādas autoritātes, kāda mums ir mūsu tautas vadonis Ulmanis un Padomju Savienībai tās vadonis Staļins.*”¹⁷ Šīm autoritātēm bija kopīgas iezīmes – viņi necieta nekādu kritiku un deva priekšroku cilvēkiem, kurus spēja pilnībā kontrolēt... Diemžēl pēc Latvijas okupācijas komunistiskā vara drīz vien iznīcināja gan savus pretiniekus, gan arī slavētājus, ieskaitot

Ulmani. Viņš mira ieslodzījumā 1942. gada 20. septembrī Krasnovodskas cietumā.

J. Fridrihsons visus PP materiālus, 1940. gadā izpildot Ulmaņa norādījumu „palikt savās vietās”, nodeva čekas rokās. Tos čekisti izmantoja jaunai, Simona Šustina apstiprinātai apsūdzībai pret Avotu, tagad jau pēc KPFSR Kriminālkodeksa slavenā 58. panta 4. (palīdzības sniegšana starptautiskajai buržuāzijai) un 13. (aktīva cīņa pret strādnieku šķiru un revolucionāro kustību) punkta – par sastāvēšanu Zemnieku Savienībā, no kuras Avots sen bija izstājies un kuru Ulmanis līdz ar citām partijām bija likvidējis. Avota dzīve noslēdzās ar „troikas” piespriesto un 1942. gada 13. martā Astrahaņas cietumā izpildīto nāves sodu nošaujot.¹⁸ A. Bergs tika tiesāts Čkalovas apgabala tiesā un nošauts 1941. gada 19. decembrī Orenburgas cietumā. Astrahaņas cietumā tika nošauti arī daudzi simti latvju virsnieku, politiķu, inteliģences pārstāvju – Aleksandrs Grīns, Ernests Brastiņš, Jūlijs Lācis, Jānis Benjamiņš, J. Vītiņš, Vilis Gulbis u. c. Kā likteņa ironija jāmin, ka šeit savu galu atrada arī nodevējs J. Fridrihsons.¹⁹

Latviešiem vajadzētu rūpīgāk iegaumēt vēstures mācības un savstarpējās apkarošanas vietā meklēt īstos demokrātiskas iekārtas ienaidniekus un diktatūru rašanās cēloņus. Domāju arī, ka Astrahaņas mocekļi būtu pelnījuši atsevišķu rakstu.

VĒRES

¹ *Lasmanis U.* Tīģeris gatavojas lēcienam... // *Labrīt*. – 1995. – 2. marts.

² *Lasmanis U.* Arveds Bergs. Sabiedriski politiskā biogrāfija. 4. grāmata. – Rīga, 2000. – 10., 11. lpp.

³ *Lejiņš J.* Mana dzimtene atmiņu un pārdomu atspulgā. – *Ziemeļblāzma*, 1971. – 333. lpp.; *Stranga A.* LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. – Rīga, 1998. – 287. lpp.

⁴ *Spekke A.* Atmiņu brīži. Ainas, epizodes, silueti. – Rīga: Jumava, 2000. – 120. lpp.

⁵ *Bērziņš Alfreds.* Labie gadi: Pirms un pēc 15. maija. – [Nujorka]: Grāmatu Draugs, 1963. – 414. lpp.

⁶ Kārlim Ulmanim 120. – Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 1998. – 127., 129. lpp.

⁷ LVVA, 100. f., 1. apr., 20. lieta.

⁸ *Unāms Ž.* Laiku atspulgā. – Oldenburga: Loga apgāds, 1953. – 32. lpp.

⁹ *Unāms Ž.* Dzīvā Latvija. – Linkolna: Pilskalns, 1964. – 106. lpp.

¹⁰ *Lejiņš J.* Mana dzimtene atmiņu un pārdomu atspulgā. – *Ziemeļblāzma*, 1971. – 105. lpp.

¹¹ *Lasmanis U.* Arveds Bergs. Sabiedriski politiskā biogrāfija. 4. grāmata. – Rīga, 2000. – 29. lpp.

¹² *Paeglis J.* Kas bija liegts pirmās republikas lasītājiem. – Rīga: Zinātne, 1996. 37. lpp.

- ¹³ LVVA, 3724. f., 1. apr., 656. lieta, 1., 2. lp.
- ¹⁴ *Paeglis A.* Pērkonkrusts pār Latviju. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 117. lpp.; Latvijas izlūkdiene 1919–1940. 664 likteņi. – Rīga, 2001. – 255. lpp.
- ¹⁵ LVVA, 3235. f., 3. apr., 309.–315. lietas; 1/22. apr., 701., 708., 1710. u. c. lietas.
- ¹⁶ *Stranga A.* Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). Rīga: LU Jūdaikas studiju centrs, 2002. – 343. lpp.
- ¹⁷ Latvijas republikas prese 1918–1940. (Prof. R. Treija redakcijā). Rīga: Zvaigzne ABC. 383. lpp.
- ¹⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., lieta P-7440.
- ¹⁹ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. – 975 lpp.; *Bisters M.* Npublicētas piezīmes; (šīs piezīmes M. Bisters laipni sniedzis sava likteņa biedra Arvīda Avota dēlam); Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 1999. – Rīga, 2000. – 138. lpp.

Jānis Stradiņš

VILIS OLAVS LATVIEŠU HUMANITĀRO ZINĀTŅU UN SABIEDRISKĀS DOMAS VĒSTURĒ

Jānis Stradiņš ir ķīmiķis, dabaszinātņu un kultūras vēsturnieks. Ar izcilību beidzis Latvijas Valsts universitātes Ķīmijas fakultāti (1956. g.). Latvijas Organiskās sintēzes institūta vadošais pētnieks (kopš 1961. g.); Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātņu vēstures profesors (kopš 1990. g.); Latvijas Medicīnas akadēmijas Medicīnas vēstures institūta profesors (kopš 1992. g.); Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta priekšsēdētājs (kopš 1998. g.). Daudzu publikāciju autors. Par sasniegumiem zinātnē ieguvis dažādu pasaules valstu un organizāciju balvas un medaļas. Vairāku valstu zinātņu akadēmiju loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, akadēmiskās vienības *Austrums* Goda biedrs.

2007. gads ir Viļa Olava jubilejas gads – 1867. gada 6. (18.) maijā viņš dzimis Bauskas pilsmuižas Olavu mājās kā saimnieka dēls, 1917. gada 16. (29.) martā aizgājis mūžībā Koonkalas sanatorijā netālu no Viborgas (Somijā, pašreiz – Ļeņingradas apgabālā). Tātad atzīmējam 140 gadus kopš Olava piedzimšanas un 90 gadus kopš nāves, tādēļ mums jāatskatās uz tālas pagātnes notikumiem un jāmēģina tikt skaidrībā no laika perspektīvas, kas tad latviešu tautai īsti ir bijis Vilis Olavs un kā varam sistematizēt un definēt viņa daudzpusīgās darbības jomas.¹ Jo Vilis Olavs sabiedrībā lielā mērā ir piemirsts un pat daudzi latviešu inteliģences pārstāvji precīzi nezina, kas ir bijis V. Olavs un ko viņš paveicis, kaut arī vēl Latvijas Republikas pastāvēšanas sākuma gados V. Olavs bijis ļoti populārs: 1922.–1924. gadā izdoti viņa Kopoti Raksti 4 sējumos Līgotņu Jēkaba redakcijā ar plašu biogrāfisku apcerējumu² un Olavam veltīts rakstu krājums J. Akmeņa redakcijā (1926).³ Uz šiem avotiem, kā arī V. Olava (V. Plutes) rakstu pirmpublicējumiem, F. Krusas un citiem biogrāfiskiem apcerējumiem⁴ savus sacerējumus lielā mērā balsta šī raksta autors.

V. Olava pozitīvais devums īsumā definējams šādi. Viņš bija latviešu politiskā liberālisma iedibinātājs un ideologs pirms 100 gadiem, kaut arī pats nevēlējās būt politiķis, bet sabiedrisks darbinieks vien. Olavs ticis uzlūkots par latviešu jaun nacionālisma pamatlicēju un ideologu kopā ar Andrievu Niedru, Ati Ķeniņu, Arvedu Bergu, vēl dažiem. Ideoloģiski šis strāvojums latviešu rakstniecībā un sabiedriskā dzīvē izrietēja no tautiskās atmodas, no Krišjāņa Valdemāra principiem, tikai nacionālos ideālus “jaun nacionālisti” meklēja nevis tautas pagātnē, bet tagadnes reālajā dzīvē un praktiskajos nākotnes mērķos, pārveidojot A. Pumpura Lāčplēša cīņu ar Melno bruņinieku latviešu zemnieku un pilsētnieku cīņā pret Baltijas vācu virsslāni. Viņi mēģināja modernitātes garā atdzīvināt K. Valdemāra principus, kas toreizējās Rīgas Latviešu biedrības un Rīgas latviešu vecpilsoņu aprindās šķita apsūbējuši. Olavs tiecās pārņemt modernās zinātnes un politiskās ētikas principus, eiropeismu, smēlās kaut ko pozitīvu arī no savu oponentu – jaunstrāvnieku – idejām, vienlaikus asi vēršoties pret marksismu, tomēr akceptējot sociālā izlīdzinājuma nepieciešamību. Olavs uztvēra “mazā

cilvēka” vajadzības un centienus (viņš devis rakstu par “Mūsu kalpu stāvokli” izdevumā “Sēta, daba, pasaule”), vērsoties – īpaši 1905. gada revolūcijas laikā – gan pret netaisnīgumu, gan arī pret, viņaprāt, neattaisnojamo tieksmi novērst to vardarbības ceļā. Latviešu jaun nacionālistu principi bija: turība (gūta ar godīgu peļņu), izglītība un patriotisms (īpaši pret kārkluvācietību). Tuvs Olava domubiedrs Pēterburgā bija Rūdolfs Blaumanis, līdzgaitnieks – arī Andrievs Niedra (ar kuru ceļi gan drīz vien izšķīrās), centienu pretinieki – Fricis Veinbergs no labējiem, Jānis Asars un Jānis Pliekšāns, vispār sociāldemokrāti – no kreisiem. Olavs mudināja nodarboties ne ar politisko, bet ar kultūras nacionālismu, par Latvijas autonomiju nerunāja. Viņš maz iesaistījās praktiskajā politikā, tomēr vadīja Rīgas pilsētas domes vēlēšanu kampaņu 1913. gadā un iestājās par Jāņa Zālīša ievēlēšanu IV Krievijas Valsts Domē.

Vilis Olavs bija viena no prominentākajām un atzītākajām personībām latviešu pilsonības un sīkpilsonības gara dzīvē 20. gs. pirmajos 20 gados, no 1896. gada līdz 1916. gadam. Viņš bija cieši saistīts ar latviešu nacionālo eliti – Viļa Plūdoņa brālēns, Dombrovsku un Bergu dzimtām tuvs cilvēks, draugos ar Rūdolfu Blaumani, mācītājiem K. Kundziņu un Ludī Bērziņu, arī savās aprindās neapstrīdama morāla autoritāte, kas sava augstā ētikas uzstādījuma dēļ pat dabūja nosēdēt veselu gadu Rīgas Centrālcietumā (1908–1909). Proti, kā laikraksta “Balss” atbildīgais redaktors Olavs nevēlējās atklāt “dumpīgo” rakstu autorus un uzņēmas viņu vietā cietumsodu par dažādu rezolūciju un patvaldībai netīkamam rakstu publicēšanu paša laikrakstā.

Viss aprādītais izvirzīja Vili Olavu par Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas vadītāju Pirmā pasaules kara laikā 1915. gada augustā. Tā kļuva par vienojošu centru 260 latviešu bēgļu aprūpes vietējām nodaļām plašajā Krievijā. Tas bija latviešu 20. gs. vēsturē varbūt visdramatiskākais laika posms – vācu iebrukuma un karadarbības dēļ bēgļu gaitās bija devušies 760 tūkstoši latviešu (pēc V. Olava 1916. g. ziņojuma) vai pat 850 tūkstoši cilvēku (pēc M. Skujenieka aplēsēm).⁵ Bēgļu stāvoklis bija neapskaužams, tie bija

jānodrošina materiāli un garīgā ziņā, un šī uzdevuma veikšanai bija jāsaliedē latviešu uzņēmēji, finansisti, sabiedriskie darbinieki, mākslinieki. Turklāt bija jāatrod kopēja valoda gan ar cara varas iestādēm, gan ar liberālajiem krievu zemstu darbiniekiem. Jāņem vērā, ka V. Olava komitejai bija jāiztur pretdarbība gan no Baltijas guberņu varas iestādēm, gan no pašu latviešu puses (F. Veinberga, J. Bisenieka, mācītāja J. Sandera paralelās bēgļu apgādes organizācijas “Rodina” sistēmā). Salīdzinājumam minēsim, ka latviešu bēgļu masa Pirmajā pasaules karā bija 3–5 reizes lielāka nekā Otrā pasaules kara beigās (Vācijas bēgļu nometnēs 1945–1947), turklāt tie bija mazizglītoti zemnieki, kas neprata krievu valodu. Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja bija, varētu sacīt, pirmais latviešu sabiedriskais parlaments. Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas uz tās pamata Petrogradā radās politiska institūcija, kas reprezentēja latviešus, – Latviešu Pagaidu nacionālā padome, kura savukārt daļēji kļuva par iedīgli Tautas padomei, kas 1918. gada 18. novembrī Rīgā proklamēja Latvijas Republiku.⁶

Diemžēl šos notikumus Vilim Olavam vairs nebija lemts pieredzēt. 1916. gada decembra beigās kritiskā veselības stāvokļa dēļ (jau cietumā gūtas sirds un plaušu kaites saasināšanās) viņam bija jāpārtrauc darbība un jādodas ārstēties uz sanatoriju Karēlijā, pie Viborgas. Tur 1917. gada martā beidzās V. Olava mūžs – gandrīz vienlaikus ar vecā režīma krišanu. V. Olavu apbedīja vispirms Petrogradā, tad 1921. gadā pīšļus pārveda uz dzimteni. Svinīgā izvadīšana notika no Viļa Olava Komeraskolas Marijas ielā, gar Rīgas Latviešu biedrības namu uz Meža kapiem, kur atvadu vārdus sacīja mācītājs F. Mīlenbahs, Satversmes sapulces priekšsēdētājs J. Čakste, ministru prezidents K. Ulmanis, iekšlietu ministrs A. Bergs un dzejnieks Rainis (“gan viņiem dzīvē ceļi bijuši šķirti, bet mērķis viens – brīva tauta un brīva Latvija”). Kad 1923. gadā Rīgā tika pārdēvētas ielas, Marijas ielu tika rosināts pārdēvēt par Viļa Olava ielu (līdzīgi kā Raiņa un Aspazijas bulvāri, Kalpaka un Pulkveža Brieža, K. Barona un K. Valdemāra ielu). Taču Rīgas dome pieņēma lēmumu bijušo ķeizariņu Elizabetes un Marijas ielu nosaukumus

saglabāt, bet V. Olava vārdu piešķirt kādai necilākai ielai Mežaparkā. Šis apstāklis lielā mērā kavēja V. Olava vārda nostiprināšanos sabiedrības apziņā.

1917. gada sākumā V. Olava vietu Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejā ieņēma viens no viņa diviem vietniekiem – advokāts Jānis Čakste no Jelgavas, samērā tuvs Olava domubiedrs (otrs vietnieks bija Arveds Bergs). Bieži ir dzirdēts runājam: ja Olavs būtu palicis dzīvs un vesels, tieši viņš, nevis Čakste būtu kļuvis par Latvijas Satversmes sapulces priekšsēdētāju un pirmo Valsts prezidentu. Šo tēzi šodien nevar ne apstiprināt, ne apstrīdēt. Katrā ziņā no Petrogradas nākušajām Latviešu Pagaidu nacionālās padomes aprindām 1918. gada novembrī tomēr nebija vadošā loma, Tautas padome vairāk tika veidota pēc politisko partiju pārstāvības principa. Viļa Olava politiskais virziens, kas balstījās vairāk uz latviešu pilsētu pilsonību, uz Rīgas inteliģenci, tur pārsvaru neguva – dominēja Zemnieku Savienība un sociāldemokrāti.⁷ Tādēļ varētu arī šaubīties, vai Olavs būtu ticis virzīts uz posteni, ko ieņēma Jānis Čakste, kas politikā tomēr ienāca ar Zemnieku Savienību, kaut arī vēlāk novērsās no tās.⁸ Piebildīsim arī, ka Čakste vēlāk neatsaucās uz V. Olavu un savu sadarbību ar viņu Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejā, kaut arī būtībā tajā izvirzījās par visas nācijas mēroga līderi. Tādēļ nevajadzētu pārvērtēt V. Olava nozīmi tieši Latvijas valsts tapšanā, taču nevar noliegt, ka teiciens “Latvijas namdaris” – pilsoniskās valsts idejisko pamatu celmlauzis – atbilst Viļa Olava misijai.

Var arī piekrist Alberta Prandes vārdiem: “Olava sabiedriskās darbības un rakstu nokrāsa ir mērena, lietišķi droša, darbīga, noteikta, pilna ideālisma. Olavs ir viens no gaišākajiem latvju sabiedriskiem darbiniekiem.”⁹ Savukārt Augusta Deglava kultūrvēsturiskajā romānā “Rīga” par V. Olavu sacīts: “Plutu Vilis pēc savas dabas rāms un apdomīgs, kurš runājot izteica drīzāk vārdus par maz, nekā par daudz.”¹⁰ Autors tur arī labvēlīgā garā atstāsta savu sarunu ar V. Olavu (par kārkļuvācietību un atbalstu rakstniekiem). Tas ir zīmīgi, ievērojot, ka vēlāk Deglavs ir bijis kritisks pret Olava darbību bēgļu aprūpes jomā. Pat citkārt pret latviešu buržuāziju

visai dzelīgais Andrejs Upīts savā V. Olava vērtējumā ir samērā saudzīgs.¹¹

Tiktāl par Olavu kā sabiedrisku darbinieku, taču jāpiebilst, ka Olava darbībā pavisam var saskaitīt vismaz septiņas darbības jomas: 1) sabiedriska darbinieks un ideologs; 2) teologs; 3) žurnālists un publicists; 4) vēstures mīļotājs, letonists; 5) tautsaimnieks un komerczinību speciālists; 6) pedagogs; 7) ētikas un filozofijas lietpratējs. Šādā skatījumā Olavu varētu dēvēt par daudzskaldņu kristālu, septiņveidi.

Teologs viņš bija pēc savas pirmās izglītības. Beidzis Jelgavas guberņas ģimnāziju 1887. gadā, Vilis Plute 1888.–1892. gadā studēja Tērbatas universitātes Teoloģijas fakultātē un pēc tās beigšanas darbojās kā mācītāja kandidāts Sv. Jāņa baznīcā Rīgā un kā palīgmācītājs Torņakalna Luterā draudzē, tomēr savu nacionālo un liberālo uzskatu dēļ patstāvīgu mācītāja vietu Rīgā un Vidzemes guberņā nedabūja, tādēļ strādāja par ticības mācības skolotāju un sacerēja vairākas ticības mācības grāmatas, tostarp **“Dieva valstības vēsture”** (1903).

Neguvis iespēju avansēties mācītāja amatā, Olavs kopš 1895. gada kļuva par Berga bazāra Krājaizdevu kases padomes priekšsēdētāju (vēlāk – 4. Rīgas Savstarpējā kredītbiedrība) un atkārtoti sāka studēt, šoreiz Rīgas Politehniskā institūta Komerccodaļā (1899–1904), ko absolvēja ar diplomdarbu **“Anglijas bankas ekonomiskā nozīme”**, kļūdamas par tautsaimniecības un komerczinību speciālistu.¹²

Jaunieģūtais diploms ļāva V. Olavam 1904. gadā atvērt savu skolu, kas sākumā saucās diezgan mulsiņošā vārdā **“Viļa Olava Sieviešu tirdzniecības skola”**. Mazliet vēlāk gan šī Marijas ielā dislocētā iestāde tika paplašināta par komercskolu zēniem un meitenēm, taču nav noliedzams, ka sākotnējā doma bija rūpēties par latviešu jaunu sieviešu izglītošanu un ievirzi praktiskajās profesijās ar pietiekami augstu kvalifikāciju, par grāmatvedēm, rēķinvedēm, komersantēm, mašīnrakstītājām, stenogrāfistēm u. tml. Ar lielām grūtībām komercskola tika nostādīta, tad 1913. gadā tika uzcelta mūra ēka (pie kuras nu atklāta piemiņas plāksne), un pēc evakuācijas un Olava nāves skola turpināja

darbu atraitnes Frīdas Olavas vadībā, līdz to pārņēma Rīgas pilsēta, pārveidojot par Viļa Olava Rīgas Komerckolu un 1934. gadā ierādot tai lepnas telpas – tagadējo Mākslas akadēmijas (bij. Rīgas Biržas komerckolas) ēku. Šī Komerckola ar bagātām tradīcijām ilgus gadus bija arī paša V. Olava piemiņas galvenā saglabātāja. Kļūstot par Komerckolas direktoru, Plutu Vilis oficiāli mainīja savu uzvārdu – tapa Vilis Olavs, jo krievu valodā iepriekšējam uzvārdam bija sava ne visai vēlama pieskaņa.

Kā ētikas speciālists Vilis Olavs pieņemams sakarā ar Centrālcietumā sacerēto ievērojamo darbu **“Galvenie virzieni ētikā”** (1. daļa – 1910. g.; 2. daļa – 1918. g., pēc autora nāves). V. Olavs pat bija iecerējis trešo reizi sākt studijas, atkal Jurjevas universitātē, lai gūtu filozofijas maģistra grādu, taču J. Lautenbahs-Jūsmiņš viņu no šī nodoma atrunāja sarežģīto birokrātisko procedūru dēļ.

Toties latviešu humanitāro zinātņu un sabiedriskās domas vēsturē V. Olavs sev paliekamu vietu izcīnījis kā viens no pirmajiem latviešu vēsturniekiem amatieriem, kas centies izgaismot latviešu tautas vēsturi latvieša skatījumā. Tie ir 20–30 gadus veca jaunekļa darbi, bez attiecīgas profesionālas izglītības un zinātniskas sagatavotības, tādēļ bez šaubām vērtējami kā populārzinātniski, taču tie apliecina dziļu interesi, aizrautību un patriotismu. Jau studenta gados viņš rakstīja J. Velmes žurnālā “Austrums”, pēc tam citos izdevumos. Te minami darbi: **“Kā dzimtbūšana Baltijā cēlusies”** (1886. g. – sacerēts vēl Jelgavas ģimnāzista gados, par ko Maskavas latvieši 1887. g. Plutem piešķīra J. Reinberga prēmiju), **“Latvju tautas vēsture līdz 12. g. s. beigām”** (1892), **“Baltijas tautu liktnis dzimtbūšanas vēsturē līdz 1561”** (1889), kā arī apceres par zemgaļu virsaiti Viesturu un – zīmīgi – par Kurzemes superintendantu Paulu Einhornu. V. Olavs vēlējās izdot rakstu sēriju **“Latvju tauta”**, no kuras iznāca 4 burtnīcas (1892, 1893, 1893, 1894) – piebildīsim, ka šis izdevums nāca klajā vienlaikus ar J. Dravnieka iecerētās **“Latviešu konversācijas vārdnīcas”** pirmajām burtnīcām un, šķiet, pārtrūka Dravnieka bankrota dēļ. Šī Tērbatas studentu korporācijas *Lettonia* jauno censoņu iecere uzlūkojama kā

pirmais enciklopēdiskais mēģinājums sniegt vienotu priekšstatu par latviešu tautu. Šai sērijai “Latvju tauta” un darbam letonistikā piesienas arī V. Olava (kopā ar F. Kārklualku) sacerētā Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu vēsture (1893), ko Olavs sarakstījis, atgriezies no Tērbatas Rīgā, kur tūdaļ iestājās Rīgas Latviešu biedrībā un gandrīz vienlaikus tur arī kļuva par runas vīru.¹³

Taču par Olava darbības apogeju Rīgas Latviešu biedrībā un letonistikā vispār uzskatāms viņa izšķirīgais devums Latviešu etnogrāfiskās izstādes sarīkošanā X Arheoloģijas kongresa laikā (Rīgā, 1896).¹⁴ Olavs (kopā ar Skruzīšu Miku) bija šīs izstādes galvenais organizētājs (“izstādes dvēsele”) un arī izstādes kataloga sastādītājs.¹⁵ Viskrievijas X Arheoloģijas kongresā latviešu zinātnieki pirmoreiz uzstājās starptautiskā zinātnieku auditorijā (J. Krodzinieks, L. Bērziņš, O. Grosvalds),¹⁶ arī Olavs bija kongresam pieteicis referātu par tēmu **“Kēniņš latviešu tautas pasakās”**, ko pārslogotības dēļ kongresa darba kārtībā gan neiekļāva, bet Olavam deva vārdu uzrunai par pašu etnogrāfisko izstādi (laikam gan izstādes atklāšanas aktā, jo kongresa vēstīs¹⁷ Olava referāts nav pieminēts).

Etnogrāfisko izstādi atklāja 1896. gada 1. augustā (pēc v. st.), un tā ilga pusotru mēnesi, izstādē sarīkojot gan latviešu tautas dziesmu un latviešu komponistu koncertus, teātra uzvedumus iz tautas dzīves (Jurjānu Andreja un Pētera Ozoliņa vadībā), gan arī pašu pirmo latviešu mākslinieku gleznu izstādi. Izstāde mēģināja aptvert visu, kas raksturo latviešus, viņu apdzīvotās zemes, dabu, tautas vēsturi, tērpus, nodarbības veidus, rakstūrīpašības, izglītību, literatūru, mūziku, glezniecību, arhitektūru, teātri, biedrības, novadu īpatnības u. tml. Olava sastādītajā katalogā (111 lpp.) tika raksturoti ekspozīcijas priekšmeti un arī sniegtas konspektīvas, taču pārskatāmas un lietpratīgas ziņas par latviešu etnosu vispār.¹⁸

Ļoti nozīmīgs ir apstāklis, ka izstādes veidošanā lielā mērā bija tikusi iesaistīta arī pati tauta visos Latvijas novados. 1895. gadā atklājot Zinību komisijas vasaras sapulces, Olavs izstādes rīkošanā aicināja talkā visu tautu, lai zinātne gūtu skaidras ziņas par latviešiem, bez izpušķojumiem un nozākājumiem,

lai latvieši pamatīgi iepazītu paši sevi. 1894.–1895. gadā Zinību komisija sarīkoja ap 10 ekspedīciju pa latviešu novadiem, lai vāktu etnogrāfiskus materiālus – apģērbus, darbarīkus, dažādus izstrādājumus u. tml., te lieli nopelni bija Rīgas Politehnikuma studentam Skruzišu Mikum. Kaut arī jaunstrāvnieki un “Dienas Lapa” šo vērienīgo pasākumu noklusēja, tomēr tas bija liels stimuls latviešu pašapziņai, kur “latviešu nacionālisms dabūja lietišķu, ciešu atbalstu”.¹⁹ Tādā kārtā gan izstāde, gan Olava darbība vērtējama kā vērtīgs pienesums gan letonistikas attīstībā, gan reālas nacionālās pašapziņas celšanā.

Gan izstādes sagatavošanas laikā, gan pēc tam jauneklīs Olavs bija Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas priekšsēdētājs (1894–1895, 1897–1899), vienīgi pašā kongresa laikā viņam šo godu “noņēma” pieredzējušākais un gados vecākais Aleksandrs Vēbers. Olavs bija RLB Zinību komisijas priekšsēdētājs arī 1912.–1915. gadā, taču šis posms tās darbībā ir mazāk nozīmīgs. Katrā ziņā, rakstot letonistikas kā kompleksas nozares vēsturi, nevar apiet arī V. Olava lomu tās pamatu veidošanā un atziņu popularizēšanā latviešu sabiedrībā. Piebildīsim arī, ka 1898. gadā V. Olavs savāca un nodeva K. Baronam 1000 rubļu ziedojumu no RLB “Latvju dainu” izdevuma turpināšanai.

Un, beidzot, Olavs minams kā ievērojams latviešu žurnālists un publicists. Jau 1899. gadā viņš “Austrumā” vadījis sabiedrisko rakstu nodaļu “Dzimtene”, bet 1901.–1902. gadā strādājis par “Jauno Pēterburgas Avīžu” redaktoru. Diemžēl nesaprašanās dēļ ar avīzes izdevēju avantūristisko Oskaru Rāviņu un līdzredaktoru Andrievu Niedru viņš drīz atgriezās Rīgā. Kopš 1904. gada februāra V. Olavs pēc Aleksandra Vēbera vadīja laikrakstu “Balss” (līdz 1906. g.), kurā vienlīdz vērsies kā pret revolucionāru pārmērībām, tā pret melnsimtniecisko teroru un carisma varmācībām. Šī viņa darbība beigusies, kā jau redzējām, ar laikraksta slēgšanu un gada cietumsodu atbildīgam redaktoram.

Beidzot, 1916. gadā V. Olavs kopā ar Arvedu Bergu un Aleksandru Būmani izdevis dienas avīzi latviešu bēgļiem “Baltija” (līdzdarbojoties Jānim Čakstem un literāro daļu

vadot Edvardam Vulfam, kas, starp citu, vēlējās Vilim Olavam vairākus dzejoļus).²⁰

Un nevar nepieminēt, ka V. Olavs ir bijis saistīts ar trim studentu korporācijām: Tērbatā bija *Lettonia* biedrs, Rīgā kļuvis par vienu no “Talavijas” dibinātājiem (1900) un netieši veicinājis *Fraternitas Lataviensis* rašanos, kuru veidojuši Viļa Olava Komerckolas beidzēji. Arī studenšu korporācija “Dzintra” veidojusies Viļa Olava Komerckolas paspārnē Frīdas Olavas protektorātā.

“Talavijas” dibināšana Rīgas Politehniskajā institūtā izrietēja no mēģinājumiem atjaunot kreisi orientēto jaunstrāvniecisko studentu biedrību “Zemgalija”, kas bija dibināta 1895. gadā un slēgta pēc jaunstrāvnieku arestiem 1897. gadā. Bijušie “zemgalieši” un citi studenti tika pulcināti 1900. gada 14. decembrī Rīgas Latviešu biedrībā, lai lemtu par atjaunošanu. Sanāksmi vadīja Vilis Olavs, nu jau RPI students, kurš pēc ilgām debatēm, izvērtējis reālo situāciju institūtā un sarunu rezultātus ar direktoru T. Grēnbergu, paskaidroja, ka runāt varētu vienīgi par jaunas latviešu studentu korporācijas dibināšanu, kurā nevaldītu revolucionāra ideoloģija. Zālē palika tikai 25 studenti (aizgāja kreisi noskaņotie ar Jāni Asaru priekšgalā), kuri parakstīja “Talavijas” dibināšanas protokolu un deklarēja jaunās organizācijas principus: tautība, izglītība, atturība. Tā, pateicoties Viļa Olava ietekmei, Rīgā tapa viena no stabilākajām un tradīcijām bagātākajām latviešu studentu organizācijām, kas darbojas vēl šodien. Savukārt vecā “Zemgalija” legalizējās 1908. gadā (sākumā – ar nosaukumu “Stars”), darbojās neatkarīgās Latvijas laikā, 1940. gadā iesaistījās komunistu vadītajā “Darba tautas blokā” t. s. Tautas saeimas vēlēšanās, bet šodien vairs neeksistē, neraugoties uz centieniem to atjaunot 1990. gadā.

“Talavijas” izveidošanās bija saistīta ar liberālām vēsmām latviešu korporāciju kustībā. Tās dibinātājiem nebija pieņemama agrāk izveidojušos korporāciju “bramanība, uzdzīve un attālināšanās no tautas”. Kas attiecas uz “Talaviju”, tad pat sociāldemokrātu politiķis Felikss Cielēns ir apliecinājis, ka tā ”šī gadsimta sākumā bija ne tikai demokrātiska, bet arī ļoti nopietna kulturāla organizācija,

Viļa Olava mazmeita Anna Olavs-Gramberga

kur maz dzēra alu, bet daudz lasīja nopietnus referātus un tos pārrunāja”. Arī tas bija liels V. Olava nopelns.

Darbošanās tik daudzās un tik atšķirīgās jomās, no vienas puses, liek apbrīnot Viļa Olava interešu daudzpusīgo diapazonu, daudzšķautņaino, unikālo personību, arī viņa atsaucību sabiedrības aktuālajām (un pat nākotnes) vajadzībām. No otras puses, šī saskal-

dītība ļauj saprast, kādēļ nevienā nozarē Vilis Olavs nav sasniedzis augstākās virsotnes, jo Gētes vārdiem runājot: “*In der Beschränktheit zeigt sich der Meister*”.

A. Švābe izteicies, ka “jaunnacionālisms neatstāja nekādas manāmas pēdas latviešu politisko ideju vēsturē”²¹ – šim secinājumam daļēji var piekrist un varbūt to pat attiecināt uz V. Olava eklektismu kopumā, taču ir atsevišķi aspekti, kur negaidīti iemirdzas kaut kas no šī piemirstā devuma²² un dod neparedzētus impulsus, piemēram, letonistikas popularizēšanā vai politiskās kultūras, tolerances izkopšanā, kas ir tik aktuāli arī šodien.

Viļa Olava mantojumu izvērtēt līdzējis Līgotņu Jēkabs, izdodot viņa Kopotos Rakstus, un par šo apbrīnojamo personību emigrācijā atgādinājis Fēlikss Krusa, A. Berga līdzgaitnieks, laikraksta “Latvija” redaktors un viens no “Pērkoņkrusta” dibinātājiem. Atkārtoti par Olavu atgādinājis latviešu tautsaimnieks, viens no AABS dibinātājiem Dr. hon. c. J. Gaigulis, ar kuru kopā jau 2001. gadā iecerējām V. Olava piemiņas izkopšanas pasākumus. Taču galvenie nopelni piemiņas uzturēšanā ir mazmeitai A. Olavs-Grambergai un viņas dzīvesbiedram Dr. A. Staklim, kuriem jāpateicas par piemiņas plāksni un patiešām vērienīgo piemiņas pasākumu 2007. gadā. Jācer, ka piemiņa tiks uzturēta arī 2017 gadā, kad apritēs 150 gadi kopš V. Olava dzimšanas un 100 gadi kopš nāves, varbūt izdodot ievērojamā sabiedriskā darbinieka rakstu izlasi un jaunu, zinātnisku biogrāfiju un arī sīkāk izvērtējot viņa nopelnus agrīnās letonistikas izveidošanā 19. gs. nogalē.

VĒRES

- ¹ Raksta pamatā ir autora referāts, kas nolasīts Viļa Olava piemiņas aktā Rīgas Latviešu biedrībā 2007. g. 6. maijā. Akta zinātniskajā daļā tika noklausīts J. Stradiņa referāts un RLB priekšsēdētāja V. Rūmnieka referāts “Viļa Olava darbība RLB”, kā arī Viļa Olava Komerceskolas bij. studentes Veras Gribačas-Valteres, studentu korporācijas *Lettonia* pirmā šaržētā R. Vilāna un korporācijas „Talavija” seniora A. Širaka uzruna. Pirms akta notika V. Olava piemiņas plāksnes atklāšana pie kādreizējās Viļa Olava Komerceskolas ēkas Rīgā, A. Čaka ielā 30 (Marijas ielā 26). Piemiņas plāksni veidojis LZA goda loceklis J. Strupulis (ar LZA Goda doktora J. Gaigūļa sastādītu tekstu); plāksnes atklāšanas ceremonijā runāja Dr. Andris Staklis (V. Olava mazmeitas dzīvesbiedrs) un prof. Jānis Stradiņš. Pasākums, ko organizēja V. Olava mazmeita Anna Olavs-Gramberga un Dr. Andris Staklis, bija pulcinājis ļoti daudz cilvēku, tajā koncertu sniedza Mūzikas akadēmijas docents un komponists Vilis Salaks (kura vecvecāki bijuši pedagogi V. Olava skolā) līdz ar savu ansambli.
- ² *Viļa Olava* Kopoti Raksti. Līgotņu Jēkaba sakārt. Rīga, I sēj., 1922.; II sēj., 1923.; III sēj., 1923.; IV sēj. 1924.
- ³ Vilis Olavs. Piemiņas raksti. J. Akmeņa redakcijā. Rīga, 1926.
- ⁴ *Krusa F.* Latvijas namdaris Vilis Olavs. Lincoln, Nebraska, 1964; pārpublicējums – Rīga: Valters un Rapa, [2001]. – 159 lpp.; sk. arī: *Andrups J.* Vilis Olavs. Dzīve un darbi. Rīga: A. Gulbis, 1939; Lielas personības. Tautu vadoņi. Prof. A. Dauges redakcijā [*J. Akmens* – Vilis Olavs]. Rīga, 1935.
- ⁵ 20. gadsimta Latvijas vēsture. I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918. V. Bērziņa red. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 559.–561. lpp.
- ⁶ *Paegle Spr.* Kā Latvijas Valsts tapa. Rīga, 1923.
- ⁷ *Paegle Spr.* Kā Latvijas Valsts tapa. Rīga, 1923.
- ⁸ *Čakste J.* Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. Rīga: Jumava, 1999. (ar J. Stradiņa ievadrakstu).
- ⁹ *Prande A.* Latviešu rakstniecība portrejās. Rīga, 1926. – 192. lpp.
- ¹⁰ *Deglavs A.* Rīga. Romāns. Rīga: LVI, 1951. – 982. lpp.
- ¹¹ *Upīts A.* Latviešu literatūra. I daļa. 1885–1905. Rīga: LVI, 1951. – 137. lpp.
- ¹² *Album Academicum* des Politechnikums zu Riga, 1862–1912. Rīga, 1912. – S. 455.
- ¹³ Rīgas Latviešu biedrība savā 25 gadu darbā un gaitā. Sast V. Plute un F. Kārkluvāls. Jelgava, 1893. – 188 lpp.
- ¹⁴ Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos: 1868–1928. Rīga, 1928. – 287 lpp.; *Stradiņš J.* Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. Rīga: Zinātne, 1999. – 3. nodaļa.; *Stradiņš J.* Lielā zinātnes pasaule un mēs. Rīga: Zinātne, 1980. – 287 lpp. (par X Arheoloģijas kongresu un R. Virhovu Rīgā. 127.–143. lpp.); Известия X Археологического съезда в Риге, 1–15 августа 1896. Рига, 1896. – 112 с.; *Graudonis J.* Arheologu kongresi Rīgā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. 1996. – Nr. 3. – 142.–147. lpp.
- ¹⁵ Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos: 1868–1928. Rīga, 1928. – 74. lpp.
- ¹⁶ *Stradiņš J.* Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. Rīga: Zinātne, 1999. – 3. nodaļa.; *Stradiņš J.* Lielā zinātnes pasaule un mēs. Rīga: Zinātne, 1980. – 287 lpp. (par X Arheoloģijas kongresu un R. Virhovu Rīgā. 127.–143. lpp.).
- ¹⁷ Известия X Археологического съезда в Риге, 1–15 августа 1896. Рига, 1896. – 112 с.
- ¹⁸ Latviešu etnogrāfiskā izstāde. Katalogs. V. Plute (sast.). Rīga, 1896. – 111 lpp.
- ¹⁹ *Zeiferts T.* Latviešu rakstniecības vēsture III d. Rīga: A. Gulbis, 1925. – 120. lpp.
- ²⁰ *Lasmanis U.* Arveds Bergs. Sabiedriski politiskā biogrāfija. I grāmata, 1875–1918. Rīga, 1997. – 318 lpp.
- ²¹ *Švābe A.* Latvijas vēsture 1800–1914. [Stokholma]: Daugava, 1958. – 609.–610. lpp.
- ²² Ideju vēsture Latvijā. Jaunā strāva – 20. g.s. sākums. I daļa. Antoloģija. E. Buceniece (sast.). Rīga: Raka, 2005. – 552 lpp. (par V. Olavu: 454.–477. lpp.).

ANDREJS PUMPURS: TRADICIONĀLAIS, EIROPEISKAIS UN VISPĀRCILVĒCISKAIS

Kaspars Kļaviņš (*Dr. hist.*) dzimis Rīgā 1968. gadā. Studējis Latvijas Universitātē (LU), Hamburgas, Minhēnes, Mīnsteres Universitātē un Centrāleiropas Universitātē Budapeštā. Stažējies Monpeljē Universitātē Francijā. Strādājis par pasniedzēju LU. Ar Fulbraita programmas finansējumu strādājis par viesprofesoru Rūzvelta Universitātē Čikāgā (ASV) un bijis pētniecības zinātniskais līdzstrādnieks Monaša Universitātē Austrālijā. Kaspars Kļaviņš ir zinātniskas monogrāfijas un fundamentālu avotu izdevumu autors, kā arī vairāku zinātnisku rakstu autors (arī angļu, vācu un franču valodā). Viņš rakstījis par viduslaiku vēstures, jauno laiku ideju vēstures, ģermānistikas, filozofijas, ekoloģijas un muzikoloģijas problēmām. Piedalījies ar referātiem vairākās starptautiskās zinātniskās konferencēs un kongresos, kur darbojies arī kā sekciju vadītājs. Pazīstams arī kā literāri kritisku rakstu autors, kas lielākoties publicēti žurnālā *Karogs*. Rakstījis arī publicistiku un dzeju (publicēti trīs krājumi). Šobrīd

K. Kļaviņš ir Daugavpils Universitātes asociētais profesors un Monaša Universitātes pētniecības zinātniskais līdzstrādnieks.

*Jahre kommen und vergehen
In dem runden Lauf der Zeit –
Die Erinn'ung bleibt stehen
Von den Tagen, von den Jahren,
Wo nur Augenblicke waren
Für des Menschen Seligkeit*
[A. Pumpurs, 08.01.1871.]

„Maskava jau no pirmā iesākuma nebija uz mani nekādu labo iespaidu darījusi. Ielas ar lieliem platiem bulvāriem, un turklāt netīras sānielas; mājas, citas kā pilis, bet turpat tām blakus būdas ar netīrām sētām; lielas magazinas, kur zelts un sudrabs mirdz, un turpat krāmu bodes...”¹ raksta Andrejs Pumpurs par otro Krievijas metropoli, skaidri izjūsdams stila un gaumes trūkumu šajā sociāli neharmoniskajā un saimnieciski marginālajā vidē, kas iebrucējam no Eiropas (Baltijas provincēm) tiešām varēja likties savāda. Baltijas pilsētas, ieskaitot industriālo Rīgu, bija daudz, daudz sakārtotākas. Cita lieta būtu bijusi Pēterburga, bet tā jau bija vāciešu pilna un Pumpurs bija braucis, lai pavisam izrautos

no pierastās vides. Kā jau daudzi rietumnieki viņš 1876. gadā, braucot uz Maskavu, domā Krievijā „tikt uz augšu”. Galu galā ļoti daudziem vāciešiem un latviešiem, pateicoties labajai izglītībai un dažkārt vienkārši eiropiskām manierēm, tas jau bija izdevies un tie ieņēma labas vietas. Daudziem latviešu zemnieku jaunekļiem ar laiku pat bija piešķirts muižnieka tituls, ko automātiski pieprasīja viņu iegūtais stāvoklis cariskās Krievijas sabiedrībā. Diemžēl cerības uz lielo karjeru iedragā jau Pumpura saruna ar kādu ksenofobisku ceļabiedru, kurš noskalda kā ar cirvi: „Vai jūs domājat, ka vietas Krievijā un sevišķi Maskavā uz jums tik gaida vien, tā ka tik vajaga nobraukt un tās ieņemt? Tie laiki ir pagājuši, kur vakar-eiropieši, sevišķi vācieši, Krievijā tikko parādījušies, tūlīņ ieņēma labākās vietas. Īpaši tagad, kur visas slāvu tautas un tām līdzīgi arī krievu tauta aiz patriotisma vien jau nesimpātiski skatās uz citām, sevišķi ģermāņu tautām.”² Pumpurs gan atsaka, ka viņa nolūks „[...] nemaz nav Maskavā pašā kādu vietu atrast, bet kādā

gubernā uz zemēm kā muižas pārvaldnieks, meža pārzinātājs un zemes mērnieks, tā kā es šādu darbu labi pazīstu [...]”³ Jā, baltietis 19. gadsimta beigās tiešām nebija pieticīgs. Pumpurs, nedaudz pameklējies, gaidīto vietu, protams, uzreiz nedabū. Taču baltieša lepnums neļauj viņam arī samierināties ar ko mazāku. Un, neskatoties uz slāvu tautu jauno patriotismu, ar kuru Pumpurs vēl nesen tika baidīts, viņš nekavējoties iestājas krievu brīvprātīgo pulkā, kas pamatā komplektējies no virsniekiem aristokrātiem, lai dotos uz Balkāniem – „palīgā serbu tautai tās brīvības cīņā ar turkiem”. Tā nav nekāda pretruna, jo līdzīgi citiem jaunlatviešiem Andrejs Pumpurs simpatizē slāvu tautām un ir gatavs cīnīties par taisnu lietu. Vienlaikus viņš simpatizē arī lietuviešiem, igauņiem, rietumeiropiešiem ... un vispār visām tautām pasaulē, ja tās neapdraud un neapspiež citas tautas. Arī Pumpura lolojums Lāčplēsis, atšķirībā no daudzu citu Eiropas nacionālo eposu varoņiem, ir sūtīts, lai cīnītos par visu tautu brīvību, visas cilvēces ideāliem:

Priekš šās lielās, neizmirstošās cilvēku tautas

Darboties, viņai palīdzēt vienādi pilnīgai tikt un

Augstu stāvokli ieņemt, priekš tās dzīvot un nomirt

Ir ikkatra cilvēka uzdevums laicīgā mūžā.⁴

Šajā ziņā Pumpurs ne ar ko neatšķiras no Raiņa. Vispārcilvēciska pamatorientācija un tolerance ir latviešu sabiedrības tradīcija jau kopš hernhūtiešu laikiem.

Andrejs Pumpurs neapšaubāmi ir īsts ideālists – romantiķis un sapņotājs, kurš devies uz Balkāniem līdzīgi kā savulaik Bairons. Brīvības cīņas ir 19. gadsimta dzejnieku nodarbošanās. Vienlaikus Serbijā viņš redz vēl nesteidzīgu, patriarhālu, modernizācijas neskartu dzīvesveidu un saimniekošanas veidu. Salīdzinot ar kapitālistisko, industrializēto Latviju viņam atliek tikai nopūsties: „Laimīga dabas tauta, šie serbju zemnieki.”⁵ Un liktos, ka Pumpuru šāds dzīvesveids sajūsmina. Arī viņš pats taču labprāt atdzīvina Garlība Merķeļa radīto mītu par kādreiz „laimīgajiem latviešiem” pirms „nelietīgo

vācu tirgotāju ierašanās”. Gluži tāpat kā vācu dzejnieks Vilhelms Jordāns runā par laimīgajiem ģermāņiem pirms Romas ietekmes sākuma vācu zemēs, Františeks Palackis par laimīgajiem čehiem pirms to pašu „vāciešu uzkundzēšanās”, angļu dzejnieki – par laimīgajiem anglosakšiem pirms normāņu atnākšanas un īri par laimīgo ķeltu senatni pirms „angļu jūga”. Bet pasaka paliek pasaka un realitāte ir realitāte. Pumpurs ir rietumnieks, un rietumniekam miers nav pieņemams. Zeme ir tāpēc, lai to mērītu, svērtu, izmantotu, neliktu tai mieru:

„Pa Serbijas kalniem un lejām ceļojot un redzot tur tik daudz auglīgas, neapdzīvotas zemes, es tūliņ tiku domājis: kaut šī zeme būtu pie mums Vidzemē vai Kurzemē!”⁶ Notiek pat vizīte pie Serbijas iekšlietu ministra, kur Pumpurs dodas ar priekšlikumu nodibināt latviešu koloniju, „kura noderētu serbju zemniekiem kā parauga saimniecība” un būtu svarīga „priekš Serbijas vienkāršās zemkopības pacelšanas”.⁷ Par laimi, kārtējais koloniju dibināšanas projekts neizdodas. Latvieši gan bija lieli tradicionālisti mākslā un literatūrā, bet sen jau vairs ne praksē. Diemžēl neglābjami racionāla skata klātbūtni var manīt daudzu šī laika tautiešu domāšanā, no kuriem Krišjānis Valdemārs ar saviem grandiozajiem Krievijas modernizācijas plāniem ir tikai redzamākā figūra. Vajadzēja piedzīvot lielās 20. gadsimta katastrofas, lai latviešu sabiedrības aktīvā daļa labāk apzinātos modernisma robežas un līdz ar to arī savas tradicionālās – ekoloģiskās – folkloras patieso nozīmi. Ja jau serbi ir „dabas bērni”, lai taču viņi tādi paliek. Neuztiepsim viņiem „intensīvo lauksaimniecību” ar visām tās negatīvajām sekām. Diemžēl Pumpuram piemita laba tiesa 19. gadsimta racionālisma un šajā ziņā viņš bija tipisks sava laika „vakareuropietis”. Lai vai kā – savā daiļradē viņš tomēr paliek tradicionālu vērtību piekritējs līdz galam. „Lāčplēši” mēs taču redzam izteiktu dabas mīlestību, svētos mežus, senatnīgu ticējumu un paražu izklāstu. Kā zināms, daudz senatnīga un unikāla folkloras jomā Pumpurs uzzināja jau bērnībā. Tas bija tradicionālais Pumpurs, kurš tik spilgti izpaužas viņa lielajā dzejas opusā.

Bez serbu arhaiskā dzīvesveida savās Serbijas kara gaitās Pumpurs pamana vēl

ko daudz nopietnāku, kam zinātnieki lielāku uzmanību sākuši pievērst tikai pēdējā laikā. „Pāri par Donavu, kādā uzkalnā, atrodas Serbijas cietoksnis Kladova, tur dega vakts ugunis un atskanēja monotonas (vienmuļīgas) serbju tautas dziesmu melodijas, kuras daudz līdzinājās mūsu tautas dziesmām, tikai četrkāji trocheju vietā tām ir pieckāji trocheji ar pilnām galotnēm [...]”⁸ Turklāt aiz slāvu valodām, šeit slēpjas daudz senāks Balkānu konteksts, kas indoeiropiešu arhaiskāko mitoloģijas un valodas formu glabājošo etnosu – baltus – saista ar ilīriešiem, trāķiešiem un grieķiem. Par latviešu tautasdziesmu līdzību ar antīkās Grieķijas poēziju (konkrēti Homēru) savulaik rakstīja jau ievērojamais vācu filozofs Johans Georgs Hamanis darbā *Kreuzzüge des Philologen* (1762).⁹ Vēlāk atziņu par baltu un seno Balkānu tautu valodu un mitoloģiju kopējām iezīmēm izteikuši vairāki pasaulē pazīstami zinātnieki: Marija Gimbuta, Ivans Duridanovs, Vladimirs Toporovs u. c. Šobrīd ar šo jautājumu aktīvu izpēti nodarbojas Juris Ābols. Diemžēl vēl joprojām trūkst plašāku pētījumu baltu-balkānistikas salīdzinošajā mitoloģijā, izņemot pārgalvīgā itāļu pētnieka Feličes Vinči (*Felice Vinci*) darbus, piemēram, monogrāfiju par Homēra epikas saknēm Baltijā.¹⁰ Taču patiesības grauds šeit nemaz nav tālu jāmeklē. Atcerēsimies kaut vai arāja darba cildinājumu „Odisejā” vai to, cik augstu šeit tiek vērtēta Kirkes spēja aust „brīnišķu audeklu” – tā tad Kirke bija „liela rakstītāja”. Savā ziņā Andreja Pumpura vārdi skan praviētiski:

„Jā, vai starp šīm divām lielupēm, Donavu un Daugavu, nav kāda radniecība? Vai viņu tautas nav kādreiz sastāvējušas kopā kādā lielā pirmatnes tautu grupā ar vienādu valodu un kopīgām ieražām [...]”¹¹

Vienmēr tradicionāli skandinot Pumpura dzejoli „Austrums un Rietums” par „labajiem Austrumiem” un „sliktajiem Rietumiem”, kas sevišķi izdevīgs bija PSRS okupantiem, tika radīts priekšstats par Pumpuru kā Rietumeiropai naidīgu un Krievijas patvērumu alkstošu baltieti, kurš vienlaikus paniski baidās no civilizācijas. Taču bez visām citām muļķībām, kuras Orvela laikmetā tika sarakstītas un sarunātas par Baltiju, šī ir tikai vie-

na nenopietna versija par „Lāčplēša” autoru (mūsdienās Sergejs Kruks ir radījis arī citas, vēl mulķīgākas versijas par Lāčplēsi kā patmīlīgu varoni, kurš bēg no atbildības utt., kur vairāk gan ieskanas bijušā *homo sovjeticus* identitātes problēmas).¹²

Šķiet dīvaini, bet Andrejs Pumpurs ir viens no agrīnajiem Eiropas kopienas idejas nesējiem – Eiropas patriotiem, kaut arī viņa domas šajā laukā palikušas pasaulē mazāk zināmas nekā, piemēram, slavenā tautsaimnieka Kārļa Baloža atziņas. Analizējot A. Pumpura daiļradi, reti kurš pievērsis uzmanību viņa rakstam „Eiropa”, kurš tika publicēts 1870. gada „Baltijas Vēstneša” 19. un 20. numurā.¹³ Pumpura vārdus šodien daudzējādā ziņā varētu ierakstīt Eiropas Savienības Konstitūcijā:

„Man šī vecā Eiropa līdz nepatīkšanai ir apnikusi” [...] un šie Eiropas apnicēji tā sacīja, ka viņiem šai vecajā zemē nebija nekāda ieņemšana, nedz izdošana vairs cerējama. Skumīgi vārdi! kuri vai no pārpilnības jeb no necienības cēlās un tika izsaukti. Nei mūsu vēsture, nei arī tagadējo būšanu pārskats mūs skubina viņiem piekrist, bet uzmodina mūs drīzāk pieņemt, ka mūsu labā Eiropa nemaz tāda apnicīga nav, nei ari, kā amerikānieši labprāt saka, pārvecojusies. Uz visa mūsu zemes apaļuma nekur jaukāku sirds un gara ielīgsmošanu neatrod, kā kad Eiropas tautu un dzīvi un viņu darbošanos apskatam, nekur nemanam tik daudz jaunības cerības uz priekšīkšanu, uz jaunām, labām ierīkošanām, kā uz mūsu mazā kontinenta (cietzemes), kurš lai gan vecs, tak arvienu dzīvībā ir zaļoksnis palicis.”¹⁴

Turklāt A. Pumpura eirooptimisms nav balstīts tikai uz identitātes mitoloģiju, bet arī uz dabas resursu un klimata analīzi, uz tiem faktoriem, kas ilgākā posmā noteikuši arī kopīgas iezīmes Eiropas tautu mentalitātē un vērtību sistēmā:

„Īsi sakot, kur vien acis metam, mēs redzam, ka mērens vidu ceļš viscauri caur Eiropu iet. Daba viņu nav nekur pavisam atstājusi, bet arī nekur savas dāvanas pārāk izšķērdusi. Un tikai šādā mērenā būšanā viņas spēks pastāv. [...] Turēsim tādēļ kā labi bērni, cieņā un godā mūsu māti Eiropu! Lai viņa mums nekad neapnīk!”¹⁵

Cik trausla un sargājama ir šī klimatiskā mērenība, mēs saprotam tikai šodien globālas dabas un klimata apdraudējuma apstākļos.

Andreja Pumpura apgalvojumi vienlaikus šķiet visai eirocentriski, taču neaizmirsīsim, ka dzejnieka skats tiešām bija atvērts visai pasaulei, ieskaitot Indiju, kaut vai sakarā ar latviešu valodas un sanskrita līdzību apzināšanos, kas noteica viņa sajūsmu par šo tālo zemi Austrumos. A. Pumpurs ne tikai domāja par plašo pasauli. Viņš arī redzēja to. Kā jau daždien klīstošam latvietim, kuram dzimtenē jācīnās ar mūžīgiem sarežģījumiem, Pumpuram ceļš veda uz Krieviju un Sibīriju, Aizkaukāzu un Vidusāziju, Ēģipti, Ķīnu, Indiju ... un ... tālāk, ko var saprast, palasot viņa atstātās ceļojumu piezīmes, kurās netrūkst piemēram, šādu liecību:

„Saule gan ir tā pati mūsu saule, tik še no viņas ļoti jāsgājās, sevīši pusdienā, kad tā savus ugunsstarus nosūta taisni uz galvas virsu un nav nekādas ēnas.. Šo pirmo aprakstu nosūtu iz Kolumbas [Šrilankā – aut.] līdz ar daudz labām dienām lasītājiem un savai tēvijai. [...] nākošā stacija būs Singapūra.”¹⁶

Arī Lāčplēsis ir klejotājs, bet, aprakstot viņa gaitas tēlumā no dzimtenes, Pumpura

citādi nopietnais un dramatisma piesātinātais darbs iegūst pavisam lirisku nokrāsu:

*Šī tā zeme, teiku pilna,
Šī tā sapņu valstība –
Austrums – svēta ilgošanās,
Pirmais tautu šūpulis!
Zem' un debess nevaid širti,
Abi kopā saietas;
Še atrodas debess vārti,
Šeitan pekļe atveras.
Še ir Pērkondēlu mājas,
Kur tie zeltu kaldina;
Saules dārzos Saules meitas
Zeltābolus audzina.
Šeitan Saule nakti guli
Dimantiņa laiviņā –
Uzlec Saule no rītiņa,
Paliek laiva līgojot [...]”¹⁷*

Varbūt tāpēc arī „Lāčplēsis” kļuva par latviešu tautas eposu, ka tajā laikmetīgas idejas savijās ar senu etnogrāfisko un folkloras materiālu, traģiska nopietnība ar rotaļīgu lirismu, kas raksturīgs mūsu tautasdziesmām, un ziemeļu poēzijas motīvi ar plašā indoeiropiešu valodas un kultūras reģiona apzināšanos.

VĒRES

¹ A. Pumpurs. No Daugavas līdz Donavai // Andreja Pumpura raksti. R. Klaustiņa red. Rīga, 1925, 185. lpp.

² Turpat, 170. lpp.

³ Turpat.

⁴ A. Pumpurs. Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs. Ar Jāzepa Rudzīša komentāriem. Rīga, 1988, 189. lpp.

⁵ A. Pumpurs. No Daugavas līdz Donavai // Andreja Pumpura raksti. R. Klaustiņa red. Rīga, 1925, 222. lpp.

⁶ Turpat, 256. lpp.

⁷ Turpat.

⁸ Turpat, 207. lpp.

⁹ Ojārs Zanders, Die Königsberger Freunde Herders in Riga – Hamann und Hartknoch. In: Herder in Riga. Rīga 2005, S. 55.

¹⁰ Felice Vinci. The Baltic Origins of Homer's Epic Tales: The Iliad, the Odyssey, and the Migration of Myth. Rochester, 2006.

- ¹¹ A. Pumpurs. No Daugavas līdz Donavai // Andreja Pumpura raksti. R. Klaustiņa red. Rīga, 1925, 207. lpp.
- ¹² <http://www.dialogi.lv/article.php?id=43&t=11&rub=0>
- ¹³ Andrejs Pumpurs. Eiropa // Andreja Pumpura raksti. R. Klaustiņa red. Rīga, 1925, 375.–383. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 375. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 383. lpp.
- ¹⁶ A. Pumpurs. Austrumos aiz zemēm, jūrām // Andreja Pumpura raksti. E. Medņa red. Rīga, 1935, 413. lpp.
- ¹⁷ A. Pumpurs. Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs. Ar Jāzepa Rudzīša komentāriem. Rīga, 1988, 217. lpp.

DIVASMEŅU ZOBENS KĀ LATGAĻU BRUŅOJUMA SASTĀVDAĻA 9.–13. GS.

Artūrs Tomsons beidzis LU Vēstures un filozofijas fakultāti, iegūstot bakalaura (2003) un maģistra (2007) grādu vēstures zinātnē. Asistents Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā. Biedrības *Eksperimentālās arheoloģijas grupa Senzeme* vadītājs kopš 2006. gada un akadēmiskās vienības *Austrums* biedrs kopš 1998. gada.

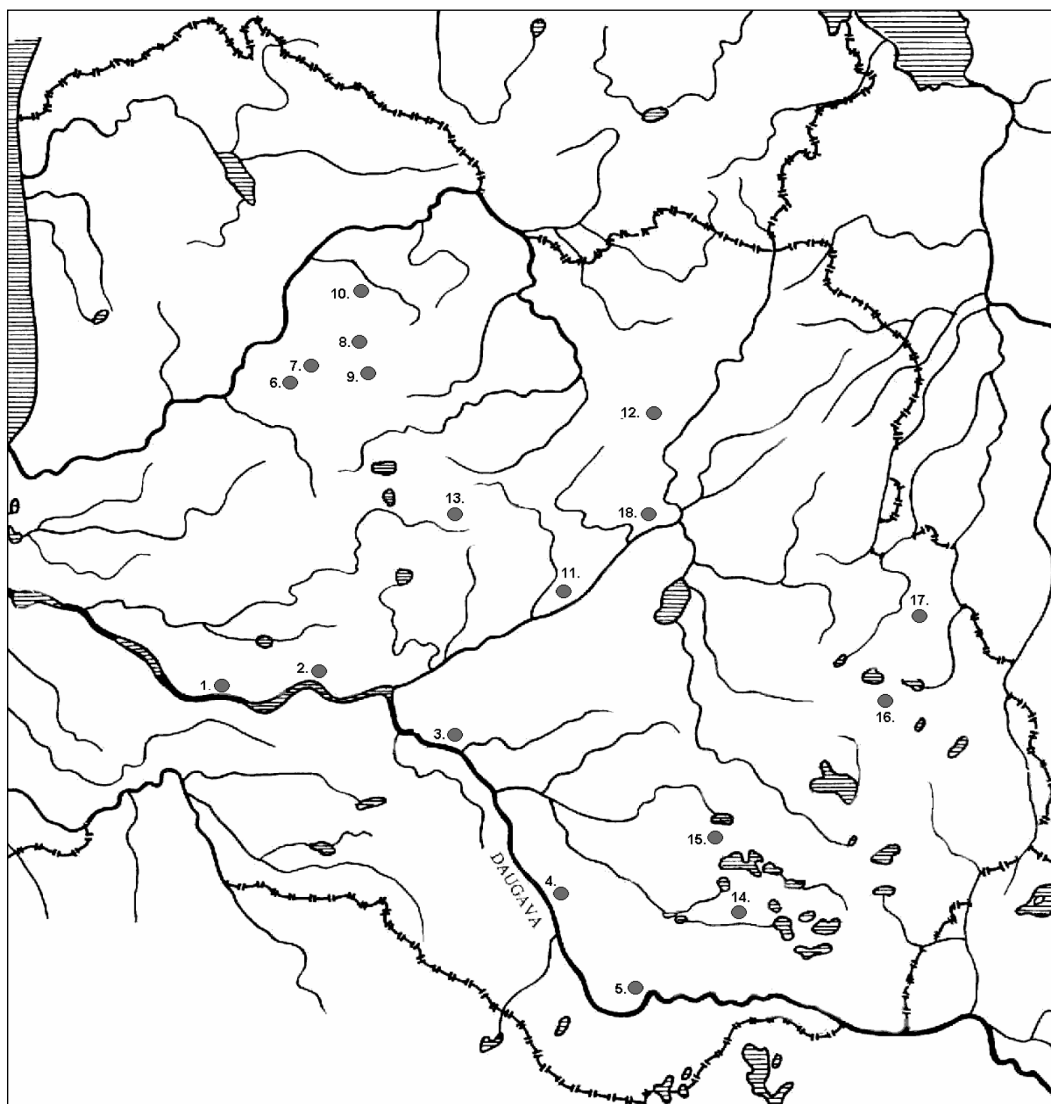
Latgaļi ir austrumbaltu maztauta, kura arheoloģiski izsekojama no 7. līdz 13. gs. mūsdienai Latgalē un Austrumvidzemē. Vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12. gs.) atsevišķu latgaļu sabiedrības virslāņa pārstāvju apbedījumos kā kapa piedeva parādās divasmeņu zobeni, kas tiek uzskatīti par prestiža un sociālā statusa simbolu. Šajā rakstā divasmeņu zobens aplūkots kontekstā ar latgaļu zemēs izplatītajiem ieroču veidiem un aizsardzības bruņojumu, mēģināts noskaidrot tā nozīmi seno latgaļu karotāju bruņojumā.

Latgaļu tuvcīņas ieroču komplekts vēlajā dzelzs laikmetā sastāvējis no viena vai diviem šķēpiem, naža, kaujas naža vai vienasmens zobena, šaurasmens vai platasmens cirvja un retos gadījumos arī no divasmeņu zobena. Latgaļu bruņojumā, domājams, izmantoti arī šaujamloks un bultas, par ko liecina bultu dzelzs uzgaļu atradumi dzīvesvietās,¹ un depoziņu materiāls,² gan no koka, gan bronzas izgatavotas kaujas vāles, kā arī aizsardzības bruņojums – bruņas, bruņucepures un vairogi, tomēr šīs bruņojuma kategorijas latgaļu apbedījumos ir sastopamas ļoti reti, nevienā gadījumā tās nav konstatētas apbedījumos, kuros ievietots divasmeņu zobens.

Mūsdienās seno latgaļu apdzīvotajā teritorijā izpētīti aptuveni 2000 uz vēlo dzelzs laikmetu attiecināmi apbedījumi, tomēr divasmeņu zobens atrasts tikai 12 apbedījumos. No šiem apbedījumiem četri ir postīti vai par tiem pieejamās ziņas nav īsti drošas, tomēr arī tie var sniegt noderīgu informāciju par latgaļu bruņojuma īpatnībām vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumā. No šiem apbedījumiem 11 ir skeletkapi, viens no tiem – ugunskaurs.

Nepostītie apbedījumi

Nr.	Atraduma vieta	Datējums
1.	Aizkraukles Lejasbitēnu kpl., 341. k.	10. gs. sāk.
2.	Ludzas Odukalna kpl., III 53. k.	10. gs.
3.	Priekuļu Ģūģeru kpl., 135. k.	10. gs. 2. puse
4.	Priekuļu Ģūģeru kpl., 30. k.	11. gs.
5.	Priekuļu Ģūģeru kpl., 11. k.	11. gs.
6.	Ludzas Odukalna kpl., II 32a k.	11. gs.
7.	Drabešu Liepiņu kpl., 95. k.	11. gs.
8.	Saikavas Kapukalna kpl., 1. k.	12. gs.

1. Aizkraukles Lejasbitēni; 2. Kokneses pilskalns; 3. Asotes pilskalns; 4. Jersikas pilskalns; 5. Dinaburgas pilskalns; 6. Āraišu ezerpils (2); 7. Drabešu Liepiņas; 8. Priekuļu Ģūģeri (3); 9. Priekuļu Sārumkalns; 10. Raunas Strante; 11. Saikavas Kāpurkalns; 12. Smiltenes Lazdukalns, 13. Liezēres Salnaskrogs; 14. Brīveru kapulauks; 15. Aglonas Kristapiņi; 16. Rēzekne; 17. Ludzas Odukalns (2); 18. Lubānas Vēverāji. 1-17 divasmeņu zobeni, 18 – vienasmeņu zobens

Postītie apbedījumi

Nr.	Atraduma vieta	Datējums
9.	Izvaltas Brīveru kpl., 40 k.	10.–11. gs.
10.	Aglonas Kristapiņu kpl., 280. k.	11. gs. sāk.
11.	Raunas Strantes kpl., 2. k.	12. gs.
12.	Smiltenes Lazdukalna kpl., (savrupatradums).	12.–13. gs.

Latgaļu apbedījumu ar divasmeņu zobenu datējums

Naži atrasti piecos apbedījumos, vienā gadījumā nazis ievietots grezni rotātā bronzas maksī, minētie kapi datējami ar laiku no 10. līdz 11. gs. *Kaujas naži* atrasti divos apbedījumos Ģūģeru kapulaukā, abi bijuši ie-

vietoti greznās makstīs un datējami ar 10. gs. 2. pusi – 11. gs.

Šķēpi atrasti 10 apbedījumos, no kuriem 10 ir uzmavas šķēpi, kas atrasti astoņos apbedījumos un datējami ar laiku no 10. līdz 13. gs., kā arī viens iedzītņa šķēps, kas datējams ar 10.–11. gs. Trim no šajos kapos atrastajiem uzmavas šķēpiem (no Aizkraukles Lejasbitēnu, Smiltenes Lazdukalna un Saikavas Kapukalna kapulaukiem) konstatēts, ka tie, iespējams, ir izgatavoti, izmantojot damascēšanas tehniku.³

Arī *cirvju* atradumu skaits šīs kategorijas apbedījumos ir liels, kopskaitā 10 eksemplāri. Tajā skaitā seši ir platasmens cirvji no pieciem apbedījumiem un četri šaurasmens cirvji no četriem apbedījumiem. Šaurasmens cirvji apbedījumos kopā ar divasmeņu zobenu atrasti četros gadījumos. To kāta garumu iespējams noteikt pēc atradumiem Āraišu ezerpilī un dažkārt sastopamajiem bronzas lentes aptinumiem, kas liecina, ka šaurasmens cirvju kāta aptuvenais garums bijis ap 30 cm. Šāds cirvja kāta garums to ļauj izmantot arī mešanai tuvās distancēs. Platasmens cirvji sastopami ar 10. gs. beigām (Izvaltas Brīveri) līdz 12. gs. beigām – 13. gs. sākumam (Saikavas Kapukalns) datējamos apbedījumos, savukārt šaurasmens cirvji – ar 10. gs. 2. pusi – 11. gs. sākumu. Īpatnējs ir divu platasmens cirvju atradums Drabešu Liepiņu 95. ugunskapā. Bruņojuma komplektā, kurā atrodas divasmeņu zobens, cirvim ir palīgieroča funkcija.

Ir ziņas, ka Ludzas Odukalna III 53. kapā, kurā kā piedeva ievietots H tipa divasmeņu zobens, atrasts arī rets un dārgs bruņojuma priekšmets – *plāksnīšu bruņukrekls*.⁴ Tomēr šis atradums ir nedrošs, jo atrasts 19. gs. veiktos izrakumos, kad arheoloģijas zinātne vēl veidojās un nebija nostabilizējusies senlietu terminoloģija. Visticamāk, ka šis atradums saistāms ar latgaļu tradīciju rotāt audumus ar tajos iespraustiem vai ieaustiem bronzas gredzeniem. Pretējā gadījumā šis atradums būtu senākais zināmais bruņukrekla vai pat plāksnīšu bruņu atradums Latvijas teritorijā 10. gs. Līdz šim Latvijā zināms tikai viens uz vēlo dzelzs laikmetu attiecināms plāksnīšu bruņu – lamelāra – atradums apbedījumā. Tas ir kuršiem piederīgajā Sāraju kapulauka

20. kapā, kas datējams ar 12. gs. beigām un 13. gs. sākumu.⁵

Kopumā seši bruņukreklu fragmentu atradumi latgaļu apdzīvotajā teritorijā zināmi no pieciem pieminekļiem. Bruņukrekla fragments zināms Krustpils Oglenieku kapulauka 5. kapā, sievietes apbedījumā (12. gs, VI 3 : 37).⁶ Vairāki bruņukrekla gredzeni atrasti Jersikas pilskalnā,⁷ Kokneses kapulaukā,⁸ Gaigalavas pag. Kuderu sādžā – Jaunrozēs.⁹ Bruņukreklu fragmentu atradumu skaits liek domāt, ka šis bruņojuma veids latgaļu zemēs bijis ļabi pazīstams, bet ieviesies ne ātrāk kā 12. gs., un tā dārdzības dēļ nav izveidojusies tradīcija to ievietot apbedījumos. Iespējams, ka tie latgaļu un citu vietējo tautību karotāji, kas nav varējuši atļauties no metāla izgatavoto bruņukreklu, šim nolūkam izmantojuši citus materiālus.¹⁰ Par to iespējamas atskaņas saglabājušās latviešu folklorā.¹¹

Latgaļu apbedījumu arheoloģiskajā materiālā nav liecību par *bruņucepuru* un *vairogu* lietošanu, kaut gan bruņucepuri latgaļu karavadonim Rūsiņam piemin Livonijas Indriķa hronika.¹² Vairogi, iespējams, bijuši pilnībā izgatavoti no koka un nav saglabājušies. Tomēr kā piedeva apbedījumos ar divasmeņu zobenu šie bruņojuma veidi latgaļu apdzīvotajā teritorijā līdz šim nav konstatēti.

Septiņos latgaļu vīriešu apbedījumos ar divasmeņu zobenu atrastas astoņas *jostas*, kas datējamās ar 10.–12. gs., daļā gadījumu – ar bronzas apkalumiem un riņķiem, daļā gadījumu saglabājušies tikai nelieli to fragmenti. Vienā kapā atrastas divas jostas – Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapā zināmas divas apkaltas jostas – viena bijusi mirušajam apgurniem, otra – novietota pāri labajam plecam, kas, iespējams, varētu norādīt uz tās izmantošanu zobena piekāršanai. Tā kā apgurniem apliktajai jostai bijis jāiztur divasmeņu zobena svars, tad ir nepieciešams rast veidu, kā to atslogot (zobens bija ievietots koka makstī, kura apvilktā ar ādu vai audumu un kurai galā atrodas metāla uzgalis). Iespējams, pāri labajam plecam pārlikta otra josta būtu varējusi pildīt tieši šo funkciju.

Ar *jātnieka uzkaibi* saistāmi divi atradumi – dzelzs *iemaukti* no Aglonas Izvaltas Brīveru kapulauka 40. kapa, kas datējams ar

10. gs. beigām – 11. gs. sākumu, un Aglonas Kristapiņu kapulauka 280. kapa, kas datējams ar 11. gadsimta sākumu.

Trijos kapos atrastas masīvās *karavīra aproces*, tajā skaitā vissmagākais zināmais šo aproču atradums Latvijā – no Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauka 341. kapa (svars ap 700 g). Drabešu Liepiņu kapulauka 95. kapā atrastā karavīra aproce bijusi salauzta, savukārt Priekuļu Ģūģeru kapulaukā atrastā karavīra aproce bijusi mirušajam uz rokas kopā ar grezni rotātu *rokautu*, kas ir vienīgais šī veida atradums kapos ar divasmeņu zobenu. Šie kapi datējami ar laiku no 10. gs. sākuma līdz 11. gs.

Samērā plašā karavīra aproču lietošana latgaļu zemēs vēlajā dzelzs laikmetā kopā ar bronzas gredzeniem rotātu *rokautu*, domājams, liecina arī par *dūres tvēriena vairogu* lietojumu latgaļu zemēs. Iespējams, ka vairākām latgaļu vīriešu aproču formām bijusi ne tikai rotājošā funkcija, bet arī praktiska, roku sargājoša nozīme. Nelielais karavīra aproču un rokautu skaits apbedījumos ar divasmeņu zobenu liek domāt, ka tām vairāk bijusi sociāla simbola nozīme.

Trīs apbedījumos atrastas piecas *lentveida aproces* un datējamās ar 10. gs. 2. pusi – 13. gs. sākumu. Vītās aproces atrastas divos apbedījumos – kopskaitā trīs eksemplāri, kas datējami ar 11. gs. Šaurās aproces zināmas no diviem apbedījumiem, to kopskaits – seši eksemplāri, kas datējami ar 11. gs. Vislielākais šo aproču skaits vienā kapā zināms no Aglonas Kristapiņu kapulauka 280. kapa – četri eksemplāri.

Aproce, kas griezumā ir *segmentveida*, atrasta vienā eksemplārā Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapā un datējama ar 11. gs.

Apģērba sastiprināšanai šajā laikā izmantotas *saktas*. Minētajos apbedījumos visplašāk izmantotas pakavsaktas, tajā skaitā četrus apbedījumos zināmas četras pakavsaktas ar tordētu loku un atrofītiem galiem (datējamās ar 11.–13. gs. sāk.).

Četrus kapos zināms pa vienai *pakavsaktai ar trīsstūrveida loku* un atrofītiem galiem, kas visas datējamās ar 11. gs.

Divos apbedījumos atrastas trīs *pakavsaktas ar daudzskaldņu galiem*, tās datējamās ar 10. gs. 2. pusi – 11. gs.

Drabešu Liepiņu 95. kapā atrastas divas nelielas *pakavsaktas ar magonpogaļu galiem*, tomēr to piederība minētajā kapā apbedītajam vīrietim ar divasmeņu zobenu nav droša, jo minētais kaps ir dubultapbedījums, kurā atrodamas arī sieviešu rotaslietas, piemēram, kaklariņķi un spirālaproces.

Vienā apbedījumā (Ludzas Odukulns) atrasta retas formas sakta – riņķsakta, kas rotāta skandināvu stilā un datējama ar 10. gs.

Bagātas liecības par apbedīto statusu redzam divos apbedījumos, kuros atrasti arī ar tirdzniecību saistīti piederumi – saliekamie *svariņi* (divos apbedījumos – Ludzas Odukulna II 32a kapā un Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. kapā), atsvariņi un sešas arābu sudraba *monētas* – četri veseli un divi fragmentāri dirhēmi. Šo priekšmetu atradumi netieši norāda uz apbedīto turīgumu un iespēju divasmeņu zobenu iegādāties. Abi apbedījumi datējami ar 10.–11. gs.

Liecības par *apģērbu* minētajos kapos ir nelielas, jo latgaļu vīriešu apģērbs ar bronzas gredzentiņiem rotāts salīdzinoši maz, līdz ar to mazāk saglabājas ap bronzu iekonservējušies tekstiliju fragmenti. Vienā apbedījumā konstatēti grezni rotāti svārkī (11. gs.), trijos apbedījumos – krekla piedurkņu aptinumi ar bronzas spirālītēm (10.–11. gs.), četrus gadījumos konstatēts galvassegu rotājums ar bronzas spirālītēm (10. gs. 2. p. – 11. gs.). Vismaz vienā gadījumā ir liecības par kājautu rotājumu ar bronzas spirālītēm (11. gs.), vienā kapā konstatēts arī apmetnis, rokauts un brokāta lente (Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. k.).

Tāpat tikai vienā gadījumā kapā līdzīgi doti tādi sadzīvē nepieciešami priekšmeti kā *galoda*, *šķīlamdzelzs* un *krams*, divi *maki* un ar bronzu apkalts koka *kauss* (Priekuļu Ģūģeru kapulauka 30. k.). Interesanti atzīmēt, ka vienā gadījumā konstatēta netipiska vīriešu kapu piedeļa – *īlens* (Ludzas Odukulna II 32a k.).

Visvairāk divasmeņu zobenu vienā kapulaukā zināms Priekuļu Ģūģeru kapulaukā, kur minētais ierocis atrasts 11., 30. un 135. kapā. Visbagātākās piedevas, tajā skaitā ieroči, atrodamas 30. kapā, kur bez divasmeņu zobena ar bronzas maksts uzgali atrasti arī divi uzmavas šķēpi, kaujas nazis un nazis, kā arī platasmens cirvis – tā pārstāvēt pilnu

tuvčīņas ieroču komplektu. Abos pārējos šī kapulauka kapos līdzī do to tuvčīņas ieroču komplekts ir mazāks.¹³

Drabešu Liepiņu kapulauka 95. kapā atrasts nazis, divasmeņu zobens ar maksts uzgali, uzmavas šķēps, divi platsmens cirvji, karavīra un vītā aprobece un pakavsakta. Apbedījums ir dubultapbedījums, kurā atrasta arī virkne sieviešu rotu, tādēļ tā inventārs var sniegt liecības tikai par ieroču formām, bet plašākiem pētījumiem par bruņojumu noder mazāk. Minētais kaps ir ugunsapbedījums, kādi latgaļu apdzīvotajā teritorijā ir sastopami reti. Vairāki šī kapa inventāra priekšmeti ir bojāti, piemēram, šai pašā kapā esošais divasmeņu zobens un šķēpa uzgalis tikuši salocīti, tas paver plašas iespējas tālākām apbedītā etniskās piederības interpretācijām.

Domājams, ka latgaļu karotāji pārsvarā bijuši kājnieki, jo zirglietas atrastas tikai divos gadījumos. Tas sakrīt ar rakstītajos avotos un pat folklorā minētajām ziņām par kavalērijas samērā nelielo nozīmi Baltijas vietējo tautību karaspēkā.¹⁴ Pārvietošanās veids kājām karagājienā izmantots vēl 14.–15. gs. arī Livonijā ordeņa karaspēkā.¹⁵ Zirglietu – laužņu, piešu, kāpšļu, dzelzs pātagu, zvaniņu – atradumi latgaļu kapulaukos liecina par jātnieku karaspēka nozīmes palielināšanos vēl dzelzs laikmeta otrajā pusē. Tomēr jātnieku karaspēka veidošanās vēl dzelzs laikmeta otrajā pusē liecina par dzimts aristokrātijas, labiešu nozīmi karagājienā organizēšanā un vadībā. Latgaļu pārvietošanos zirga mugurā piemin arī vecākā Atskaņu hronika.¹⁶ Zirglietu piederības apbedījumos pagaidām latgaļu arheoloģiskajā materiālā konstatētas galvenokārt Dubnas upes baseinā, un to izcelsme tiek saistīta ar iespējamu lietuviešu tradīciju ietekmi.

Izvērtējot latgaļu vīriešu kapu inventāru, redzams, ka tikai vienā gadījumā apbedītais apglabāts ar visu tolaik lietoto tuvčīņas ieroču komplektu (Priekuļu Ģūģeri, 30. k.). Visticamāk, ka tas skaidrojams ar apbedīto dažādo turīguma pakāpi. Neiztrūkstošs latgaļu karotāja pavadonis dzelzs laikmetā ir šķēps un cirvis. Pārējie ieroči atkarībā no vietas un laika nedaudz variējas. Interesanti atzīmēt, ka kapu komplektos dominē platsmens cirvji un uzmavas šķēpi, kas norāda uz vēlā dzelzs laikmeta otrajā pusē – 11.–12. gs. – valdošo tendenci pilnveidot pieejamo ieroču klāstu – šķēpa uzmava apgrūtināja pretiniekam atbrīvošanos no tā, ja šķēps iedūrās pretinieka vairogā, savukārt no platsmens cirvja triecieniem neglāba pat bruņucepures un bruņukrekli. Turklāt redzams, ka atsevišķi ieroči bijuši izgatavoti īpaši kvalitatīvi.

Veicot latgaļu karavīra bruņojuma rekonstrukciju, jāatceras, ka jebkurā gadījumā tā būs zināmā mērā nosacīta, jo lielākoties veidota pēc atradumiem apbedījumos. To apbedīšanas tradīcijas bijušas labi reglamentētas, un, iespējams, tādēļ ne viss, kas izmantots bruņojumam, vienmēr ticis ievietots kapā. Tomēr, kombinējot ziņas par kapu inventāru, bruņojuma savrupatradumus, rakstīto avotu un folkloras datus, šīs rekonstrukcijas ticamību iespējams palielināt. Iepazīstoties ar visu šobrīd pieejamo informāciju par atradumiem, kas saistīti ar divasmeņu zobeniem latgaļu apdzīvotajās zemēs, labi redzams, ka divasmeņu zobens ir ieņēmis ne tikai stabilu vietu to apbedīšanas tradīcijās un bijis ne tikai tā nēsātāja sociālā statusa simbols un prestiža priekšmets, bet izmantots arī daudz plašāk, nekā uzskatīts līdz šim, tūklāt ne mirkli nav zaudējis arī savu praktisko nozīmi.

VĒRES

¹ *Apals J.* Āraiši senlaikos. – Rīga, 2006. – 22. lpp.

² *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvijā – Rīga, 1977. – 164.–165. lpp.

³ *Anteins A.* Melnais metāls Latvijā. – Rīga, 1976. – 63.–67. lpp.

⁴ *Ciglis J. Rādiņš A.* Ludzas Odūkalna kapulauka katalogs. – Rīga, 2002. – 93. lpp.

⁵ *Asaris J.* Vīriešu apbedījumi Sāraju senkapos // ZASM par 1992. un 1993. g. pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1994. – 17. lpp.

- ⁶ Шноре Э. Асотское городище. – Рига, 1961. – с. 50–54.
- ⁷ Vilcāne A. Jersikas pilskalns. – Rīga, 2003. – 101. lpp.
- ⁸ Atgāzis M. Vairogi, bruņucepures un bruņas Latvijā 10.–13. gadsimtā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2002. – Nr. 3. – 21.–53. lpp.
- ⁹ Atgāzis M. Tuvcīņas ieroči senajā Latvijā – Rīga, 1998. – 179. lpp.
- ¹⁰ Švābe A. Bruņu kreklis // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1928.–1929. – 2. sēj. – 3138.–3141. sleja.
- ¹¹ Deģe G., Tomsons A. Senlatviešu „kara kreklis” un tā darināšana. Pieejams: http://www.senzeme.lv/Pakulu_kreklis.htm [skatīts 08.05.2007.].
- ¹² Indriķa Livonijas hronika. – Rīga, 1936. – 70. lpp.
- ¹³ Apala Z., Zariņa A. Dižciltīga latgaļa apbedījums Ģūģeru kapulaukā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1991. – Nr. 1. – 25. lpp.
- ¹⁴ Latviešu tautasdziesmas. 5. sēj., Rīga, 1984. – 32 095.
- ¹⁵ Vartberges Hermaņa Livonijas hronika – Rīga, 2005. – 143. lpp.
- ¹⁶ Atskaņu hronika. – Rīga, 1998. – 343.–348. rinda.

Valdis Segliņš

ZEMES DZĪĻU BAGĀTĪBAS LATVIJĀ

Valdis Segliņš ir Latvijas Universitātes asociētais profesors, ģeoloģijas zinātņu doktors. Sarakstījis vairākas monogrāfijas par dabas vēsturi. Vairāk nekā 100 zinātnisku publikāciju autors. Drīzumā lasītājiem būs pieejami viņa sagatavotie iezu un minerālu noteicēji skolām un studentiem.

Ievads

Latviešu cilvēkam zeme vienmēr ir bijusi augstākā vērtība un sapņu piepildījums. Tas atspoguļojas arī latviešu klasiskajā literatūrā – gan R. Blaumaņa drāmā „Indrāni”, gan J. Jaunsudrabiņa autobiogrāfiskajā tēlojumā „Baltā grāmata”, gan A. Upīša romānā „Zaļā zeme” un citos latviešu rakstnieku darbos. Galvenokārt tā ir lauksaimniecības zeme. Tautas folklorā ir ne mazums pasaku, teiku un stāstījumu par naudas podu zemē, kurš ne tikai potenciāli paaugstina zemes vērtību, bet norāda arī uz ko nezināmu, kas atrodas zem zemes. Nereti ir sastopamas norādes, ka šajos podiņos ir dažādas naudiņas un mantas, kas faktiski atbilst patiesībai, jo zemes dzīles tiešām ir ļoti daudzveidīgas. Tomēr pasakas mūs māca, ka ne gluži katrs zina, kur rakt, un brīdina mūs neskrīet pakaļ maldugunim purvā.

Laiki mainās, un jau vairāk nekā gadsimtu Latvijā dažādiem mērķiem tiek veikti īpaši zemes dzīļu izmeklējumi jeb pētījumi, jo noveco un mainās ne tikai mūsu zināšanas par zemes dzīlēm, bet arī cilvēku vajadzības

un prasības pret iegūto materiālu kvalitāti. Daudz kas no senākām zināšanām par Latvijas zemes dzīlēm un iecerēm tās izmantot ir zudis un gaisis – no dziedinošiem avotiem līdz dimantu raktuvēm. Tomēr arī to folklorizēti atspulgi glabājas vēstures atmiņā un ir veidojuši tagadējās Latvijas identitāti.

Ieskats vēsturē

Pagājušā gadsimta otrajā pusē Latvija ir viena no vislabāk un pamatīgāk izpētītām teritorijām Eiropā, detalizētas zināšanas ir iegūtas arī par Rīgas līci un ekonomisko zonu Baltijas jūrā. Visā valsts teritorijā ir veikti kartēšanas un derīgo izrakteņu meklēšanas pētījumi, bet tautsaimniecība 1990. gadā ir nodrošināta ar visām pamatizejvielām (dolomīts, kaļķakmens, ģipsis, grants, smilts, māls, kūdra, sapropelis un pazemes ūdens dzeramā ūdensapgādei) vidēja termiņa attīstības perspektīvai. Arī zemes dzīļu izmantošana tiek orientēta no punktveida ieguves uz bāzes karjeriem rajonos un ekonomiskos reģionos.

Derīgo izrakteņu krājumi un resursi

Raksturojot zemes dzīles, ir svarīgi datus interpretēt, pamatojoties uz noteiktām definīcijām. *Derīgie izrakteņi* ir neorganiskas vai organiskas izcelsmes veidojumi (arī pazemes ūdeņi), kuru izmantošana ir praktiski iespējama un ekonomiski izdevīga, bet *derīgo izrakteņu atradne* ir dabisks derīgo izrakteņu sakopojums, kuru daudzums, kvalitāte un ieguves apstākļi ir izvērtēti un kuru praktiska izmantošana ir iespējama. Savukārt *resursi* ir prognozēti derīgie izrakteņi (derīgo izrakteņu apjomu aplēses pamatojas uz teorētiskiem pieņēmumiem, vispārējām ģeoloģiskām un hidroģeoloģiskām likumsakarībām attiecīgajā teritorijā, kā arī uz atsevišķu objektu izpētes rezultātiem), bet derīgo izrakteņu *krājumi*

tiek noteikti atradnes detalizētas ģeoloģiskās izpētes rezultātā, kad tiek noskaidrotas derīgo izrakteņu īpašības, derīgo izrakteņu daudzumi noteiktās robežās. Atkarībā no pētījumu detalizācijas pakāpes krājumus iedala izpētītos (A kategorijas) un novērtētos (N kategorijas) krājumos. Tikai krājumiem ir noteikta komerciāla vērtība, kuru veido pats derīgais izrakteņš un zināšanas par tiem.

Pārskatus par krājumiem vairākumā pasaules valstu sniedz krājumu bilances, kuras tiek gatavotas katru gadu un ir pieejamas plašākai sabiedrībai. Simtiem lappušu biezās bilances kopā ar to pielikumiem ir sarežģīts dokuments, bet par Latvijas derīgo izrakteņu krājumiem bilance* sniedz svarīgākās pamatziņas (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Pārskats par svarīgākajiem derīgo izrakteņu krājumiem valstī (uz 2006. gada 1. janvāri)

Derīgais izrakteņš	Mērvienība	Krājumu kategorija	Krājumi 2006. gada 1. janvārī	Iegūtais daudzums 2005. gadā	Atradņu skaits	Prognozētie resursi, miljonus m ³ (neskaitot smiltis un dūņas Rīgas līci)
Ģipsakmens	tūkst. m ³	A	4 720	124	2	25
		N	2 161			
Kaļķakmens	tūkst. m ³	A	35 054	186	1	280
		N	198 274			
Dolomīts	tūkst. m ³	A	60 191	1 576	13	356
		N	203 512	177		
Māls	tūkst. m ³	A	56 071	157	6	211
		N	58 472			
Kvarca smiltis	tūkst. m ³	A	1 052	9	2	39
		N	1 445	2		
Smilts-grants	tūkst. m ³	A	183 656	2 300	117	485
		N	220 064	96		
Smilts	tūkst. m ³	A	110 240	2 144	169	561
		N	30 196	180		
Šūnakmens	tūkst. m ³	A	0	0	1	23
		N	0,85	0,07		
Smilšmāls un mālsmilts	tūkst. m ³	A	151	14	4	Nav zināms, miljardi m ³
		N	53	1		
Kūdra	tūkst. t ar mitrumu 40%	A	137 958	721	62	11 300
		N	51 190	70		
Dziednieciskās dūņas	tūkst. t ar mitrumu 90%	A	816	0,59	1	1,2
		N	0	0		

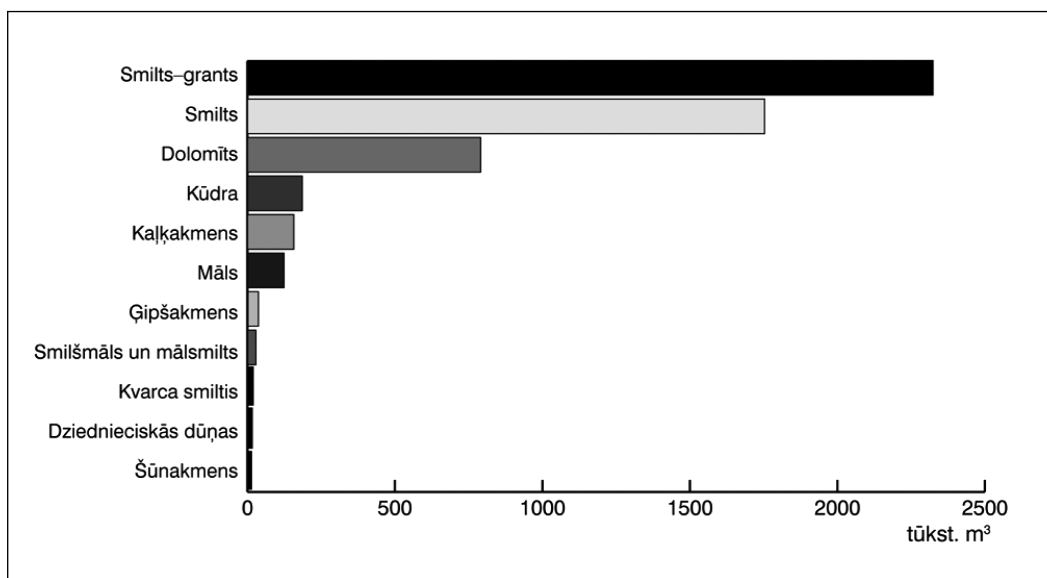
* Derīgo izrakteņu (būvmateriālu izejvielu, kūdras un dziedniecisko dūņu) krājumu bilance par 2005. gadu. VĢMA, Rīga, 2006, 120 lpp.

Tabulā ievietotie dati norāda, ka derīgo izrakteņu krājumi (tie ir noteiktā teritorijā izpētītie un aprēķinātie daudzumi, kuru kvalitāte ir pārbaudīta) ir visai nozīmīgi un valsts tautsaimniecības attīstība ir nodrošināta vairākus gadsimtus, ja vien daudz straujāk nemainīsies vajadzības un kvalitātes prasības. Tādā gadījumā būs nepieciešami papildu pētījumi un detalizācija, bet pagaidām svarīgāko minerālizejvielu ieguve ir visai maznozīmīga (sk. 1. attēlu).

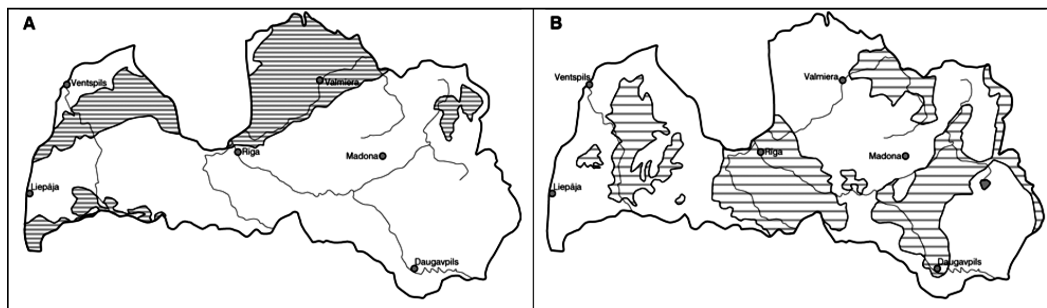
Svarīgi, ka vairākumam derīgo izrakteņu Latvijā nav kādas vienas ierobežotas terito-

rijas, kurā tas ir sastopams – tas ir izejvielu piegāžu un saimnieciskās elastības rādītājs, kā arī liecina par iespējām dažādot izejmateriālus ar atšķirīgām īpašībām. Piemēram, plašāk izplatītie un tautsaimniecībā visvairāk izmantojamie derīgie izrakteņi – dabiskie būvmateriāli un būvmateriālu izejvielas – valsts teritorijā ir pieejami lielākā daļā reģionu, lai arī to teritoriālais izvietojums nav vienmērīgs (sk. 2.–4. attēlu).

Kartogrāfiski nav iespējams uzskatāmi parādīt vairākus tūkstošus kūdras purvu, kas izvietoti visos Latvijas novados, kā arī

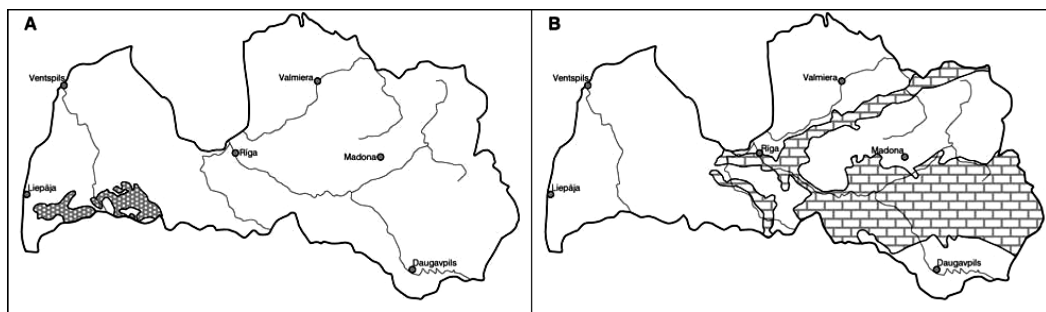

1. attēls. Iegūtais derīgo izrakteņu daudzums Latvijā 2005. gadā

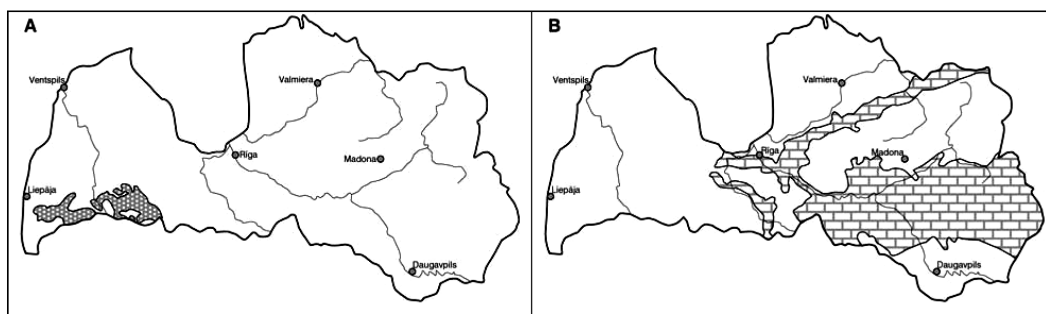
2. attēls. Rūpnieciskai ieguvei piemērotu mālu izplatības areāli

Apzīmējumi: A – pirmskvartāra māli, B – kvartāra māli

3. attēls. Rūpnieciskai ieguvei piemērotu kaļķakmens un dolomīta izplatības areāli

Apzīmējumi: A – kaļķakmeņi, B – dolomīti

4. attēls. Rūpnieciskai ieguvei piemērotu ģipsakmens (A) un smilts un grants (B) izplatības areāli

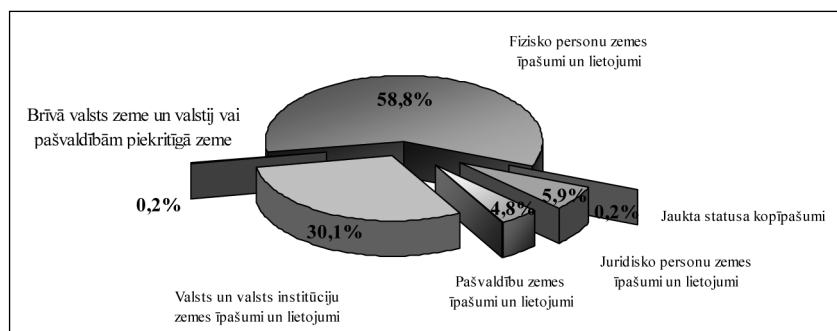
pazemes dzeramā ūdens resursus. Par pazemes ūdeni un tā daudzumiem ir nepieciešams atsevišķs raksts, vien atzīmējams, ka tas ir viens no pašiem svarīgākajiem derīgajiem izrakteņiem un šo resursu valstī ir ļoti daudz. No zemes virsmas līdz dažu simtu metru dziļumam dominē hidroģēnkarbonātu kalcija tipa saldūdeņi. To kopīgie dabīgie resursi, ko nodrošina nokrišņu infiltrācija, ir aptuveni 13 miljoni kubikmetru diennaktī. No tiem tikai nepilnus 4% izmanto dažāda veida ūdensapgādē.

Atsevišķi pieminami arī retāk sastopami derīgie izrakteņi un zemes dziļu nodevīgās īpašības. Tos pareizāk būtu saukt par perspektīviem resursiem – nafta, struktūras dabas gāzes pazemes krātuvju ierīkošanai, zemes siltums un magnetīta dzelzsrūdas. Svarīgi nākotnē varētu būt arī maz izplatīti un problemātiski resursi, no kuriem labāk zināmas brūnogle, limonītu dzelzsrūdas, dzelzs-

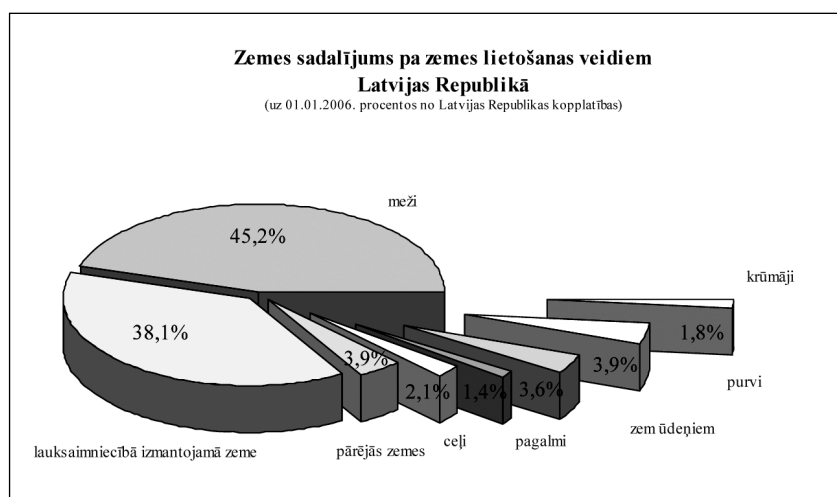
mangāna konkrēcijas Rīgas līcī, urāna rūdas, dzintars, kā arī reto un krāsaino metālu un fosfātu rūdas.

Zemes dziļu īpašnieki un lietotāji

Kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijā zemes dziļes pieder zemes īpašniekam, bet izņēmums ir pazemes ūdens un ogļūdeņraži, kuru izmantošanu regulē valsts. Privatizācijas un īpašumu atgūšanas posmā dažādojas arī zemes un zemes dziļu īpašnieki, līdz ar to pašreiz lielākais zemes dziļu īpašnieks Latvijas sauszemes teritorijā ir valsts un pašvaldības (41,2%), bet valsts ir vienīgais zemes dziļu īpašnieks Rīgas līcī un Baltijas jūras valsts ekonomiskajā zonā. Tomēr valsts nav formulējusi savas intereses ne kopumā, ne arī kā lielākais zemes (un zemes dziļu) īpašnieks. Svarīgi, ka šajā laikā posmā

5. attēls. Zemes īpašumu un lietojumu sadalījums pēc īpašnieka statusa (uz 01.01.2006. procentos no Latvijas Republikas kopplatības, Valsts zemes dienesta dati)

6. attēls. Zemes sadalījums pa zemes lietošanas veidiem valstī 2006. gada sākumā (Valsts zemes dienesta dati)

notika zemes dzīļu īpašnieku dažādošanās, zināšanas par zemes dzīlēm neatbilda viņu vajadzībām un saimniekošanas veidam.

Zemes īpašumu un lietojumu sadalījumu pēc īpašnieka statusa valsts sauszemes teritorijā raksturo 5. attēls.

Attēls atspoguļo, ka lielākie zemes īpašnieki ir valsts un pašvaldības, bet pārējo dzīļu īpašnieki ir desmitiem tūkstošu privātpersonu, un ir saprotams, ka šo dažādo grupu intereses par zemes dzīlēm, to izmantošanas lietderību un perspektīvām atšķiras. Tomēr patiesībā valstī zemi un zemes dzīles apsaimnieko nevis īpašnieki, bet lietotāji (40,6% teritorijas). Ja valstī zemes īpašnieku atbildība pret savu mantu pamazām veidojas, tad pienākuma

apziņa pret zemes dzīlēm pagaidām vēl ļoti tālu atpaliek. Jāņem vērā, ka ļoti lielas valsts teritorijas apsaimnieko tādi lietotāji, kurus neinteresē ilgtermiņa perspektīvas un iespējami tālredzīgu zemes dzīļu izmantošana.

Vēl viens apsvērums, kas šajā kontekstā būtu skatāms, ir zemes sadalījums pēc lietošanas veidiem (6. attēls).

Ir viegli pamanīt, ka izteikti dominē meži un lauksaimniecībā izmantojamās zemes, kurām atpaliek zeme zem ūdeņiem, pagalmi, ceļi, purvi un tamlīdzīgi. Lai arī apzināti zemes dzīļu resursi valsts teritorijā ir izvietoti nevienmērīgi un tieši neatspoguļo zemes lietošanas veidus, tomēr saglabā aptuveni norādītās proporcijas, tas ir, derīgi izrakteņi

galvenokārt tiks iegūti meža un lauksaimniecības zemes.

Mūsdienās plašāk izmantot ģeoloģiskās zināšanas par derīgiem izrakteņiem traucē ne vienmēr zināmi un prognozējami aprobežojumi. Dažādas aizsargājamās dabas teritorijas jau pašreiz aizņem >14%, dažādas aizsargjostas >5%, meliorētas lauksaimniecībā izmantojamās zemes 19%, infrastruktūras objekti, apdzīvotās vietas utt. ~3%. Kopā aptuveni 40% no valsts teritorijas nav perspektīvas derīgo izrakteņu ieguvei nākotnē (izņemot pazemes ūdeni). Arī nākotnes prognozes šajā ziņā nav drošas, jo jauno aprobežojumu teritorijas pašreiz nav dokumentētas, nav Zemesgrāmatās un tiek uzrādītas, tikai veicot detalizētu izpēti vai karjera projektēšanas stadijā. Uzņēmējiem nav paredzētas arī kompensācijas par veiktām investīcijām. Zīmīgi, ka arī zemes īpašuma piederība, īpaši zemes lietojuma gadījumā, nav skaidri nosakāma un tikai ekonomiski pamatotu izrakteņu krājumu apzināšanas gadījumā zemes īpašumu attiecības tiek noskaidrotas, nereti tas notiek tiesās. Diemžēl valstī nav apņēmības noteikt tās teritorijas, kurās var tikt īstenota derīgo izrakteņu ieguve un kuras netiks nākotnē papildus apgrūtinātas. Tas kopumā paaugstina derīgo izrakteņu krājumu fragmentāciju, ekstensīvu to izmantošanu un būtiski palielina saražotās produkcijas cenu.

Atradnes un zināšanas

Valstī ir izveidots atradņu reģistrs, to uztur Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas aģentūra, un tajā ir apkopotas ziņas par 2265 būvmateriālu izejvielu atradnēm un prognozēto krājumu laukumiem, to skaitā arī par 1265 izpētītām atradnēm, no kurām visvairāk (980) ir smilts un grants atradņu. Kūdras atradņu reģistrā ir informācija par 3644 atradnēm. Dolomīta, kaļķakmens, ģipšakmens, smilts, smilts un grants, kvarca smilts, māla un kūdras krājumi pārsvarā ir ievērojami – pat vairākas reizes palielinot ieguves apjomu un neņemot vērā prognozētos krājumus, pietiks vairākiem simtiem līdz pat tūkstošiem gadu. Saimnieciskajā aprītē pašreiz atrodas neliela daļa atradņu. Derīgo

izrakteņu (būvmateriālu izejvielu, kūdras un dziedniecības dūņu) krājumu bilancē par 2005. gadu ir apkopoti dati par aktīvā aprītē esošiem krājumiem tikai 378 saimnieciski izmantojamās atradnēs, kas ir daļa no kopējām zemes dziļu bagātībām valstī. Atradņu izpētes dati kopumā ir augstas detalizācijas zināšanas par zemes dziļēm un var būt par pamatu arī jauniem pētījumiem un inovatīvu materiālu izstrādei, tomēr tā ir vēsturiskā informācija, kura tika veidota pirms 20–30 un vēl vairāk gadiem, un mūsdienās tās vērtība ir visai nosacīta.

Viens no vēsturisko zināšanu trūkumiem ir pētījumu mērķis, kas vienmēr atspoguļo sava laika tautsaimniecības modeli un saimnieciskās izmantošanas veidus. Tiem mainoties, mainās arī iegūto zināšanu vērtība, bet pēdējo 15 gadu laikā valstī ir veikti tikai fragmentāri un ļoti ierobežoti pētījumi. Pašreiz ne vēsturiskās zināšanas, ne arī šauri orientēti pētījumi nesniedz priekšstatu ne par mūsdienu situāciju, ne arī par pasākumiem nākotnē. Visā pasaulē vēsturiski zināšanas par zemes dziļēm ir konservatīvas un kopumā vienmēr atpaliek no tehnikas un tehnoloģiju attīstības, tāpēc šīs zināšanas pastāvīgi ir atjaunojamas, nepieciešama to sistemātiska revīzija un zinātnisks izvērtējums. Mūsu zemē tas nenotiek un līdz ar to saimnieciskā dzīve orientējas uz ārvalstu izejvielām un pusfabrikātiem, kuru kvalitāte un atbilstība mūsdienu tehnoloģijām ir zināma.

Latvija Eiropā

Latvija ir Eiropas Savienības valsts, tāpēc tai ir gan lielākas ekonomiskās izaugsmes iespējas, gan arī atkarība no izejvielu piegādātājiem. Tas attiecināms ne tikai uz metāliem, augsto tehnoloģiju produktu izejvielām, bet arī uz būvmateriāliem un to dabiskām izejvielām. Jau pašreiz ES ekonomika ir 100% atkarīga no antimona, berilija, bismuta, borāta, cirkonija, dimantu, germānija, kobalta, molibdēna, platīna grupas metālu, retzemju metālu, rēnija, rutīla, sodas, telūra, titāna, vanādija, vermikulīta un zelta piegādēm, bet nedaudz mazāka atkarība ir vēl no vairākiem desmitiem zemes dziļu produktu un izejvielu.

ES telpā nav nevienas no zemes dzīlēm iegūtas rūpniecības un ražošanas izejvielas (izņemot ūdeni), kuras importa atkarība būtu mazāka par 15% no patēriņa kopapjoma. ES gadā importē izejmateriālus (galvenokārt no Norvēģijas, Turcijas, Ķīnas, Brazīlijas, Horvātijas un Ēģiptes) par 23 miljardiem €. No šiem izejmateriāliem būvmateriālu izejvielas veido 11% (jeb 6% naudas izteiksmē). Tiek prognozēts, ka šo izejvielu imports pieaugs gadā par 3,5–4%, un šāda perspektīva nav vilinoša.

No zemes dzīļu resursu skatījuma objektīvi nav pamata šādai atkarībai, tomēr pieaugošās dabas aizsardzības prasības, pilsētu attīstība kalnrūpniecības rajonos un izejvielu tirgus globalizācija ir izšķirošie faktori, kuru ietekmes pārvarēšanai Eiropas Savienība, orientēdamās uz sociāliem mērķiem, nav gatava.

Latvijā minētās ietekmes pagaidām ir mazāk būtiskas, lai arī vairāku būvmateriālu izejvielu atkarība ir jau pašreiz nesamērīgi augsta. Jaunā finanšu perspektīva 2007.–2013. gadā un tās plāni norāda, ka Latvijā ievērojami attīstīsies jaunas infrastruktūras un sabiedriskā sektora būvdarbi. Tiem būs nepieciešams atbilstošs daudzums arī vietējo būvmateriālu izejvielu, kas jau pašreiz tiek intensīvi importētas no kaimiņvalstīm. Lai arī Latvija ir pārāk nodrošināta ar dažāda veida pamatbūvmateriālu izejvielu resursiem, nav paredzams, ka šajā laika posmā situācija varēs būtiski mainīties, jo zināšanas par krājumiem un resursiem kopumā ir novecojušas, valstī ir ļoti attīstīta nelegāla šo materiālu ieguve,

bet modernizētos uzņēmumos to ražošanas izmaksas ir ļoti augstas.

Iespējamie risinājumi

Iepriekš minētais norāda uz daudzām nenoteiktībām, uz zināšanu trūkumu par zemes dzīļu resursiem un iespējām zemes dzīles mūsdienīgi un tālredzīgi izmantot. Tas nav vienas nozares uzdevums, to nav iespējams paveikt ar atsevišķiem administratīviem lēmumiem vai atklāt universālus risinājumus kāda individuāla pētījuma rezultātā. Pēc autora domām, iespējamais risinājumu ceļš būtu starpnozaru programma ar jauniem padziļinātiem un savstarpēji koordinētiem pētījumiem. Šajā programmā galvenā nozīme tomēr būtu izejvielu patērētājiem – būvmateriālu ražotājiem un tehnologiem. Šāda pieeja ļautu salīdzinoši īsā laikā noteikt tos raksturlielumus, kuriem būtu jāatbilst dabiskām izejvielām, nodrošinot jaunu materiālu ražošanu ar augstāku pievienoto vērtību. Tas ļautu ierobežot zemes dzīļu bagātību nepamattotu izmantošanu un iegūtā pārvēršanu tikai tradicionālos un lētos produktos.

Latvija ir bagāta ar zemes dzīlēm, daudz bagātāka, nekā mums ikdienā šķiet, tikai mums pašiem ir jābūt tālredzīgiem, izvēloties zemes dzīļu izmantošanas mērķus, lai savas bagātības mēs neizsaimniekotu ar vieglu roku un neatstātu aiz sevis tikai postažu. Ne velti R. Blaumaņa Indrānu tēvs mācīja nošķirt tos Indrānus, kas pilda maku, no tiem, kas iepriecina sirdi.

FANTĀZIJAS ŽANRS LATVIEŠU BĒRNU LITERATŪRĀ

Bārbala Stroda dzimusi 1978. gadā. 2000. gadā absolvējusi Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultāti. 2002. gadā aizstāvēts maģistra darbs par tēmu *Bibliskā paradigma 20. gadsimta fantāzijas prozā*, iegūstot angļu filoloģijas maģistra grādu. No 2003. gada līdz 2007. gadam studē cittautu literatūras teoriju un vēsturi Latvijas Universitātes filoloģijas doktora studiju programmā. 2007. gadā ieguvusi filoloģijas doktora zinātnisko grādu, aizstāvot promocijas darbu par angļu valodā rakstītās fantāzijas literatūras mītiskajiem aspektiem. Četrus gadus strādājusi, vadot angļu valodas un literatūras nodarbības Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultātes studentiem, trīs gadus bijusi Latvijas Universitātes žurnāla *Humanities and Social Sciences. Latvia* atbildīgā redaktore. Doktora studiju laikā publicēti vairāki raksti starptautiski recenzējamās Latvijas un ārvalstu

zinātnisko rakstu krājumos, kā arī presē. Rakstu tematika skar galvenās izpētes sfēras – fantāzijas žanra literatūras kopsakarības ar mītiskajām struktūrām, mitoloģiskajiem aizguvumiem un reliģijas ietekmi literatūrā.

Kaut gan atšķirībā no Rietumvalstīm latviešu literatūras teorijā fantāzijas žanru tradicionāli uzskata par bērnu monopolu, latviešu bērnu fantāzijas statuss mūsu literārajās tradīcijās vienmēr bijis nevienmērīgs. To atzīst arī literatūras pētnieki, jau 1970. gadu beigās konstatējot, ka „gandrīz pilnīgi balts laukums mūsu literatūrā pašreiz ir bērnu fantastika (...) visticamāk, ka bērnu fantastika pārdzīvo zināmu lūzuma periodu savā attīstībā” (3, 7. lpp.). Dažus gadus vēlāk pētnieki secina, ka latviešu literārās fantāzijas „pasaku pasaule ir tik dziļi iegremdēta folkloras organikā, tik cieši saistīta ar tās tēlu veidošanas principiem, cilvēcisko attieksmju struktūrām, ētiskajiem un estētiskajiem kritērijiem, ka uztverama kā savdabīgs, bet tradicionāli reālistisks īstenības atveides modelis, nevis individuālās fantāzijas veidojums”, kam maz raksturīga „dažādu sistēmu sadures, sava laika dzīves realitātes savienošana ar fantastikas, pasakainības, ekscentriskas elementiem vai individuālas pasakas veidošana” (2, 33.–34. lpp.) – tā tad dominē vairāk

folkloras, nevis autora individuālās iztēles pasaule. Literatūrkritiķe Inta Čaklā uzskata, ka, pateicoties 20. gs. 60. un 70. gados valdošajai ideoloģiskās kritikas prasībai pēc tikai un vienīgi reālistiskas bērnu literatūras, līdz pat 80. gadiem fantastikas elementi latviešu bērnu grāmatās ievijas ar niecīgu tēmu spektru – galvenokārt ar cilvēciskotu dzīvnieku un atdzīvīnātu rotaļlietu tēliem. Arī vairākos pēc neatkarības atgūšanas izdotajos literārās ražas apskatos konstatēts fantāzijas oriģinālgrāmatu trūkums un izdevniecību neizvēlīgums pret tulkojumiem: “... aina, vismaz runājot par fantastiku, nav pārāk iepriecinoša ... lielākoties liekas, ka tas viss jau ir dzirdēts, lasīts, pārāk tuvu importētajiem paraugiem. Bēdīgi, bet šķiet, ka jaunajam lasītājiem uz tik interesantiem (un aktuāliem!) jautājumiem – kā pārdot dvēseli Velnam (un – vēlams – vēlāk Nelabo piekrāpt!), kā skriet vilkačos, kā kādu noburt vai atburt, atbildes arī turpmāk vajadzēs meklēt vai nu latviešu tautas teikās un pasakās, vai arī tulkotajās bērnu grāmatās.” (10, 75.–76. lpp.)

Tomēr pēdējo gadu laikā iznākuši atsevišķi bērnu literatūras darbi, piemēram, Valda Rūmnieka “Ozola grāmata” un „Mārīte pazemē”, Jāņa Jurkāna „Nirējs”, Māra Putniņa darbu sērija „Mežonīgie pīrāgi”, Vladimira Kaijaka „Melnais kamols-amols-mols” u. c., kas atbilst visiem fantāzijas žanra pamatprincipiem. Kritika bērnu fantāzijas literatūras atdzimšanu saista arī ar rakstnieci Signi Kvaskovu, kuras grāmatas “Monika un mežs” un “Monika un dimantu ciltstēvs” nereti tiek salīdzinātas ar pasaules slavu iemantojušā burvju zēna Harija Potera piedzīvojumiem. Pēdējo gadu latviešu bērnu fantāzijas literatūra sāk iemantot arvien izteiktākus nopietna virziena vaibstus, arvien plašāk sāk izmantot mītiskas tēmas, bez didaktikas ievijot darbā motīvus un problemātiku, kas aktuāla ne tikai bērniem, bet arī pieaugušajiem. Šai rakstā aplūkoti divi fantāzijas darbi – Signes Kvaskovas divu darbu sērija un Gunta Bereļa jau atkārtotu izdevumu piedzīvojušī pasaka „Agnese un Tumsas valdnieks”, tipoloģiski salīdzinot šo darbu pamatiezīmes ar pasaules fantāzijas žanrā izplatītās tendences – Harija Potera fenomena – raksturīgajām iezīmēm. Šīs prozas tradīcijas neapšaubāmi radušās neatkarīgi viena no otras, un šī iemesla dēļ nevar runāt par tiešu ietekmi (divi no trim apskatāmajiem darbiem publicēti vēl pirms Dž. K. Roulīngas). Kaut gan rakstnieku piederība pie dažādām tautībām, kā arī atšķirīgām literārām tradīcijām atklājas gan tēmu izvēlē, gan to interpretācijā, apskatītās paralēles liecina par līdzīgu procesu ietekmi uz žanra attīstību.

Fantāzijas žanra galvenā pazīme ir **citpasaules eksistence**. Tāpat kā Harijs ir mūsdienu angļu zēns, latviešu meitenes Agnese un Monika dzīvo ikdienas realitātē – cik noprotams, mūsdienu Latvijā „nemaz ne kādreiz, kaut kad sensenos laikos... Un nemaz ne kaut kur tālu, tālu aiz trejdeviņām zemēm... Šoreiz viss sākās tik tikko, tepat blakus, acu priekšā, degungalā, aiz ielas stūra” (1, 5. lpp.), kad negaidot atklāj, ka tepat līdzās pastāv noslēpumainā burvju pasaule, – kas atbilst tipiskam fantāzijas darba iesākumam. Raksturīga fantāzijas žanra pazīme ir arī varoņu **pārvietošanās** no reālās pasaules fantastiskajā un atpakaļ. Harijam ir jāizklūst cauri sienai

dažādās Londonas vietās, taču burvju skolā iespējams nonākt arī ar lidojošas automašīnas palīdzību; latviešu Monika nokļūst paralēlajā pasaulē Mežā, “ar skaļu blarkšķi” pazūdot vannas notekūdeņu caurumā vai kanalizācijas lūkā: “... Monika sajuta, ka viņu kāds nepārvarams spēks rauj klāt pie lūkas... Un tad viņu pārņēma jau pazīstamā dīvainā sajūta, kas nebija ne īsti krišana, ne īsti lidošana, bet kaut kas no abiem diviem... un nākamajā mirklī viņa jau nobumsījās zālē pie Meža Večas kājām.” (5, 103. lpp.) Vēlāk uzzinām, ka starp mūsu pasauli un Mežu pastāv daudzi pārvietošanās veidi. Draudzene stāsta: “Pirmo reizi, kad šeit nokļuvu, es šausmīgi pārbijos. Es lēcu lejā no koka, un pēkšņi man apakšā vairs nebija zemes, bet apkārt nebija ne dārzu, ne māju, nekā... Bija tā, it kā es turpinātu lēkt, bet nebija vairs skaidrs, kur es piezemēšos, un tas bija diezgan baisi... Un tad jau es atjēdzos Mežā.” Savukārt citu bērnu “ierāvuši grāmatā... Viņš sēdēja istabā un lasīja par sīkspārņiem-vampīriem, kad piepeši grāmatas lapas izplūda, sāka it kā virmot un mutuļot, un viņš nepaspēja ne apjēgt, kas notiek, kad jau ticis ierauts” (5, 106. lpp.) – katrs no bērniem Kvaskovas darbā Mežā nokļūst iemīļotas nodarbes laikā. G. Bereļa pasakas varone Agnese nonāk pasaku zemē ar pamestā mājēlē atrastas milzīgas, senatnīgas „visu pasaules pasaku” Grāmatas palīdzību. Tajā „ierakstīts viss, kas bijis, viss, kas būs, un viss, kas vien varētu būt” (1, 47. lpp.). Grāmatā viņa vispirms ierauga pati sevi un savus turpmākos piedzīvojumus: „.. atkal viņa ieraudzīja sevi – un tieši tādu, kāda bija pašlaik. Sīka meitene, manāmi samulsusi un izbrīnījies, tup kambarī uz grīdas un lielām acīm raugās grāmatā, kurā – arī to itin skaidri varēja saskatīt – attēlota vēl viena Agnese, nometusies uz ceļiem un raugās grāmatā, kurā atkal ir Agnese...” (1, 16. lpp.) un pēkšņi atpazina jau paralēlajā pasaulē. Vēlāk Agnese uzzina, ka pārceļošana notikusi tādēļ, ka „starp burvju zemi un Agneses pasauli piepeši parādījies Sliexsnis. Abas pasaules diezgan bieži izrādās savienotas savā starpā, un tad esot ļoti viegli no vienas nokļūt otrā” (1, 123. lpp.), jo „pasaku un teiksmu zeme nebūt nav aiz trejdeviņiem kalniem un trejdeviņām jūrām, ne sasniedzama, ne atrodama. Šī zeme bija

tuvu, pavisam blakus” (1, 177. lpp.) – šis apgalvojums atbilst fantāzijas literatūrā bieži sastopamajam daudzpasaulu modelim, ko savieno portāli jeb ejas.

Vēlāk bērni uzzina vairāk par pasauli, kurā nonākuši. Atšķirībā no daudziem bērnu literatūras darbiem šo darbu citpasaulēm piemīt iekšēja loģika un saskaņotība, tās nav anonīmas brīnumzemes: “Mežs un Zeme ir, ja tā var izteikties, paralēlas pasaules – un, kā jau paralēlās pasaulēs, tajās daudz kas ir vienāds. Saprotiet, laiku pa laikam notiek priekšmetu nobīde – no vienas pasaules otrā un atpakaļ ... bet dažreiz tikai vienā virzienā – tā mēs hmm, apmaināmies ar informāciju.” (5, 91. lpp.) Signes Kvaskovas darbā ievīts arī paralēlās pasaules radīšanas stāsts, kas gan atgādina īsu evolūcijas teorijas izklāstu: “Pašā sākumā bija bezgalīgs tukšums. Bija vajadzīgs biljoniem gadu, lai tas beidzot sāktu pārvērsties. Vēl pēc biljoniem gadu radās pirmās pasaules, taču tajās nebija ne zemes, ne debess, ne jūras – itin nekā. Kā kailas akmeņu un smilšu lodes tās vienuļi brāzās cauri tikpat vienuļajam Visumam. Taču tad uz vienas no pasaulēm no kādas sikas ūdens lāsītes radās upes, jūras un okeāni, kuros peldēja pirmās dzīvās radības – mazmazītiņi, alģēm līdzīgi dzīvnieciņi. Bet tad netālu no šīs pasaules uzsprāga kāda zvaigzne, un okeāna dziļumā mītošie mazie dzīvnieciņi atžilba no miljoniem gadu ilgā sastinguma. (..) No viņiem radās visi augi un dzīvnieki, kas ar skubu metās apdzīvot plašos, mūžzaļos pasaules mežus.” (5, 32. lpp.) Savukārt pasaule, kurā nonāk Agnese, ir „vieta, kur notiek pasakas un rodas jaunas pasakas, kur dzīvo un satiekas pasaku iemītnieki”, kur sensenis mājājuši „burvji un karaļi, princeses un raganas, rūķi un milži, bārenītes un trešie tēvadēli”, „... ļoti laimīga zeme, jo, kā zināms, visām pasakām ir laimīgas beigas” (1, 113.–114. lpp.). Taču brīdī, kad aizsākas stāsta darbība, šī pasaule nav nekāda brīnumzeme, tieši otrādi – Agnese pat uzskata, ka tā ir „ļoti nepatīkama pasaka” (1, 80. lpp.), kurā nenotiek nekas no tradicionālajiem brīnumiem – tā ir apmākusies, liebtaina un drūma zeme, kurā ielauzušās „launo pasaku” tumsas būtnes Laikarijēji un apturējušas pasaku laiku, līdz ar to apstājušies visi pulksteņi, pat saules pulksteņi, jo nav vairs,

ko skaitīt. Arī pati saule sašķīdusi drumslās, līst nerimstošs lietus, cilvēki zaudējuši atmiņu un dzīvo letarģiskā pusmiegā, pasaku burvestības nedarbojas, jo brīnumam vajadzīgs laiks, kurā notikt. Pasaku valstī valda fantāzijas žanra iesākumam tipiskais „neauglīgās zemes” (*waste land*) sindroms – „mājas lēni sabrūk, ielu bruģi izspārda zirgu pakavi, akas izsusē, Pilsētas mūrī izdrūp milzu robi ... Pasaku zeme ir pārvērtusies posta zemē, un drīz vairs neviena pasaka nebeigsies laimīgi” (1, 118.–119. lpp.). Pētniece Ilze Stikāne akcentē citu tipisku fantāzijas žanra iezīmi šais darbos – **laika nelinearitāti**, kas dod iespēju manipulēt ar laika kategoriju sižetiskos nolūkos, dodot „iespēju bērniem pazust no savas pasaules un brīvi dzīvot Mežā tik ilgi, cik vajag, lai īstenotu visu iecerēto. Kad bērni pēc pusgada atgriežas savā parastajā pasaulē, tur pagājušas tikai vairākas dienas” (9, 6. lpp.). Arī Agneses piedzīvojumi notiek „saspīestā” laikā: „... tu mierīgi gulēsi šeit visu nakti, bet tētīm un mammai liksies, ka pagājusi tikai viena minūte. Viņi pat nepamanīs, ka tu esi pazudusi.” (1, 23. lpp.) Laika esamības un neesamības attiecības, laiks kā ētiska un filozofiska kategorija ir viena no Gunta Bereļa darba centrālajām tēmām, ko ieskandina jau Agneses atrastais burvju priekšmets – runājošs rokas pulkstenītis, vēlāk – gudrā sirmgalvja Laikaveča tēls (K. G. Junga terminos – Gudrā Sirmgalvja arhetips), kas mitinās Lielajā Pulkstenī, gaidot, kad maza meitene no citas pasaules ieradīsies atjaunot laika ritējumu. Laika atjaunošana iezīmē fantāzijai raksturīgās mitoloģiski kosmiskās tēmas – pasaules sakārtošanas un haosa likvidēšanas – aprises. Tomēr, kad tas paveikts, Agnesei (arī Monikai) jāsteidzas uz savu pasauli, jo arī tur laiks atsācis ritēt un vecāki jau ir nobažījušies.

No tipiskā varoņu klāsta būtiskākais ir **centrālais tēls**, izredzētais pusaudzis ar īpašām spējām, ko pavada viņa draugi, kam padomus dod kāds pieaugušais un ko neganti nīst ienaidnieki. Latviešu autoru darbos bērni-varoņi ir jūtami jaunāki un bērnišķīgāki par Dž. K. Roulīngas darbu varoņiem, tāpēc ne to spējas, ne pavadošo konfliktu daba nav tik izteikta. Raksturīgi, ka varoņi ir apveltīti ar neparasti spilgtu iztēli un spēj vizualizēt

dažādus brīnumus, pirms tie sāk īstenoties dzīvē. Monika, vannā gulēdama, iztēlojas, ka peld fantastisku ūdensradību pilnā ezerā, Agnese spēj saskatīt noslēpumainus rakstus un zīmes uz ielas atrastā pulksteņa ietvarā un saklausīt balsi tā tikškos. Taču bērniem apkārt ir cilvēki, kas iztēli nonievā. Tāpat kā Harijs Poters, arī Monika aug ģimenē, kuru par tādu var dēvēt tikai nosacīti. Monikai pazudusi vecmāmiņa, Harija īstie vecāki gājuši bojā konfliktā ar tumsas spēkiem. Vienīgi Agnese dzīvo normālā ģimenē. Nav nemaz jābūt bāreņiem – pietiek, ka vecāki neizrāda ne mazāko interesi par bērnu: “Nebija jau tā, ka vecmāte uz Moniku kliegtu. Parasti viņa ar meiteni vienkārši nesarunājās, un, tā kā vectēvs nerunāja vispār, tad Monikai atlika sarunāties tikai pašai ar sevi.” (6, 10. lpp.) Sērijas pirmajā grāmatā Monika meklē Mežā pazdušo vecmāmiņu, jo tā, kas dzīvo viņas mājās, nepavisam nav īstā. Kad tiek atrasta īstā vecmāmiņa, “neīstā” pazūd, bet vectēvs atgūst valodu un labo omu. Taču fantāzijai būtiskais sarga un aizstāvja tēls (Harijam tāds ir burvis Dumidors) latviešu bērnu piedzīvojumos tikpat kā neparādās, jo visi pieaugušie – Meža Vecā, Mežsargs un mūžvecā Loja – ir acīmredzami bezpalīdzīgāki un neapķērīgāki par bērniem. Arī Agnese palīdzību no pieaugušajiem nesagaida – pasaku stiprinieks Lielais ir „neizdarīgs un nevarīgs – ne viņš mācēja kārtīgas pusdienas pagatavot, ne savu kreklu izmazgāt” (1, 84. lpp.), arī Laikavēcis, kurš „baidās pat kāju spert laukā no sava torņa un to vien zina, kā gudri spriedelēt” (1, 145. lpp.) un Pūce var palīdzēt tikai daļēji, un galvenie varoņdarbi Agnesei jāpaveic vienai, baiļojoties un dusmojoties par pārējo prombūtni. Tādēļ nevar izslēgt, ka darbus iespējams daļēji tulkot arī alegoriski – kā bērnu ilgošanos pēc ģimenes (Monikas gadījumā), stabilitātes, sapratnes un aizsardzības (Agnesešes gadījumā).

Svarīgas ir varoņa **neparastās spējas**. Harija burvju spējas līdzsvaro Monikas ekstrasensorās dāvanas, kuras romānā dēvētas par Acī, kas „nozīmē, ka tu vari redzēt lietas un vietas, kaut arī tās atrodas tūkstošiem kilometru no turienes, kur īstenībā atrodies. Vai pat citā pasaulē...” (6, 81. lpp.) Monikas Acs izmantošanas apraksts atgādina elementāru

meditācijas tehniku, kur koncentrēšanās nolūkos nepieciešams aizvērt acis, ieklausīties vienmuļā melodijā un koncentrēt domas uz ieraugāmo objektu. Negribas tomēr piekrist I. Stikānei, ka “Acs – pasakām raksturīgo brīnumlīdzekļu “arsenāla” visai oriģināla sastāvdaļa” (9, 10. lpp.), jo fantāzijas romānos bieži sastopamas līdzīgas paranormālas spējas. Agnesei toties nav nekādu pārdabisku spēju, vienīgi viņas piederība citai pasaulei nosaka to, ka tumsas mošķi Laikarijēji uz meiteni neiedarbojas. Taču Agnesei piemīt varens spēks, ko tāpat neapjauš – tie ir patiesi, sirsnīgi smieklī, kas sagrauj un iznīcina Tumsas valdnieku, – te pasakas autors ievijis domu par izsmiekla spēku, kas palīdz pat tur, kur ieroči un vara ir bezpalīdzīgi. Stāstos par Moniku iepīti arī zinātniskās fantastikas atribūti, piemēram, Meža Vecas “laikabidis” un citas dīvainas tehnoloģijas, tostarp kariete, kas brauc ar bērzu sulu benzīna vietā, kā arī aluķēmu maģiskās transformācijas spējas, kas romānā skaidrotas kā DNS sistēmu maiņas spēja, taču šādi gadījumi kopainā īsti neieklaujas. Guntis Berelis toties strikti ievēro pasaku un fantāzijas likumības – darbā figurējošie brīnumi tiek skaidroti tikai fantastiskā manierē. Maģisko parādību uzskaitījums nebūtu pilnīgs bez pareģojumiem un zīmēm, kas lielā mērā nosaka sižeta virzību gan angļu, gan latviešu autoru darbos. Pareģojums vēsta, ka tiks atrasts mītiskais dārgakmens Dimantu ciltstēvs “... baltajā nakī, kad sastapsies mēness stari ar zibens šautru – tikai tad visu Dimantu ciltstēvs atradīs ceļu pie saviem brāļiem” (6, 216. lpp.). Arī Agnese, nonākusi pasaku pasaulē, uzzina, ka noslēpumainajā Grāmatā, kas kļuvusi par meitenes portālu uz citpasauli „esot arī kāda jauka pasaka par mazu meiteni, kura nez no kurienes atnāksot un pieveiksot ļauno Valdnieku” (1, 94. lpp.), kaut gan nav pavēstīts, kā tieši tas notiks. Grāmata dod sākotnējus norādījumus un krāšņi izpušķo jau notikušo, bet „pati izvēlas, ko kuram teikt. Dažkārt Grāmata nemīl runāt par nākotni, kaut arī viņa zina visu, kas notiks” (1, 144. lpp.).

Nozīmīga fantāzijas sastāvdaļa ir **pārdabiskās būtnes**. Harija pasaulē tās ir vairāk mitoloģiskas (kentauri, sirēnas, vienradži), kamēr Monikas mežā – jaunradītas

(pūpēzveidīgie, mēness suņusēnes, koki un krūmi, kas pārvietojas pēc patikas, aszobainās tāss radības, milzu šinšilla, Vadātājs, dimantu apstrādātāji aluķēmi). Agneses piedzīvojumos piedalās ugunsilvēciņi – saplīsušās saules drumstaliņas, tātad gaismas drusciņas, runājošas pūces, saprātīgi sikspārņi, feja un daudzgalvaini monstri, tomēr neviena no šīm būtnēm sugām nav sīkāk raksturota. Kvaskovas darbā fantastisko būtnu raksturojumos fantāzijas elementi savijas ar zinātniskās fantastikas iezīmēm: Mežā ieradušies “kringi no Tālās zvaigznes. Tie bija savādi radījumi, kas pēc izskata nedaudz atgādināja cilvēku. Teiksmā stāsta, ka, pavadījuši kādu laiku Mežā un neatraduši nekā ievērības cienīga, viņi devušies prom. Taču aiz sevis viņi atstāja sešas milzīgas akmens skulptūras Šalkojošās jūras krastā. (..) nedaudz savādas, iegarenas galvas .. Bet no tām vēdi īpaša svešādība ...” (5, 33. lpp.) Kad romāna varoņi beidzot sastop kringus, tie izrādās “milzīgas, melnas būtnes, tērtas tādos kā melnos halātos, kas sniedzās līdz zemei” (5, 219. lpp.). Citplanētieši mājā pazemē izbūvētās akmens hallēs, jo ir jūtīgi pret saulesgaismu, un sazinās ar telepātijas palīdzību. Taču īpaši oriģinālas detaļas šo būtnu aprakstos neredzam. Kvaskovas citplanētieši, izrādās, nenāk vis no paralēlās pasaules, bet no citas zvaigžņu sistēmas. Šeit autore veikli samudžina zinātniskās fantastikas iezīmes, lai, neatkāpjoties no citplanētiešu tēlu izmantojuma, varētu turpināt rakstīt fantāzijas manierē – jo darbība noris Mežā, kas ir paralēla pasaule tiklab kringu pasaulei, kā arī Zemei.

Grāmatu sižeti veido fantāzijai tipisko **meklējuma** / maģisku detektīvstāsta līniju. Piedzīvojumi nereti dublē to pašu tēmu, piemēram, stāstot par noslēpumaino vietu, kuru pieminēt nav atļauts un no kuras neviens nav atgriezies. Līdzīgi kā Harijam un draugiem noliegts doties Aizliegtajā mežā, Monikai noliegti Klinšu krāvumi un Vadātāja purvs – abos gadījumos varoņiem tieši uz turieni sanāk doties. Monikas Dimanta meklējumi, kuriem gan parastus, gan maģiskus šķēršļus liek visi iespējamie radījumi, sākot ar putniem un beidzot ar šķietami draudzīgiem cilvēkiem, atgādina Harija Filozofu akmens meklējumus apgriezta formā – Dimantu ciltstēvs jāatņem

tiem, kas nelietīgi manipulē ar tā enerģiju, un aizsūtītām atpakaļ uz laiku pirmsākumiem, šim nolūkam izmantojot daudzkrāsainas gaismas apstarojumu. Gan Dž. K. Roulinga, gan S. Kvaskova par meklējuma objektu izvēlējušās neparasta, maģiska akmens tēlu – Filozofu akmens alķīmiķu tradīcijā spēj pārvērst zeltā visus metālus un tiek izmantots mūžīgās jaunības eliksīra pagatavošanā, arī dimantam gan senos, gan jaunāku laiku ticējumos tiek piedēvētas pārdabiskas īpašības – tas atvairā ļaunus garus, neitralizē indi, remdē ķildas utt. (7, 125. lpp.), bet Agnesei jāuzmeklē Grāmata, kurā ierakstītas varoņu tālākās gaitas. Varoņi ceļā nedodas vieni. Tāpat kā Hariju Poteru visur pavada divi draugi, Monikas kompanjoni ir trīs bērni no Zemes, Agneses sabiedrotie ir vecais magis Laikavēcis, stiprinieks Lielais un Pūču karaliene. Diemžēl bērnu piedzīvojumu aprakstos trūkst sprieguma, bieži neskaidra arī darbības motivācija, kas attālina darbus no fantāzijai raksturīgās psiholoģiskās pamatotības un tuvina pasakas žanra abstrakcijām.

Galvenais **sižetiskais** sarežģījums saistās ar konfliktu starp labo un ļauno, parasti – labās un ļaunās, gaišās un tumšās maģijas piekritējiem. Kamēr Harijs cīnās ar Tumsas valdnieku Voldemortu, Monikas antagonistī vairāk ir grupējumi – te aluķēmi, te ļaunie citplanētieši dofori, savukārt Agnesei jāuzveic Laikarijēji – mošķi, kurus iemieso „ļaunā”, neīstā tumsa, kurā cilvēki „aizmiegot un vairs neatceroties, ne kas viņi ir, ne ko viņiem vajag darīt” (1, 102. lpp.), un jāatjauno pasakzemes laika ritējums, ko tie apturējuši. Ilze Stikāne, analizējot šo darbu, uzsver, ka pasakā veidojas loģiskas jēdzienu ķēdes „laiks-gaisma-labais” un „bezlaiks-tumsa-ļaunais”, kas ilustrē to, ka daudzās pasakās ļaunums asociējas ar tumšu telpu, taču šeit to papildina arī laika neesamība kā nedabiska kategorija. Pasakai un arī fantāzijai tipiski abstraktās laika, tumsas / gaismas un ļaunā / labā kategorijas darbos ir konkrētizētas, iemiesojot tās tēlos – ugunsilvēciņos, laikarijējos utt. (9, 76. lpp.). Darbā figurē arī otras – pozitīvās, glābjošās – tumsas tēls; tā autors mītiski ambivalento tumsas jēdzienu ir sadalījis divās bērnu uztverei saprotamās

kategorijās – šī otra tumsa ir dabiska, alu un pazemes, nevis ļaunuma tumsa.

Latviešu literatūrzinātnieki uzsver, ka, atšķirībā no angļu fantāzijas paradigmas, „latviešu autoru fantāzijas grāmatās ļaunums vairāk asociējas ar muļķību, aprobežotību. Labā un ļaunā sadursme tiek rādīta, neakcentējot vardarbību” (4, 38.–39. lpp.). Diemžēl šis fakts atņem cīņām realitātes un nopietnības auru, kas raksturīga Dž. K. Roulingas grāmatām – piemēram, kad Agnese beidzot ierauga savu antagonistu, viņa nespēj valdīt smieklus, jo izrādās, ka Tumsas valdniekam ir četrpadsmit dažāda lieluma galvas, trīs astes (tostarp – sivēna) un pidžama. Kopumā izslavētais briesmonis ir „ne ļaundaris, bet visu ķēmu ķēms”, un tieši Agneses smieklī to iznīcina. Tāpat kā daudzos fantāzijas darbos, Tumsas valdnieks alkst mūžīgas dzīves, t. i., nemirstības, kas to padara par dzīvības ciklisko norišu pretinieku, antagonistu arī mītiskā traktējumā. Taču raksturīgi, ka fantāzijas varoņu cīņa ar ļaunumu reti ir galīga, ļaunais ik pēc laiciņa atgriežas ar jaunu spēku, tādēļ var pieņemt,

ka tiklab Harija, kā Monikas un Agneses piedzīvojumi vēl turpināsies, „bet tas jau būs citā stāstā” (1, 171. lpp.).

Rezumējot iespējams teikt, ka fantāzijas žanra mītiskā uzbūve un pamatstruktūras veido arī latviešu bērnu fantāzijas kodolu – arī latviešu bērnu literatūrā pakāpeniski ienāk fantāzijas žanram tipiskie pieņēmumi, tēli un sižetiskās konstrukcijas, kaut gan atšķirībā no šīs pašas ievirzes darbiem Rietumvalstu literatūrā joprojām jūtama neliela darbu bērnišķošana, pakļaušana pieaugušā rakstnieka uzskatiem par to, kas bērniem būtu stāstāms un kas ne. Taču pozitīvi vērtējami nopietnu tēmu (laiks, telpa, bailes, ģimene) metaforiskie traktējumi, kā arī iztēles arvien brīvākais lidojums, izmantojot ne tikai pašmāju folkloras motīvus, bet arī citās tautās populārus fantastiskus elementus. Tas paver lasītājam brīvu telpu dažādām, arī zemteksta rosinātām, interpretācijām, tāpēc šie darbi ir domāti ne tikai bērnu auditorijai vien. Tātad, salīdzinot angļu un latviešu fantāzijas paradigmas, iespējams konstatēt līdzīgu procesu ietekmi uz žanra attīstību.

VĒRES

1. Berelis G. Agnese un Tumsas valdnieks. Rīga : Zvaigzne ABC, 2004, 177 lpp.
2. Čaklā I. Literatūra un mūsdienu bērna pieredze. // Sudrabortais vārds. Raksti un materiāli par literatūru bērniem. Rīga : Liesma, 1982, 20.–45. lpp.
3. Fedoroviča I. Asu problēmu lokā. // Literatūra un Māksla. 14.01.1977.
4. Kalve A. 2003. gada raža latviešu oriģinālliteratūrā bērniem un pusaudžiem. // Bērnu literatūra: vērtējumi, pārdomas, atzinības, lasīšanas veicināšana. Garā pupa, 2005, 35.–41. lpp.
5. Kvaskova S. Monika un Dimantu ciltstēvs. Rīga : Jumava, 2003, 562 lpp.
6. Kvaskova S. Monika un Mežs. Rīga : Preses Nams, 2002, 341 lpp.
7. Lielā Simbolu enciklopēdija. Rīga : Jumava, 2002, 647 lpp.
8. Stikāne I. Fantāzijas žanrs mūsdienu literatūrā bērniem // Bērnu literatūra: vērtējumi, pārdomas, atzinības, lasīšanas veicināšana. Garā pupa, 2005, 59.–73. lpp.
9. Stikāne I. Tumšā telpa. // Vērtību pasaule latviešu bērnu literatūrā. Rīga : RaKa, 2005, 71.– 85. lpp.
10. Zvirgzdiņš J. Harijs Poters – latvietis? // Bērnu literatūra: vērtējumi, pārdomas, atzinības, lasīšanas veicināšana. Garā pupa, 2005, 73.–79. lpp.

CILVĒKA CIENĀ KRISTĪGĀS TICĪBAS GAISMĀ UN HOMOSEKSUĀLISMA SOCIĀLĀS ATZĪŠANAS JAUTĀJUMS

Paskals Marija Jerumanis dzimis 1960. gada 9. maijā Luvenā (*Leuven*), Beļģijā. 1983. gadā ieguvis civilinženiera grādu elektrībā (telekomunikācijās) *Université catholique de Louvain* (Beļģijā). 1990. gadā iesvētīts par katoļu priesteri. 1995. gadā aizstāvējis doktora disertāciju teoloģijā *Université de Fribourg* (Šveicē). No 1992. līdz 2002. gadam docētājs Francijā, Teoloģijas augstskolā *Notre-Dame de Vie* (Venaskā) – asociētais profesors kopš 1996. gada. Kopš 1993. gada docētājs Laterāna Pontifikālās universitātes filiālē Rīgas Augstākajā reliģijas zinātņu institūtā. 2005. gadā ievēlēts par profesoru un par šī institūta direktoru. Francijas Katoļu ekseģētu asociācijas (ACFEB) loceklis. Latvijas Katoļu teoloģisko izdevumu komisijas priekšsēdētājs. Teoloģiski izglītojošā žurnāla *Ejiet un māciet* galvenais redaktors.

Tolerances jēdziens

Lai pārdomātu par cieņu pret cilvēkiem, kas no mums atšķiras, vispirms pieskaršos tolerances jēdzienam, kas jāmēģina noskaidrot. Pēc tam iedziļināšos cilvēka cieņas jautājumā īpaši kristīgās ticības gaismā.

Tolerance var attiekties uz **civilo** toleranci, kas liek izturēties ar cieņu pret visiem cilvēkiem neatkarīgi no reliģiskās vai filozofiskās pārliecības, etniskās piederības, rases, dzimuma, vecuma, fiziskajiem traucējumiem, homoseksuālās orientācijas utt. Bet **doktrinālā** tolerance ir filozofiska ideoloģija, kas apšaubā cilvēka spēju racionāli un objektīvi pārdomāt, kas ir labs vai ļauns cilvēkam vai sabiedrībai. Šāda ideoloģija būtībā noved pie pilnīgas vienaldzības pret jautājumiem, kas skar vispārcilvēcisko vērtību patiesību. Doktrinālā tolerance – īpaši savā absolūtā formā – nevar būt kādas sabiedrības pamatā, jo citādi šī sabiedrība kļūst pilnīgi nespējīga kaut ko pateikt par cilvēka cieņu kā tādu un viņa tiesībām kā tādām vai arī šī sabiedrība

pastāvīgi mainīs cilvēktiesību saturu, to pieļaujot tam, kas attiecīgajā brīdī ir izdevīgāk vairākumam, vai tiem, kuri manipulē ar sabiedrisko domu. Būtībā kādai sabiedrībai uzspiestā doktrinālā tolerance to pamazām pārvērš par slēptu diktatūru, kurā atsevišķais cilvēks vairs nav nosargāts savā neaizskaramajā cieņā un pat var pazaudēt domas un vārda brīvību.¹

Cilvēka cieņa un brīvība ticības gaismā

Lai turpinātu pārdomas, jāuzlūko, kā kristīgā ticība var palīdzēt atrast visdziļāko pamatu cilvēka neaizskaramajai cieņai, tādā civilajai tolerancei, ļaujot arī iziet no absolūtās doktrinālās tolerances apburtā loka.

Cilvēces vēsturē uz jautājumu “kas ir cilvēks?” ir dotas dažādas un pat pretrunīgas atbildes. Kristīgā ticība piedāvā īpašu skatījumu, kas sakņojas Vecajā Derībā: “Dievs radīja cilvēku pēc sava attēla un līdzības.”

(Rad (Gen) 1,27) Pirmais bibliskais radīšanas stāsts izceļ cilvēka radīšanu kā radīšanas kulmināciju, šādā veidā pamatojot cilvēka īpašo cieņu. Jaunajā Derībā Dieva Dēla cilvēktapsana atjauno un piepilda šo cieņu. Cilvēks ir saņēmis savu cieņu no Dieva, un tā ir atjaunota un piepildīta Kristū, tādēļ kristīgās ticības gaismā tā ir **neaizskarama**. Šī cieņa īpaši izpaužas tajā, ka pēc savas būtības cilvēks ir atvērts uz transcendenci un kā sociāla būtne – arī uz saviem līdzcilvēkiem; viņš ir aicināts veidot starppersoniskas attiecības, atveroties uz pilnīgi Citādo (uz transcendenci, uz Dievu) un uz citiem (uz saviem līdzcilvēkiem). Šīs attiecības sevišķi ietekmē cilvēka garīgā dimensija (dvēsele), kurā īpaši parādās viņa cieņa, ļaujot viņam ar prātu iepazīt lietu būtību (esmi) un ar brīvo gribu tiekties pēc tā, ko viņš atklājis kā patiesu un labu. Brīvā griba dziļi raksturo cilvēka neaizskaramo cieņu, kas saņemta no Dieva. Tādēļ cilvēka cienīgas rīcības pamatā atrodas viņa brīvība, kura attīstās, meklējot patieso un labo. Tādēļ arī cilvēka sirdsapziņa ir kā svētnīca, kurā nedrīkst ielauzties neviens cilvēks, neviena vara. Ar to nedrīkst manipulēt ne sociālajā, ne politiskajā, ne ekonomiskajā jomā: pretējā gadījumā cilvēks tiktu dziļi degradēts, viņa dziļākā identitāte aizskarta.

Taču kristīgā ticība saista brīvību arī ar **atbildību patiesības priekšā**. Cilvēka brīvība ir Dieva radīta brīvība – tā nav absolūta. Cilvēks kļūst brīvāks, ja viņš izvēlas to, kas viņam un sabiedrībai ir patiesi labs. Bet kā lai cilvēks iepazīst to, kas viņam un sabiedrībai ir patiesi labs? Kristīgās ticības gaismā cilvēks ar īpašu skaidrību var atklāt to, kas ir labs vai ļauns, taču ticības atziņas nevar nevienam uzspiest, jo ticību var pieņemt tikai brīvprātīgi. Bet cilvēks neiepazīst ētiskās vērtības tikai un vienīgi ticības gaismā, pat ja tā ir augstākā gaisma. Īpaši Katoliskā Baznīca izceļ cilvēka **prāta** spējas iepazīt realitātes būtību. Diemžēl kopš vairākiem gadsimtiem – sevišķi pazīšanas jeb izziņas filozofijas krīzes dēļ – cilvēka prāts bieži ir zaudējis ticību savām spējām atklāt lietu būtību, tātad arī to, kas patiesi un objektīvi ir labs cilvēkam un sabiedrībai, proti, vispār-cilvēciskās vērtības.

Prāta kopīgā platforma dialogam

Taču cilvēka prātam jāveido kopīgā platforma, kas ļauj veidot cilvēka cienīgu sabiedrību. Šī platforma ļauj visiem labas gribas cilvēkiem nonākt dialogā, lai veidotu cilvēka cienīgu nākotni. Tieši stāvot uz šīs platformas, pārdomāšu par konkrētu gadījumu, kas attiecas uz cieņu pret cilvēkiem, kuri ir atšķirīgi no lielākā vairākuma. Runa būs par **homoseksuālista sociālo atzīšanu**, tas ir, par to, kādas ir sekas tam, ja sabiedrība ar likumu pieņem, ka homoseksuālisms var būt pamatā sociāli un juridiski atzītām attiecībām, ko piedzina laulāto pāru saitēm un uz kā pamata var adoptēt bērnus. Šim jautājumam, protams, var pieiet ar kristīgās ticības acīm, īpaši atsaucoties uz Bībeles pantiem.²

Ir vērts iepazīties arī ar Katoliskās Baznīcas mācību, kas homoseksuālista jautājumā, iespējams, nav tik pazīstama, kā varētu domāt. Piemēram, Katoliskās Baznīcas katehisms atgādina, ka “homoseksuālās darbības (akti) pēc savas būtības ir pretrunā ar morālo kārtību” (2357. nr.), bet parāda arī lielu cieņu pret pašiem cilvēkiem, kuros iesakņojusies orientācija uz homoseksuālistu: “Pret viņiem jāizturas ar cieņu, līdzjūtību un iejūtību. Jāizvairās no jebkādam netaisnīgas diskriminācijas izpaušmēm attiecībā pret šiem cilvēkiem.” (2359. nr.) Šī cieņa sakņojas ikviena cilvēka neaizskaramajā cieņā un balstās arī uz to, ka homoseksuālie akti jeb darbības jānoskaidro no homoseksuālās orientācijas, kuras izcelsmi īpaši mēģina noskaidrot psihiatri un psihoanalītiķi. Turklāt vienīgi Dievs var pilnībā izvērtēt konkrētā cilvēka atbildību un viņa rīcības patieso motivāciju un reālos apstākļus.

Homoseksuālista gadījumā Katoliskās Baznīcas nostāja parāda, kā cienīt cilvēku, kas ar savu homoseksuālo orientāciju atšķiras no vairākuma, un kā vienlaikus izvērtēt atšķirību kā tādu.

Psihoanalīzes viedoklis

Nokāpjot tagad uz prāta platformas, kas var būt kopīgā platforma visiem labas gribas cilvēkiem un kas tiek augsti vērtēta no

kristīgās ticības viedokļa, īpaši no Katoliskās Baznīcas puses, vispirms varētu atsaukties uz cilvēka prāta atziņām par dabisko likumu, t. i., par morālo kārtību, kas ierakstīta cilvēka dabā, bet diemžēl, kā jau uz to tika norādīts, mūsdienu cilvēks bieži šaubās par savām spējām iepazīt lietu būtību, tātad – arī morālo kārtību. Taču nevar noliegt, ka ir daudz labas gribas cilvēku, kuri to vēl spēj un kuri pieņem, ka pēc būtības intīmās attiecības, kurās cilvēks iesaistās ne tikai psihofiziskā, bet arī garīgā līmenī, pieprasa īstu seksuālo dualitāti jeb polaritāti (vīrišķo un sievišķo) un pilnīgu savstarpējo atdevi, kas tiek piepildīta laulībā un ir atvērta uz dzīvības tālāknodošanu. Diemžēl ir arī daudz tādu cilvēku, kas vairs nespēj to uztvert un saprast. Tādēļ var būt svarīgi aplūkot homoseksuālisma sociālās atzišanas jautājumu no psihoanalīzes viedokļa, kas var izgaismot vērtējumu sociālās psiholoģijas līmenī, atsaucoties arī uz antropoloģiju.

Par homoseksuālisma jautājumu jāspēj debatēt bez kaislībām – racionāli, ar racionāliem argumentiem. Īpaši kopš 1973. gada, kad ar vienkāršu balsojumu (tikai 60 % “par”) un bez nopietniem iepriekšējiem pētījumiem ASV Psihiatru asociācija izsvītvoja homoseksuālismu no psihisko slimību saraksta (DSM), pētnieku vidū arvien retāk atskan cits viedoklis. Nevar noliegt lielo homoseksuālistu aktivitāti un lobiju spiedienu uz dažādām starptautiskām organizācijām un saziņas līdzekļiem, veidojot sabiedrisko domu. Tādēļ daudzi speciālisti pat vairs neuzdrošinās izteikties citādi, nekā tas ir “politiski korekti”.

Bet vai tomēr nav vērts ieklausīties arī tajos psihoanalītiķos, kuri nemaz nav tik maz un kuru klīniskie pētījumi apstiprina Zigmunda Freida vispārējo teoriju par homoseksuālismu? Viens no šiem psihoanalītiķiem ir Parīzes Sociālo zinātņu augstskolas klīniskās psiholoģijas profesors Tonijs Anatrella, kas ir ļoti godprātīgs pētnieks un liela autoritāte Francijā. Viņš pat apgalvo, ka pārstāv to praktizējošo psihoanalītiķu vairākuma viedokli, kuri aiz bailēm no diskriminācijas neuzdrošinās izteikties.³

Kādā 2005. gadā publicētajā rakstā⁴ Tonijs Anatrella skaidro, ka homoseksuālā

orientācija atbilst seksuālā impulsa fiksācijai pirmatnējā formā neatrisināta Edipa kompleksa dēļ, cilvēkam atgriežoties pirmsģenitālo impulsu un fantāziju stadijā. “Homoseksuālisms ir izdzīvots kā narcistiska kompensācija, jo nav labi notikusi indentificēšanās ar tā paša dzimuma vecāku,” raksta Tonijs Anatrella.⁵ Iemesli, kādēļ notikusi šāda fiksācija, var būt ļoti dažādi.⁶ Speciālists skaidro, ka “bērnā, kā arī pusaudzī ir nepieciešams identificēties ar sava dzimuma pārstāvjiem [...], lai nostiprinātu savu seksuālo identitāti. Kad šis psihiskais darbs nav varējis notikt, tad cilvēks var cita starpā fiksēties uz sava paša dzimuma pārstāvju pievilcību (uz homoseksuālismu)”⁷. Speciālists vēl precizē, ka “homoseksuālisms pieder pie seksuālo tendenču kategorijas, kas cilvēka psihē ir dažādas un lielā skaitā⁸ un kas, labākā gadījumā, ir sublimētas un pakārtotas seksuālajai identitātei”⁹.

Homoseksuālisms nav viena no seksuālajām identitātēm, bet tikai viena no seksuālajām tendencēm. Izņemot ļoti reto hermafroditisma gadījumu, pēc būtības pastāv tikai divas seksuālās identitātes – vīrišķā un sievišķā, ko nosaka anatomija un kas veido īstu dualitāti jeb polaritāti. Tas cilvēkam jāpieņem un psihiski jāintegrē, to nenoliedzot un neiedomājoties spēlēt abu dzimumu lomas. Ja bērns nespēj iemācīties būt attiecībās ar pretējā dzimuma pārstāvjiem, atklājot arī mīlestības jēgu, “viņš var palikt pie narcistiska, impulsīva, agresīva un posesīva priekšstata par seksualitāti”¹⁰.

Sociālās psiholoģijas vērtējums

Slēdzieni, pie kuriem nonākuši daudzi praktizējoši psihoanalītiķi, var izgaismot sociālo psiholoģiju, ļaujot tai labāk izvērtēt sociālās saites un homoseksuālisma sociālo atzišanu. Tikai cilvēka duālā seksuālā identitāte var būt stipru sociālo saišu pamatā, jo tā ir objektīva un atbilst cilvēka psihiskajam briedumam.¹¹ Tāpēc nav jābrīnās, ka vēsturē visas sabiedrības vienmēr ir mēģinājušas īpaši izcelt un nostiprināt laulāto saites, ko veido vīrietis un sieviete¹², tās nekad nenoliekot tajā pašā līmenī kā attiecības, kas

balstās uz tādu pirmatnēju seksuālo tendenci kā homoseksuālisms.¹³ Pat ja vēsturē laulība varēja pastāvēt un vēl mūsdienās pastāv dažādās formās, – lingvistika un antropoloģija apstiprina, ka laulības jēdzienu un ar to apzīmēto realitāti raksturo **nemainīgi elementi**: laulību veido savienība, kas balstās uz seksuālo dualitāti un ļauj nodot tālāk dzīvību.¹⁴ Tā ir lingvistiska un antropoloģiska patiesība, kas ir universāla un nav atkarīga no kāda demokrātiska parlamenta lēmumiem. Diemžēl mūsdienās sofisma garā var notikt manipulēšana ar laulības jēdzienu¹⁵, runājot, piemēram, par homoseksuālo laulību vai par laulību kā “sociāli atzītu divu vai vairāku cilvēku savienību”¹⁶. Tieslietu un sociālo zinātņu speciālists Ignasio Bareiro raksta, ka “ikviena sociālā manipulēšana sākas ar valodniecisku manipulēšanu”¹⁷.

Ja sabiedrībai jānodrošina uz cieņu pret visiem cilvēkiem neatkarīgi no viņu personiskās un privātās dzīves un situācijas, tā nevar atzīt par laulību tādas attiecības, kurās iztrūkst laulības jēdzienam būtiski un nemainīgi elementi. Tā būtu diskriminācija pret tiem, kas noslēdz laulību atbilstoši šī vārda lingvistiskajai un antropoloģiskajai nozīmei. Turklāt sabiedrība nedrīkst veidot sociālās saites pēc seksuālajām tendencēm, kas fiksējušās psihisku konfliktu neatrisināšanas dēļ. Pretējā gadījumā sociālās saites arvien vairāk sairs dažādās pirmatnējās seksuālajās tendencēs un sabiedrība pazaudēs realitātes apziņu, pamazām aizmirstot seksuālās dualitātes un dzīvības tālāknodošanas jēgu.¹⁸ Ar likumu mainot laulības jēdziena nozīmi, sabiedrībā notiktu simboliska nozīmes transgresija jeb pārkāpšana, kas sociāli apstiprinātu psihisku regresiju arhaiskā līmenī un radītu lielu nedrošību cilvēku apziņā, veicinot attiecību un identitātes krīzi. Ja likumam būtu jāatvieto psihiskās dzīves darbs, lai risinātu psihiskos konfliktus, sabiedrība tikai nostiprinātu seksuālo infantilismu un kļūtu arvien atkarīgāka no cilvēka fantāzijām. Likumam nav jāatvieto psihiskās dzīves darbs, bet kā tēvam jāatgādina objektīvā realitāte un cilvēka seksualitātes robežas, kas ļauj ikvienam veikt pirmatnējo seksuālo impulsu sublimācijas darbu.¹⁹

Būtiski secinājumi likumdevējiem

Pašreiz ar Rietumu sabiedrību manipulē, neļaujot nopietni pārdomāt par homoseksuālisma sociālās atzīšanas sekām. Vai visi likumdevēji apzinās, kādas sekas ir tam, ja sociālās saites tiek veidotas pēc psihiskās regresijas principa un tiek simboliski transgresēta jeb pārkāpta laulības jēdziena nozīme? Vai visi likumdevēji ir izvērtējuši to, ka sociālo saišu sairšanas un objektīvu atskaites punktu zaudēšanas dēļ Rietumu sabiedrība, īpaši jaunieši, arvien vairāk pazaudē kopējā labuma apziņu un iegrimst depresijā, vardarbībā un ētisko vērtību nicināšanā?

Piedāvātie vērtējumi psihoanalīzes, sociālās psiholoģijas un antropoloģijas līmenī var palīdzēt debatēt uz prāta platformas par homoseksuālisma sociālo atzīšanu. Šajā konkrētajā gadījumā redzams, ka ir nepieciešams nošķirt cilvēka neaizskaramo cieņu no atšķirības, kas skar viņa personisko psihisko vēsturi un nevar būt droša un pozitīva vērtība sabiedrības celšanā un veidošanā. Tādēļ respektēt cilvēku ar homoseksuālo orientāciju nenozīmē to, ka sociāli būtu jāatzīst homoseksuālo pāru attiecības, jo sekas būtu graužoņas.

Cilvēka neaizskaramās cieņas dēļ, kas saņemta no Dieva un piepildīta Kristū, kristīgā ticība var palīdzēt sabiedrībai cīnīties pret jebkuru netaisnīgu diskrimināciju, arī homoseksuālistu gadījumā. Taču sociāli, tātad arī juridiski neatzīt attiecības, kas pēc būtības neatbilst tam, kas ir laulība, **nav netaisnīga** diskriminācija. Var, protams, nepiekrīst minētajiem psihoanalīzes, sociālās psiholoģijas un antropoloģijas slēdzieniem, bet tos nevar arī vienkārši ignorēt. Citi nopietni zinātniski pētījumi, piemēram, par hormonu nozīmi, tos noteikti var papildināt. Taču nevar noliegt, ka zinātnieki piedāvā tādus skaidrojumus par homoseksuālismu, kas ir pretrunā ar piedāvātajiem slēdzieniem, bet tie nešķiet pārliecināši, pat ja ir ļoti izplatīti homoseksuālistu aktivistu dēļ²⁰. Var arī nepieņemt kristīgās ticības viedokli, kurš atsaucas uz Dieva likumu, kas ierakstīts cilvēka dabā un ko cilvēka prāts varētu un pat var atklāt, bet nevajadzētu apgalvot, ka kristieši nicina cilvēkus ar homoseksuālo orientāciju, ja kristīgā ticība negatīvi novērtē homoseksuālos aktus jeb darbības.

Jebkurā gadījumā likumdevējiem, kas pat nevēlas ieklausīties kristīgās ticības atziņās, vajadzētu būt ļoti piesardzīgiem homoseksuālisma sociālās atzīšanas gadījumā arī tādēļ, ka būtībā zinātniekos ir lielas pretrunas, kas diemžēl bieži tiek noklusētas.

Noslēgumā vēlos atgādināt, ka sabiedrībai, un īpaši kristiešiem, sevišķi vajadzētu pievērst uzmanību tam, lai pieaugtu cieņa pret ikvienu cilvēku un arī pret personām ar homoseksuālo orientāciju, nenoliekot tajā pašā līmenī šo orientāciju un homoseksuālos aktus.

Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotajā atklātajā sabiedriskajā diskusijā *Vai varam atļauties nerespektēt cilvēkus, kuri atšķiras no mums?* 2006. gada 19. oktobrī.

VĒRES

- 1 Plašāk par civilo un doktrinālo toleranci sal. Michel Schooyans, "Tolérance et inquisition laïque" // Conseil pontifical pour la famille, *Lexique des termes ambigus et controversés sur la famille, la vie et les questions éthiques*. – Parīze: Pierre Téqui éditeur, 2005., 927.–931. lpp.
- 2 Jau Radīšanas grāmatā skaidri izcelta seksuālā dualitāte, kas ir laulāto attiecību pamatā. (Sk. *Rad* (Gen) 1,27 un 2,24) Ir tikai divas seksuālās identitātes – vīrišķā un sievišķā. Tādēļ nav jābrīnās, ka Levītu grāmata stingri nosoda homoseksuālās attiecības. (Sk. *Lev* 18,22; 20,13) Arī Jaunajā Derībā var minēt dažus tekstus, kas ir pietiekami skaidri šajā jautājumā, – *1 Kor* 6,7–10 un *Tim* 1,10. Īpaši jāizceļ Sv. Pāvila analīze Vēstulē romiešiem: *Rom* 1,18–32. Pāvila doma ir skaidra, un to nevar sagrozīt, atsaucoties, piemēram, uz *Rom* 2,1–2, kur Pāvils skaidro, ka galīgā tiesa ir Dieva, nevis cilvēka rokās.
- 3 Viņš runā par zināmām socioloģizējošās psihiatrijas un psihoanalīzes publikācijām, kurās neuzdrošinās debatēt par homoerotisko seksualitāti un seksuālo dualitāti, un skaidro, ka viedoklis, kas pārstāvēts šajās publikācijās, "neatbilst praktizējošo psihanalītiķu vairākuma viedoklim, kuri ir spiesti klusēt, lai netiktu diskriminēti modē esošā un politiski korektā viedokļa dēļ". (Tony Anatrella, "Homosexualité et homophobie" // Conseil pontifical pour la famille, *Lexique des termes ambigus et controversés sur la famille, la vie et les questions éthiques*. – Parīze: Pierre Téqui éditeur, 2005., 612. lpp.) Tonijs Anatrella apgalvo, ka dažās psihiatru asociācijās gan ASV, gan Eiropā praktizējošajiem psihoterapeitiem ir aizliegts pieminēt to, ka ar psihoterapijas palīdzību ir spējuši pārkārtot seksuālo orientāciju, pārejot no homoseksuālisma uz heteroseksuālismu. (*Turpat*, 621. lpp.)
- 4 *Turpat*, 611.–626. lpp. Šajā sakarā sk. arī, piemēram, Nathalie Sarthou-Lajus (filozofe) un Jacques Arènes (psihoanalītiķis), "Nouvelles tyrannies du destin" // *Etudes*, 2005/6 (403), 629.–638. lpp.; Marie Balmay (psihoanalītiķe), *La divine origine: Dieu n'a pas créé l'homme*. – Parīze: Grasset, 1993.
- 5 *Turpat*, 615. lpp.
- 6 Jāatgādina, ka līdz šim vēl nav apstiprinājusies teorija par homoseksuālisma iedzimtību. Pretēji dažās aprindās izplatītajai informācijai, nav pierādīts, ka pastāv kāds homoseksuālās orientācijas gēns. (Sal., piemēram, http://www.lactualite.com/dossiers_speciaux/article.jsp?content=20060622_132200_4284)
- 7 Tony Anatrella, *turpat*, 615. lpp.
- 8 Piemēram, ekshibicionisms, tieksme slepeni vērot intīmas ainas, homoseksuālisms, sadomazohisms, transseksuālisms utt.
- 9 *Turpat*, 616. lpp.
- 10 *Turpat*, 612. lpp.
- 11 Sal. *turpat*, 620. lpp.
- 12 Vai vīrietis un vairākas sievietes (poligāmija), vai sieviete un vairāki vīrieši (poliandrija).
- 13 Grieķu un romiešu sabiedrība homoseksuālismam piešķīra zināmu statusu. Taču tas bija stingri ierobežots un skaidri nošķirts no laulāto attiecībām starp vīrieti un sievieti. (Sk. Guy Bedouelle, Jean-Louis Bruguès un Philippe Becquart, *L'Eglise et la sexualité. Repères historiques et regards actuels* (Kolekc. *Histoire du christianisme*). – Parīze: Cerf, 2006., 202.–205. lpp.)

- 14 Sk., piemēram, www.fr.wikipedia.org/wiki/Mariage, Tony Anatrella, *turpat*, 616.–617. lpp. un Aquilino Polaino-Lorente, “«Mariages» homosexuels” // Conseil pontifical pour la famille, *Lexique des termes ambigus et controversés sur la famille, la vie et les questions éthiques*. – Parīze: Pierre Téqui éditeur, 2005., 773.–775. lpp.
- 15 Par vārdu jēgas sagrozīšanu sal. Barbara Cassin, *L'effet sophistique*. – Parīze: Gallimard, 1995. un Ignacio Barreiro, “Ingénierie verbale” // Conseil pontifical pour la famille, *Lexique des termes ambigus et controversés sur la famille, la vie et les questions éthiques*. – Parīze: Pierre Téqui éditeur, 2005., 647.–655. lpp.
- 16 Šādā veidā tiek definēta laulība Latvijas Antropologu biedrības atklātajā vēstulē, kas publicēta 2005. gada 27. oktobrī sakarā ar Satversmes 110. panta grozījumiem. Šajā vēstulē tiek pārstāvēts tikai zināms antropoloģijas novirziens un tiek piedāvāta tendencioza laulības vēstures interpretācija, noklusējot laulības nemainīgos elementus – seksuālo dualitāti un dzīvības tālāknodošanu. Latvijas Antropologu biedrība īpaši pārstāv sociālo antropoloģiju, kura attīstījies Lielbritānijā un kuras pētniecības metodoloģija var tikt dažādi vērtēta. Vēl pastāv ASV kultūras antropoloģijas un Francijas antropoloģijas skolas. Bet daudz dziļāk un pavisam citā līmenī cilvēks tiek pētīts filozofiskajā antropoloģijā un īpaši – teoloģiskajā antropoloģijā.
- 17 Ignacio Barreiro, *turpat*, 647. lpp.
- 18 Sal. Tony Anatrella, *turpat*, 612. lpp.
- 19 Sal. Tony Anatrella, *turpat*, 625. lpp.
- 20 Īpaši “gender” koncepcija par seksualitāti, kas atvieto dzimuma atšķirības ar seksualitāšu atšķirībām, tātad ar seksuālo tendenču atšķirībām. Varam arī atgādināt, ka homoseksuālais gēns nav atrasts, un norādīt uz to, ka cilvēka seksualitāti nevar īpaši izprast, pētot homoseksuālisma gadījumus dzīvnieku pasaulē, kur runa var būt tikai par sensoro stimulāciju līmeni.

Juris Šteinbergs

DNS UN PERSONU IDENTIFIKĀCIJA – KĀPĒC ESAM TIK DAŽĀDI

Juris Šteinbergs dzimis 1965. gada 28. aprīlī Krustpilī. 1990. gadā absolvējis Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultāti, specialitāte – molekulārā bioloģija. *Dr. biol.* grāds iegūts 2001. gadā LU. No 1988. gada strādājis LU Biomedicīnas pētījumu un studiju centrā. Kopš 2001. gada – laboratorijas SIA *GenEra* direktors. Firma nodarbojas ar DNS (gēnu) testēšanu un jaunu molekulārās diagnostikas metožu izstrādi. TV3 raidījuma *Bez tabu* vadītājs.

Kopš seniem laikiem cilvēki ir ievērojuši, ka bērns iedzimst vecāku īpašības – teiciens par, piemēram, „tēva acīm” vai „degunu no vecmāmiņas” nav nekāds retums. Taču tikai dažās pēdējās simtgadēs ir noskaidrots, kā tad šī īpašību pārnese notiek – vispirms šūnu līmenī, bet mūsdienās jau daudz dziļāk – molekulu līmenī. 1953. gadā Džeimss Vatsons un Frānsiss Kriks pirmie parādīja pasaulei telpisku modeli DNS molekulai – substancei, kurai ir galvenā nozīme sugu turpināšanā uz mūsu planētas. Interesanti, ka visām dzīvajām būtnēm – gan cilvēkam un citiem zīdītājiem, gan putniem, rāpuļiem, zivīm, kukaiņiem un arī baktērijām un vīrusiem (joprojām gan diskutē, vai pēdējos pieskaitīt dzīvo pasaulei) – iedzimtības molekulārie mehānismi un DNS ķīmiskā uzbūve ir faktiski vienāda.

DNS ir polimērs – molekulas „skeletu” veido secīgi novietotas cukura – dezoksiribozes – molekulas, kuras sasaista fosforskābes atlikumi. Visas DNS ķēdes garumā šis „mugurkauls” ir pilnīgi vienāds, atšķirīgo daļu veido t. s. slāpekļa bāzes, kuras piestiprinātas pie „mugurkaula” cukura. Šādas bāzes ir kopā četras – diezgan sarežģīti ķīmiski savienojumi, tāpēc tās parasti apzīmē ar burtiem A, T,

G un C. Vienu atsevišķu DNS ķēdes posmu (cukurs + fosfātgrupa + bāze) biologi sauc par nukleotīdu. Cilvēka DNS normālos apstākļos sastāv no divām ķēdēm – tā ir dubultspirāle, turklāt savīta tā, ka „mugurkauls” ir ārpusē, bet bāzes – spirāles iekšpusē. Ķēdes kopā satur ūdeņraža saites, kas veidojas starp bāzēm, un te valda stingri komplementaritātes likumi – bāzei A vienā ķēdē vienmēr pretī atrodas bāze T otrā ķēdē, un otrādi; tas pats attiecas uz bāzu pāri G–C. Piemērots varētu būt apgalvojums, ka katra ķēde ir otras spoguļattēls – ar piebildi, ka A spoguļī redzams kā T, savukārt G – kā C.

Cilvēka DNS molekulas ir ļoti garas – vairāki miljoni nukleotīdu jeb bāzu. Tieši bāzu secība spirālē ir tas, kas kodē mūsu organisma olbaltumvielu uzbūvi, – DNS ķēdēs ir kodējoši rajoni – gēni un krietni vien vairāk nekodējošu rajonu (pat ap 90%), kuru nozīme vēl nav pilnībā izpētīta. Kopējais cilvēka genoma jeb visu 23 DNS molekulu garums ir apmēram 3,3 miljardi bāzu, un šodien tas jau visā garumā ir nolasīts un daļēji izpētīts.

Sākoties cilvēka genoma izpētes projektam pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās, daudzi dažādu rasu teoriju piekritēji

uz notiekošo raudzījās visai cerīgi – varbūt biologi atrod uzskatāmus pierādījumus tam, ka fenotipiskās atšķirības starp rasēm tiešām nosaka dažāda genoma uzbūve. Pašlaik, 21. gadsimta sākumā, ir pilnīgi skaidrs, ka visiem cilvēkiem uz mūsu planētas genoma uzbūve ir absolūti vienāda. Vēl vairāk – ja visas 23 cilvēka hromosomas (katra ir atsevišķa DNS molekula) uzliktu uz papīra kā tekstu – bāzu secību – un salīdzinātu jebkurus divus indivīdus, konstatētu 99,9% homologiju. To, vai cilvēks ir melns vai balts, tievs vai resns, zilacains vai brūnācis, nosaka nevis „atšķirīgi gēni”, bet gan šo gēnu ekspresija – tas, kurš gēns ir „ieslēgts” un darbojas un kurš savukārt ir „izslēgts” un kura kodētā olbaltumviela organismā netiek izstrādāta. Var izklausīties mazliet primitīvi, taču cilvēkam ir apmēram 35 000 gēnu (salīdzinājumam: baktērijai *Escherichia coli* – 4 405 gēni; raugam – *Saccharomyces cerevisiae* – ap 6 000 gēnu; augļu mušīnai *Drosophyla melanogaster* – ap 14 000 gēnu), līdz ar to dabai ir visai plašas iespējas izvērsties, kombinējot iespējamās variantus. Ja salīdzinām cilvēka genomu ar rakstītu instrukciju, piemēram, automobiļa ražošanai, tad var uzskatīt, ka ir instrukcijas punkti, kuri jāizpilda obligāti, lai organisms vispār varētu eksistēt (auto būtu uzskatāms par auto) un tie darbojas visos cilvēkos; un ir punkti ar piezīmi: „Individuālas iezīmes”, kas katram ir citādas.

Reāli cilvēks ir, ja tā drīkst izteikties, diploīds dzīvnieks – tas nozīmē, ka mums ir divi genoma komplekti katrā mūsu organisma šūnā (izņemot dzimumšūnas – olšūnas un spermatozoīdus, tajās ir puse jeb 23 hromosomas): *Homo sapiens* šūnu kodolos ir 46 hromosomas (23 pāri), katra ir atsevišķa DNS molekula. Apaugļošanās brīdī, saplūstot tēva un mātes dzimumšūnām, izveidojas normāla šūna ar pilnu, dubultu genoma komplektu; ja vienam no vecākiem kāds gēns ir bojāts, ļoti bieži otrajā hromosomā esošais kompensē šo „trūkumu”. Tātad var uzskatīt, ka visiem gēniem vai faktiski jebkuram DNS fragmentam mūsu organismā ir divas kopijas jeb alēles; tās var būt nedaudz atšķirīgas arī no DNS pirmējās struktūras (bāzu secības) viedokļa, bet par to – turpmāk. Katrs cilvēks ir sācies no vienas apaugļotas olšūnas, kura daloties nokopē

visas hromosomas divos eksemplāros – abas jaunās meitšūnas vienmēr saņem tādu pašu komplektu, kāds bija mātšūnai – tātad visās mūsu organisma šūnās (asinīs, ādā, muskuļos; galvā, kājās vai vēderā) DNS ir pilnīgi vienāda! Reizēm šo patiesību ir grūti paskaidrot cilvēkiem, kuri uzskata, ka „nopietnu” DNS analīzi var izdarīt tikai no asins parauga. Faktiski DNS analizēšanai der jebkuras cilvēka šūnas, tiesa gan, paraugā jābūt **viens** cilvēka šūnām bez citu indivīdu piejaukuma.

Ja zināms, ka pēc genoma uzbūves 99,9% gadījumu esam vienādi, loģisks ir jautājums: kur gan slēpjas tās atšķirības 0,1% apmērā? Izrādās, šīs atšķirības ir izkaisītas pa visu genoma garumu. Iespējamās gan punktveida jeb vienas bāzes atšķirības konkrētā pozīcijā, piemēram, vienam indivīdam tur ir bāze A, bet kādam citam – bāze G, gan lielāku vai mazāku DNS molekulas iecirkņu „izgriešana” jeb delēcija un arī pretējais – insercijas. Punktveida apmaiņas mēdz būt divējādas:

mutācijas – bāzes apmaiņa pret kādu nosacītu etalonu izraisa citas aminoskābes „iebūvēšanu” konkrētajā olbaltumvielā. Piemēram, vienam konkrētajā gēna pozīcijā ir bāzes ATG, kas kodē aminoskābi metionīnu; citam indivīdam – AGG, kas nozīmē treonīnu. Rezultāts: abos organismos šī olbaltumviela būs nedaudz citāda un, iespējams, ar dažādu bioloģisko aktivitāti. Mutācijas nodrošina ģenētisko daudzveidību un virza sugas evolūciju; tās var būt arī organismam kaitīgas;

SNP (single nucleotide polymorphism) jeb bioloģu sarunvalodā snipi – viena nukleotīda apmaiņa pret citu, kas neizraisa olbaltumvielu struktūras izmaiņas. Piemēram, aminoskābi leicīnu kodē gan secība TTG, gan arī CTG.

Par snipiem tiek iegūts arvien vairāk informācijas – šobrīd zināmi jau vismaz 10 miljoni snipu, kas izkaisīti pa visiem 3,3 miljardiem cilvēka genoma bāzu, tātad viens snips uz katrām 330 bāzēm. No cilvēku identifikācijas viedokļa snipi un to izvietojums konkrēta indivīda genomā būtu ideāls objekts, taču pagaidām grūti noteikt, cik un, galvenokārt, – kuri no snipiem būtu jāanalizē. Tiesa gan, šodien jau gūti pirmie panākumi snipu profilēšanā un noskaidrotas

daudzas sakarības starp snipu novietojumu un, piemēram, cilvēka reakciju uz dažādiem medikamentiem. Šī jaunā zinātne – farmakogenomika – attīstās milzu soļiem.

Cilvēku individuālās DNS atšķirības vienmēr ir interesējušas gan zinātniekus, gan ārstus, gan tiesībsargus. Pēdējos tādēļ, ka šīs molekulārās atšķirības cilvēks nēsā katrā savā šūnā – pietiek ar dažām noziedzuma vietā atstātām šūnām, lai nekļūdīgi varētu pierādīt, ka tieši šis cilvēks ir vainīgs vai nav. Tieši tāpat kā visas citas nozares DNS pētniecībā, arī šī – cilvēku identifikācija pēc DNS individuālām iezīmēm – nemītīgi attīstās, un, iespējams, Holivudas fantastikas žanra filmā *Gattaca* atspoguļotās cilvēces nākotnes ainas, kad katrs cilvēks tiek vairākas reizes dienā pārbaudīts DNS līmenī (tests parāda, vai konkrētajam cilvēkam ir atļauts atrasties tajā vai cita telpā vai darīt to vai citu darbu), nav nemaz tik tālu. Arī mūsdienās personu identifikācijai izmanto DNS polimorfismus, konkrēti – STR lokusus.

Kas ir STR lokuss? Mazliet vulgarizējot, viss ir gauži vienkārši. Lai par šādu vienkāršošanu neapvainojas ķīmiķi un biologi – var iztēloties DNS molekulu kā burtu virteni, turklāt burti ir tikai četri: A, T, G un C. Atsevišķu hromosomu var attēlot kā milzumgaru teikumu. Jau pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados bija izpētīts, ka cilvēka genomā ir daudz nekodējošu DNS rajonu, kuros kāda bāzu secība atkārtojas – reizēm pat simtiem reižu. Šos rajonus parasti sauc par mikrosatelītiem, minisatelītiem, VNTR (*Variable Number Tandem Repeats*); pēdējā laikā ierastais apzīmējums ir „tsie tandēmeida atkārtojumi” jeb **STR** (*Short Tandem Repeats*) lokusi. Lokuss šajā gadījumā ir vienkārši konkrēts DNS molekulas rajons. Piemēram, 7. hromosomā, t. s. „garajā” plecā atrodas lokuss, kuru ģenētiķi apzīmē ar nosaukumu D7S820. Šajā DNS iecirknī atkārtojas četru bāzu secība GATA – turklāt visa līdz šim uzkrātā informācija liecina, ka iespējami 10 varianti: GATA atkārtojums no 64 līdz 73 reizēm. Attiecīgi GATA saturošā DNS fragmenta garums, ja to izgrieztu no hromosomas, svārstītos no 256 līdz 292 bāzēm. Šos desmit variantus katru apzīmē ar

skaitli, turklāt ne vienmēr, sākot ar vieninieku, piemēram, 64 atkārtojumi atbilst „alēlei Nr. 6”; 65 atkārtojumi ir 7. alēle, 66 atkārtojumi attiecīgi – 8. alēle un tā joprojām līdz 15. alēlei, kas atbilst 73 atkārtojumiem.

STR lokusu cilvēka genomā ir tiešām daudz – to skaits ir apmēram 10 tūkstoši. Dažādās hromosomu vietās, dažādas bāzu secības (parasti gan 3–6 bāzes), taču princips viens – kāda secība atkārtojas N reižu. Ir lokusi, kuros skaitļa N variantu skaits var būt 15 un vairāk. Pateicoties 1985. gadā izgudrotajai polimerāzes ķēdes reakcijas (jeb PCR) metodei, mūsdienās ir tehniski iespējams šos STR lokusus „dabūt laukā” no cilvēka šūnām un precīzi noteikt to garumu, kas savukārt ļauj izrēķināt, kuras alēles ir konkrētajam individuālam, turklāt šādai analīzei nepieciešamas vien dažas šūnas. Parasti konkrēta alēle sastopama 5–15% cilvēku, tātad, apskatot vienu lokusu kādā populācijā, „vienādo” indivīdu skaits būtu liels. Ja šķirotu cilvēkus pēc viņu alēlēm divos un vairāk lokusus, „vienādo” skaits samazinātos ar katru analīzei pievienoto lokusu.

Katram individuālam viņa STR lokusu alēles veido gandrīz unikālu skaitļu kombināciju – katrā lokusā 2 alēles (jo divas hromosomas katrā pāri – viena no tēva, otra no mātes). Ja testē 15 lokusus, rezultāts ir 30 skaitļu virtene, kurā katram skaitlim iespējami pat 15 un vairāk variantu. Kopējais iespējamo kombināciju skaits mērāms miljardos; varbūtība, ka vēl kādam cilvēkam uz zemeslodes ir tieši tāds alēļu raksts jeb STR profils – diezgan niecīga. Tiesa gan, tīri matemātiski šādu varbūtību pilnībā izslēgt varētu tikai tad, ja tiktu izanalizēti visi Zemes iedzīvotāji, bet to izdarīt būtu pārāk dārgi un sarežģīti.

Taču mēs uz to virzāmies! Daudzas valstis atzinušas, ka būtu lietderīgi veidot savu pilsoņu identifikācijas datubāzes, lai atvieglotu gan noziedznieku ķeršanu, gan mirušo atpazīšanu tādos notikumos kā terora akti vai dabas katastrofas, kur ir liels skaits upuru. Ir dzirdēti priekšlikumi iekļaut STR genotipēšanu obligāto procedūru skaitā tūlīt pēc piedzimšanas – vajadzīgs tikai neliels audu paraudzis. Tiesa gan, pret šādu obligātu iekļaušanu datubāzēs iebilst cilvēktiesību

aizstāvji. Latvijā jau pirms dažiem gadiem ir uzsākta kriminālnoziedznieku STR profilu datubāzes veidošana – gandrīz tas pats, kas senākos laikos pirkstu nospiedumu kartotēka. Pašlaik pasaulē panākta zināma vienošanās par to, kurus no tūkstošiem STR lokusu izmantot – atlasīti tie, kas nemainās cilvēka dzīves laikā, ar maksimālu iespējamo alēļu skaitu. Arī tehniskās iespējas pavairojot jeb amplificēt šos lokusus ar PCR metodi ir svarīgas – ne visu lokusu gadījumā to var izdarīt, neskarot citus genoma rajonus. Tas savukārt var ietekmēt rezultāta precizitāti. Toni šajā jomā nosaka vairākas starptautiskas organizācijas. Eiropas Savienībā standartus STR profilēšanā izstrādājusi ENFSI (*European Network of Forensic Science Institutes*), vēl pirms dažiem gadiem šie standarti rekomendēja 10 lokusus. Amerikāņi (FIB) piedāvā sistēmu CODIS (*Combined DNA Index System*), kas rekomendē 13 lokusu analīzi. Pēdējā laikā analizējamo lokusu skaits pieaudzis līdz 15 un noteikti augs vēl, jo strauji paplašinās tehniskās iespējas: kas vakar likās neiespējami, šodien ir ikdiena, piemēram, visu 15 lokusu DNS fragmentu sintēze ar polimerāzes ķēdes reakciju tiek veikta vienlaikus vienā stobriņā;

arī fragmentu garuma analīzi mūsdienās veic superprecīzi automatizēti analizatori ar lāzerdetektoriem un datorizētu vadību. Lai novērstu iespējamus pārpratumus un iegūtais rezultāts būtu salīdzināms neatkarīgi no analīzes izdarīšanas vietas, identifikācijai mūsdienās rekomendē analizēt šādus lokusus: D8S1179, D21S11, D7S820, CSF1PO, D3S1358, TH01, D13S317, D16S539, D2S1338, D19S433, vWA, TPOX, D18S51, D5S818, FGA un dzimuma noteikšanas marķieri AMEL.

STR lokusu genotipēšanu šodien izmanto gan tiesu medicīnā, gan paternitātes un maternitātes nekļūdīgai noteikšanai, gan ciltskoķu pētījumiem. Medicīnā tāpat – piemēram, pēc transplantācijām ir būtiski noskaidrot, cik veiksmīgi donora šūnas iedzīvojušās pacienta organismā. STR genotipēšana ļauj detektēt divu dažādu cilvēku šūnas vienā organismā un arī noteikt donora šūnu daudzumu, kas ir ļoti svarīgi pēc asins šūnu transplantācijām.

Var likties mazliet dīvaini, taču ir kompānijas, kuras piedāvā veikt STR genotipēšanu, lai iegūto rezultātu svītrkoda veidā iestrādātu, piemēram, jūsu kaklasaitē. Tad varēsiet lielīties, ka otras tādas kaklasaites nav visā plašajā pasaulē. Un tainība vien būs.

Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotajā atklātajā sabiedriskajā diskusijā *Vai varam atļauties nerespektēt cilvēkus, kuri atšķiras no mums?* 2006. gada 19. oktobrī.

VERES

- AmpF/STR® Identifier™ (Applied Biosystems) PCR Amplification Kit User's Manual, 2001.
- Weir, B. S. Genetic data analysis II. Sunderland, MA: Sinauer Associates, Inc., 1991.
- Lazaruk, K. et al. Genotyping of forensic short tandem repeat (STR) systems based on sizing precision in a capillary electrophoresis instrument. *Electrophoresis* 19(1):86–93.
- American Association of Blood Banks. Standarts for parentage testing laboratories. 1999.
- Chakraborty, R. et al. Population genetics of hypervariable loci: analysis of PCR based VNTR polymorphism within a population. *DNA Fingerprinting: Approaches and Applications*, Birkhauser Verlag, Berlin, p. 127–143; 1991.
- Fregeau C. J., Fournay R. M. DNA typing with fluorescently tagged short tandem repeats: a sensitive and accurate approach to human identification. *Biotechniques*, 15, p. 100–119.

ELEKTRONISKIE SAKARI LATVIJĀ

Aldis Ciekurs 1993. gadā ieguvis bakalaura grādu Rīgas Tehniskajā universitātē daudzkanālu elektrosakaru specialitātē, 1996. gadā beidzis Rīgas Tehniskās universitātes Radiotehnikas un sakaru fakultāti, iegūstot tehnisko zinātņu maģistra grādu elektrotehniskajās zinībās. Studentu biedrības *Fraternitas Rusticana* tautietis.

Elektroniskie sakari un informācijas tehnoloģijas ir tās nozares, kuras pēdējos gadu desmitos ir piedzīvojušas visievērojamākās pārmaiņas, turklāt, abas šīs nozares ir praktiski saplūdušas un vairs nav atdalāmas. Arī Latvijā esam saskārušies ar šiem pašiem procesiem.

Vispirms atskatīsimies vēsturē. 1882. gadā Rīgā atklāj pirmo telefona centrāli, kur strādā telefonistes, kas veic komutāciju ar rokām. Pirmo automātisko telefona centrāli Rīgā nodod ekspluatācijā 1926. gadā. Tā ievadīja jaunu posmu Latvijas sakaru sistēmas attīstībā. Milzīgas pārmaiņas un izaugsmi elektroniskie sakari sāka piedzīvot pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā, kad tika atjaunota Latvijas neatkarība.

90. gadu sākumā Latvija saņēma mantojumā sakaru sistēmu no toreizējās PSRS Sakaru ministrijas. Situācija bija visnotaļ bēdīga, telekomunikāciju infrastruktūra (centrāles un kabeļi) bija gan morāli, gan fiziski novecojuši. Uz telefona aparātu uzstādīšanu toreiz rindā gaidīja vairāk nekā 177 tūkstoši potenciālo klientu. Tā kā Latvija bija tikai „lielās un nedalāmās savienības” viena no nomales gubernām, arī finansējumu sakaru sistēmas attīstībai un uzturēšanai Latvija sa-

ņēma apmēram 60% apmērā no reāli nepieciešamā. Tas nozīmēja, ka nebija iespējams laikus būvēt jaunas centrāles un paplašināt vecās, līdz ar to bija lielas gaidītāju rindas; trūka arī līniju starp centrālēm, cilvēkiem bija grūti vienam otru sazvanīt.

Latvijai nebija automātisko starptautisko sakaru. Starptautiskās sarunas iekārtoja operatores, izmantojot 12 sakaru kanālus ar Mas-kavu. No starptautiskās sarunas pieteikšanas brīža līdz ierīkošanai bieži vien vajadzēja gaidīt pat 6 dienas. Iespējams, ka tas toreiz bija izdevīgi bijušajai represīvajai iekārta, jo šāda situācija būtiski atvieglāja savu pilsoņu kontroli, mazāk sarunu – mazāks informācijas apjoms, ko analizēt, utt.

Arī sakaru tīkls pašā Latvijā bija projektēts neoptimāli. Lai savienotu, piemēram, Rēzeknes un Ludzas abonentus, savienojums gāja caur Rīgu, sakaru kanāla garums bija ap 600 km, lai gan attālums starp Ludzu un Rēzekni ir apmēram 30 km. Ja no kādas pilsētas uz Rīgu sakaru kanāli sabojājās, šī pilsēta izrādījās atslēgta no Latvijas tīkla.

Latvijas telekomunikāciju tīkla izveidošanai trūka kabeļprodukcijas, jo bijušajā PSRS kabeļi bija deficīts, tāpēc tika ieviesta abonētu līniju taupīšana, pieslēdzot aparātus

ar bloķētāja palīdzību, bet tas radīja neērtības abonentiem. Kamēr viens no bloķētās līnijas abonentiem runāja, otrs nevarēja nedz zvanīt, nedz kāds cits tam varēja piezvanīt. Optiskās šķiedras kabelus vēl nelietoja. Pirmo optisko kabeli ieguldīja Jūrmalā, un tas bija tikai 23 km garš.

Sakaru līniju problēmas varēja risināt, lietojot radioreleju līnijas un īpašos torņos vai uz ēku jumtiem uzstādot antenas, līdzīgas tām, ar kurām uztveram satelīttelevīziju. Pēc tam starp šīm antenām tiek izveidots radiokanāls. Tomēr arī tas nebija iespējams, jo Valsts drošības komiteja aizliedza radioreleju līniju būvēšanu šādām vajadzībām – tās atrastos pārāk tuvu „naidīgo” Rietumu robežai.

Latvijas sakaru tīklā vēl aizvien tika lietota morāli novecojusī analogā signālu pārraides tehnoloģija un tikai 2,5% no visas aparatūras bija paredzēta ciparsignālu apstrādei.

Bijušajā Padomju Savienībā telefona sakari nebija rentabli, vietējās sarunas netika uzskaitītas un bija par brīvu. Tolaik pasaulē bija tikai četras valstis ar šādu sistēmu – PSRS, Albānija un divas valstis Āfrikā. Protams, ka līdz ar to trūka līdzekļu attīstībai un tehnoloģiskiem uzlabojumiem.

Mobilo sakaru tīkls ar 300 numuriem bija tikai valdības sakaru vajadzībām, un privātpersonai kļūt par mobilā tīkla abonentu bija neiespējami.

Tāda situācija bija sakaru nozarē Latvijā pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā.

Lai iegādātos un uzstādītu starptautisko telefona centrāli, nomainītu novecojušās centrāles un iepirktu jaunas, kā arī lai ierīkotu telefonus tiem, kas stāv rindā, bija nepieciešami vairāk nekā 430 miljoni ASV dolāru. Šo summu 1990. gadā bija aprēķinājusi Latvijas Sakaru ministrija. Valstij šādas naudas nebija, līdz ar to kļuva skaidrs, ka risinājums ir jāmeklē, piesaistot ārzemju firmas, kas būtu spējīgas veikt šādas investīcijas. Vienlaikus bija jāveic arī sakaru sistēmas strukturālā reorganizācija, lai padarītu investīciju vidi saprotamāku potenciālajiem investoriem. Sakaru ministrija 1991. gada nogalē tika likvidēta, tās vietā izveidoja Sakaru departamentu. Pasts tika atdalīts no elektroniskajiem sakaru līdzekļiem. Apvienojot Rīgas telefona tīklu,

Rīgas telegrāfa un tālsakaru centrāli un visu lauku rajonu sakaru mezglus, radās valsts uzņēmums *Lattelekom*.

Tajā pašā laikā dzima ideja par mobilā šūnu radiotelefona tīkla (jeb vienkāršāk, mobilā telefona tīkla) izveidošanu. Iniciatīva šeit piederēja rūpnīcas VEF un Latvijas Radio un TV Centra pārstāvjiem. Tika pieņemts lēmums, ka Latvijā ieviesīs Skandināvijas valstīs plaši lietoto tā saukto *NMT-450* sistēmu, kas vienlaikus arī bija lētākais risinājums, par līdzīpašniekiem tika pieaicināti ārvalstu telekomunikāciju uzņēmumi. 1991. gada oktobrī Ženēvā parakstīja vienošanos starp Latvijas, Somijas un Zviedrijas sakaru organizācijām par Latvijas mobilā telefona, *LMT* kompānijas dibināšanu. *LMT* reālu darbību uzsāka 1992. gada 2. janvārī.

Savā darbības sākumā Latvijas mobilā telefona tīkls darbojās kā Somijas tīkla filiāle. Sistēmu administrēja, rēķinus sagatavoja un viesabonentus apkalpoja *Telecom Finland*. Visi Latvijas abonentu saņēma abonentu numurus no Somijas mobilo telekomunikāciju tīkla administrācijas. Viesabonentiem no Ziemeļvalstīm vajadzēja lietot savus mobilo telefona aparātus tāpat kā Somijā. Mobilo telefonu tīkls galvenokārt tika izmantots automātiskajām starptautiskajām sarunām, jo savienojumu ar Latvijas publisko tīklu varēja iegūt tikai caur Helsinkiem un Maskavu.

LMT savu telefona centrāli uzstādīja 1992. gada 7. oktobrī un uzsāka patstāvīgu *NMT-450* sistēmas mobilo telefonu tīkla ekspluatāciju. Tad arī šī centrāle tika savienota ar starptautisko tīklu Somijā un *Lattelekom* publisko tīklu Latvijā. Tas nozīmēja, ka iespējamas gan starptautiskās sarunas, gan daudz vienkāršākā veidā var sazināties fiksētā tīkla abonentus tepat Latvijā.

Vairāki ārvalstu telekomunikāciju uzņēmumi 1990. un 1991. gadā izrādīja lielu interesi par sadarbību Latvijas telekomunikāciju modernizācijā. Tomēr jāatzīst, ka ne visi piedāvājumi bija pietiekami nopietni, bet daži pat klaji ignorēja Latvijas intereses. Kā nopietnākos varēja uzskatīt zviedru *Swedish Telecom* un amerikāņu *AT&T* un *Sprint* piedāvājumus. Pēc Latvijas ekspertu slēdziena 1991. gada oktobrī par optimālāko tika atzīts

Swedish Telecom piedāvājums, bet pēc kāda laika jaunizveidotais Satiksmes departaments secināja, ka, raugoties no starptautisko konkursu pieredzes, ekspertu komisijas lēmums tomēr nebija korekts – juridiski konkurss nebija izsludināts un nekādu lēmumu par iesniegtajiem priekšlikumiem nedrīkstēja pieņemt. Tādējādi 1992. gada 13. februārī Latvijas Republikas Augstākās Padomes Arhitektūras, celtniecības, enerģētikas transporta un informātikas komisija pieņēma lēmumu, ka sadarbība ar *Swedish Telecom* jāpārtrauc un jāizsludina konkurss par Latvijas telekomunikāciju modernizāciju. Satiksmes ministrs tajā pašā 1992. gadā izdeva rīkojumu par starptautiskās konkursa organizācijas komisijas izveidošanu. Komisijas izstrādātos priekšlikumus par konkursa organizēšanu publicēja ārvalstu presē un uz Latviju uzaicināja konsultantu firmas (*AP Consulting Group* un *Eurostrategies*), lai izpētītu ekonomisko situāciju un telekomunikāciju stāvokli valstī. 1993. gads bija konkursa organizēšanas un starptautiskās komisijas darbības laiks.

Lai gan iepriekš minētā komisija bija nolēmusi pārtraukt sadarbību ar *Swedish Telecom*, zviedri tomēr palīdzēja ar savdabīgu, bet gana efektīvu paņēmieni nodrošināt starptautiskos sakarus Latvijai bez starptautiskās centrāles Rīgā un neizmantojot Maskavu. *Swedish Telecom* ar līzina nosacījumiem Rīgā uzstādīja Stokholmas centrāles t. s. iznesumu. Tas nozīmē, ka komutāciju veic un sarunas ierīko centrāle Stokholmā, bet iznesums ļauj pieslēgt abonentus, efektīvāk lietojot centrāles resursus. Šo apakšcentrāli sauca par „biznesa abonentu centrāli”, un tās abonenti varēja savienoties savstarpēji un izmantot visus tos starptautiskos sakarus, kuri bija pieejami Stokholmas abonentiem. To, vai konkrētais abonents bija pieslēgts pie šīs „biznesa abonentu centrāles”, varēja redzēt pēc tālruņa numura, kas sākās ar 882.

Uz telekomunikāciju modernizācijas konkursu pieteicās septiņas finansiāli spēcīgas firmas, kuras savstarpēji bija apvienojušās trīs grupās: *Bell Canada*, *Sprint Corporation (ASV)*, *Telecom PTT* (Nīderlande) – viena grupa; *Swedish Telecom*, *Deutsche Bundespost Telekom*, otra grupa; *Cable & Wireless (Anglija)* un *Telecom Finland*, trešā

grupa. Konkursa noteikumi bija ļoti stingri, un no visiem piedāvājumiem noteikumiem atbilda tikai divu investīciju grupu piedāvājums. Viena grupa bija vācieši un zviedri, kuri veidoja kopuzņēmumu *Hanza Tel*. Otra grupa bija angļi un somu kopuzņēmums *TILTS Communications (TILTS – The Integrated Latvian Telecoms Solution)*. Konkursa komiteja un *PA Consulting* pārstāvji 1993. gada nogalē izvērtēja abus piedāvājumus un vienbalsīgi atzina, ka *TILTS Communications* ir konkursa uzvarētājs. Konkursa komitejas lēmumu apstiprināja Latvijas Ministru kabinets, un 1994. gada 14. janvārī tika parakstīts līgums ar *TILTS Communications* par Latvijas telekomunikāciju modernizāciju.

1993. gads vēl bija nozīmīgs ar to, ka Latvija ieguva, pareizāk sakot, Latvijai piešķirta starptautisko telefona sakaru kodu – t. s. valsts kodu. To piešķirta vispasaules regulējošā organizācija – Starptautiskā Telekomunikāciju apvienība. Latvijas kods telefona sakaros ir 371. Kā šis kods ir radies? Jau minētā Starptautiskā Telekomunikāciju apvienība bija noteikusi, ka ar cipariem 3 un 4 sāksies Eiropas valstu kodi. Līdz 90. gadu sākumam bija piešķirti šādi kodi: 376 – Andora, 377 – Monako, 378 – Sanmarīno, 379 – Vatikāns, bet pārējais – 37 – bija toreizējās Vācijas Demokrātiskās republikas kods. Pēc Vācijas apvienošanās tā sāka izmantot tikai kodu 49, kas jau bija Vācijas Federatīvās republikas kods, bet 37 izdalīja sabrukušās PSRS republikām, kuras bija atguvušas neatkarību un ģeogrāfiski atradās Eiropā. Latvijai piešķirta 371, Lietuvai 370, Igaunijai 372, Moldovai 373, Armēnijai 374 un Baltkrievijai 375. Kopš Latvija saņēma savu starptautisko kodu, uz Latviju varēja piezvanīt, neizmantojot PSRS kodu 7 un pēc tam kodu 013 – Latvijas PSR. Varēja patiesi teikt, ka Latvija arī elektronisko sakaru jomā ir atgriezies pasaules apritē.

Atgriežoties pie līguma ar *TILTS Communications* par Latvijas telekomunikāciju modernizāciju, šis līgums paredzēja, ka *TILTS* iegūst 49% no *Lattelekom* kapitāla, atlikušie 51% turpina piederēt Latvijas valstij. *TILTS* apņēmas 8 gadu laikā modernizēt Latvijas telekomunikāciju tīklu, respektīvi, nodrošināt 100% pieejamus ciparu telefonijas sakarus visā valstī. No Latvijas valsts savukārt tika

saņēmti solījumi, ka *Lattelekom* būs monopols uz t. s. balss pakalpojumiem 20 gadus, dažāda veida telefona sarunas būs par maksu (arī vietējās) un *TILTS* pārstāvji jeb, pareizāk, *Cable&Wireless* un *Telecom Finland* darbinieki, ieņems daļu no vadošiem amatiem uzņēmumā *Lattelekom*. Darbs pie modernizācijas iesākās, un pirmie sasniegumi tika panākti jau tajā pašā 1994. gadā: sadarbībā ar *Latvenergo* pa elektropārvades līniju zemējuma trosēm tika vilkti optiskās šķiedras kabeļi, veidojot maģistrālo tīklu Latvijas teritorijā; tika samontēta un nodota ekspluatācijā pirmā starptautiskā centrāle; sāka darboties satelītu zemes stacija, kas nodrošina starptautisko sakaru izeju uz ārvalstīm caur Londonu; tika ieguldīts un nodots ekspluatācijā zemūdens jūras kabelis starp Ventspili un Stokholmu. Turpmākajos gados noritēja pakāpeniska veco centrāļu nomaiņa ar ciparu centrālēm un abonētu līniju pārslēgšana uz ciparu tīklu ar 7-zīmju numerāciju.

Tajā pašā laikā attīstību piedzīvoja arī mobilie sakari Latvijā. 1995. gada sākumā *LMT* sāka ekspluatēt Latvijā pirmo *GSM* sistēmas mobilo tīklu, tas notika paralēli jau strādājošajam *NMT-450* tīklam. 1996. gadā valdība izsludināja konkursu un piešķīra otru *GSM* mobilā tīkla darbības licenci kompānijai *Baltcom GSM*. Divu uzņēmumu konkurence padara mobilos sakarus pieejamus plašākam lietotāju lokam, tādējādi veicinot gan lietotāju skaita, gan pakalpojumu klāsta pieaugumu.

Tas bija arī laiks, kad Latvijā aizvien vairāk ienāca internets. Nekādu regulējošu ierobežojumu nebija, un šis pakalpojums jau kopš pašiem pirmsākumiem tika piedāvāts konkurences apstākļos. Tiesa gan, pieprasījumu pēc interneta nosaka ne vien pakalpojuma kvalitāte un cena, bet arī tas, cik daudziem cilvēkiem mājās ir datori.

Kā jau katrā situācijā, kad darbojas kādi mākslīgi ierobežojumi, arī Latvijā parādījās indivīdi un organizācijas, kas vēlējās ātri un viegli, bet nelikumīgi nopelnīt. Radās firmas, kas piedāvāja t. s. *call-back* pakalpojumus – lēti piezvanīt uz ārzemēm. No biznesa viedokļa tas bija iespējams, jo tolaik *Lattelekom* starptautisko sarunu tarifi bija salīdzinoši augsti vietējo un iekšzemes

sarunu šķērssubsidēšanas dēļ. Tarifu padome, kas apstiprināja sakaru pakalpojumu tarifus, neļāva paaugstināt vietējo un iekšzemes sarunu tarifus, kā arī abonēšanas maksu. Lai uzņēmums nestrādātu ar zaudējumiem, tika uzturēti augsti starptautisko sarunu tarifi. *Call-back* piedāvātāji noorganizēja iespēju (noslēdzot līgumu ar klientu un vienojoties par naudas iekasēšanas mehānismu) piezvanīt uz kādu numuru ārzemēs, parasti ASV. Tad zvanītājs varēja nolikt klausuli un viņam piezvanīja no ārzemēm. Klausulē bija dzirdams centrāles signāls, un šis zvanītājs varēja sastādīt sev vēlamu numuru un sarunāties, maksājot tikai *call-back* piedāvātājam. Tomēr *call-back* ar laiku izzuda, jo to nomainīja cita tehnoloģija.

1998. gadā *Cable&Wireless* savu daļu kopuzņēmumā *TILTS Communications* pārdeva somu firmai *Telecom Finland*, kura tolaik jau saucās *Sonera*. No *Lattelekom* tika atsaukti visi britu izcelsmes darbinieki, un vadību pārņēma somi. Modernizācija tikmēr ritēja savu gaitu, iespējams, ne tik raiti, cik gribētos. Ciparu tīklam tika pieslēgtas aizvien jaunas telefona līnijas, arī rinda pēc līnijām bija samazinājusies.

Latvijas valdība aktīvi darbojās, lai Latvija varētu kļūt par Pasaules Tirdzniecības Organizācijas un Eiropas Savienības dalībvalsti. Abas institūcijas cita starpā kā priekšnoteikumu iestājai gan vienā, gan otrā strikti pieprasīja Latvijai arī liberālākus nosacījumus telekomunikāciju tirgū, respektīvi, konkurencei sakaru pakalpojumos ir jābūt ātrāk nekā 2013. gadā (atšķirībā no tā, kas bija ierakstīts līgumā ar *TILTS Communications*). Satiksmes ministrija 1998. gada aprīļa beigās apstiprināja telekomunikāciju sektorpolitiku, kas paredzēja saīsināt *Lattelekom* monopolstāvokļa laiku par 10 gadiem, saglabājot to līdz 2002. gadam.

Šis valdības lēmums bija iemesls strīdam un tam sekojošai tiesvedībai Starptautiskajā šķīrējtiesā kopš 2000. gada augusta starp abiem *Lattelekom* līdzīpašniekiem – Latvijas valsti un somu firmu *Sonera*, kas apvainoja valdību, ka tā ir pārkāpusi līguma nosacījumus, saīsinot monopola termiņu, bet Latvija savukārt apsūdzēja šo firmu, ka tā nav

izpildījusi solīto Latvijas sakaru tīkla 100% modernizāciju astoņu gadu laikā. Kā zināms, šī tiesvedība beidzās ar mierizlīgumu.

Reizē ar modernizāciju ir paplašinājies un dažādojies arī telekomunikāciju pakalpojumu klāsts. Varam minēt, piemēram, bezmaksas zvana jeb 800xxxx numuru pakalpojumus, kā arī papildmaksas pakalpojumus jeb, kā tos vēl mēdz dēvēt, informācijas un izklaides tālrunus – 900xxxx numuru pakalpojumus. Progresa veidā arī dažādi datu pārraides pakalpojumi. Tehnoloģijām attīstoties, ir kritušas cenas gan aparatūrai, kas šīs tehnoloģijas uztur, gan arī pakalpojumiem, ko šīs tehnoloģijas nodrošina. Interneta lietojums Latvijā vairs nav tikai t. s. *web-lapu* apmeklēšana, elektroniskais pasts vai dažādu failu pārsūtīšana, internetā kļūvis iespējams pārraidīt balsi reālā laikā, skatīties filmas, klausīties mūziku utt. Visvilinošākā šķiet iespēja internetā pārraidīt balsi, kas būtībā rada alternatīvu tradicionālajai telefonijai. Uzņēmīgi cilvēki šo iespēju garām nelaiž, un, lai arī formāli pēc likuma Latvijā uz balsu sakariem *Lattelekom* ir monopols, tiek dibināti uzņēmumi, kas piedāvā zvanīt uz ārzemēm, izmantojot internetu, kā arī tiek mēģināts iepludināt Latvijā starptautiskās sarunas, kur zvana no citām valstīm Latvijas abonentiem. Savu iespēju robežās *Lattelekom* cenšas kavēt šīs aktivitātes, bet diemžēl valsts institūciju atbalsts ir minimāls. Tā kā kompānija nevēlas uzņemt policijas funkcijas, tiek pieņemts lēmums rast kompromisu un noslēgt ar nopietnākajiem interneta telefonijas uzņēmumiem līgumus, lai kontrolētu situāciju un lieki nešķiestu resursus, cīnoties ar šiem pagaidām nelikumīgajiem konkurentiem.

Mobilajā telefonijā Latvijā veiksmīgi turpina darboties abi līdzšinējie mobilie operatori *LMT* un *Balcom GSM*, tiesa gan, 2000. gadā *Baltcom GSM* nopērk zviedru telekomunikāciju milzis *Tele2* un arī Latvijas uzņēmumu 2001. gada martā pārdēvē par *Tele2*. Eiropā ap 2000. gadu modes kļiedziens ir t. s. trešās paaudzes *UMTS* mobilo tīklu būvēšanas licences. Tiek uzpūsts fantāzijas burbulis par to, cik šī tehnoloģija būs pieprasīta un ienesīga nākotnē, tāpēc daudzas mobilo tīklu operētāj-kompānijas vēlas šīs licences iegūt. Vairāku Eiropas valstu valdības rīko šo licenču izso-

les, un tās par milzīgām summām arī tiek nopirktas. Diemžēl lielākā daļa operatoru, kas iegādājušies šīs licences, drīz vien atskārš, ka pirkums ir krietni patukšojis kompāniju skaidrās naudas budžetu, novedis tās finansiālās grūtībās. Arī Latvijas valdība steidz atgūt iekavēto un 2002. gadā rīko *UMTS* jeb trešā mobilā operatora licences vairāksolīšanu. Par sarūgtinājumu, noteiktā sākumcena izrādās parāk augsta (Ls 7,6 miljoni) vismaz potenciālo pircēju acīs un šī izsole praktiski izgāžas, jo neviens jauns interesents pat izsole nepiesakās. Licences nopērk abi operatori, arī par ievērojamām summām (apmēram par Ls 5,8 miljoniem katrs), bet trešais „spēlētājs”, uz ko cerēja izsoles organizatori, tā arī neparādās.

1997. gada janvārī valdība pieņēma lēmumu par vienotas regulēšanas institūcijas izveidi enerģētikas, telekomunikāciju, pasta un dzelzceļa nozarei. Pēc četrus gadus ilgušas izstrādes perioda 2001. gada jūlijā savu darbību uzsāka jauna sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas institūcija – Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisija (SPRK), kas pārņēma sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas funkcijas no Energoapgādes regulēšanas padomes, Telekomunikāciju tarifu padomes, Dzelzceļa administrācijas un Satiksmes ministrijas. SPRK darbojas saskaņā ar likumu “Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem”, nolikumu, nozaru un citiem normatīvajiem aktiem. SPRK ir Ekonomikas ministrijas pāraudzības iestāde, kas ir neatkarīga un veic uzdevumus, kuri noteikti tiesību aktos.

Vēl viens ievērojams notikums, kas skar Latvijas elektronisko sakaru nozari, ir tas, ka 2002. gada decembrī somu firmu *Sonera* nopērk zviedru uzņēmums *Telia* (bijušais *Swedish Telecom*). Jauno kompāniju nosauca vienkārši par *TeliaSonera*, un līdz ar to arī 49% no *Lattelekom* praktiski nonāk zviedru rokās. Ja toreiz, 1992.–1993. gadā, zviedriem neizdevās nostiprināt pozīcijas Latvijas fiksētā tīkla pārvaldīšanā, tad pēc 10 gadiem aplis ir noslēdzies.

Tā pamazām, laikam ritot, ir pienācis 2003. gads, kad Latvijas telekomunikāciju tirgus tiek pilnībā liberalizēts. Tas nozīmē, ka *Lattelekom* monopolstāvoklis ir beidzies,

jebkurš uzņēmums, kas saņēmis Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas izsniegtu licenci (pašlaik – vispārējo atļauju) elektronisko sakaru nozarē, ir tiesīgs būvēt un ekspluatēt savu publisko telekomunikāciju tīklus, pretendēt uz numerācijas resursiem un sniegt klientiem visdažādākos sakaru pakalpojumus. Paraleli regulatori ir noteicis, kuriem uzņēmumiem ir būtiska ietekme elektronisko sakaru tirgū, un uzlicis saistības, kas tiem jāpilda pret pārējiem tirgus dalībniekiem.

Pēc iestāšanās Eiropas Savienībā (ES) arī Latvijai jāpieskaņo nozares regulēšana ES prasībām. Tas nozīmē, ka jādefinē, jāpēta un jānovērtē elektronisko sakaru nozares tirgus, jānosaka, kuri komersanti būtiski ietekmē šos tirgus, un jāuzliek tiem saistības, kā arī jāveicina konkurence.

Šobrīd Latvijā ir 400 elektronisko sakaru komersantu, kas saņēmuši atļaujas sniegt elektronisko sakaru pakalpojumus. Pārsvarā šīs atļaujas paredz interneta piekļuves pakalpojumus – (344 atļaujas), starptautiskās balss telefonijas pakalpojumus (126 atļaujas), fiksētās telefonijas pakalpojumus (118 atļaujas), bet mobilās telefonijas pakalpojumiem ir 53 atļaujas. Turklāt ir vēl daudz citu elektronisko sakaru pakalpojumu, par kuriem izsniegtas atļaujas – datu un elektronisko ziņojumu pārraides pakalpojumi, nomāto līniju pakalpojumi, televīzijas un skaņas izplatīšanas pakalpojumi, radiokomunikāciju un taksofonu pakalpojumi. Šeit gan jāpiezīmē, ka vienam un tam pašam komersantam atļaujā var būt minēti vienlaikus vairāki pakalpojumi, kurus komersants ir tiesīgs sniegt.

Tikmēr pavisam klusi un nemanāmi, bez skaļas licenču izsolīšanas vai konkursiem Latvija ir tikusi arī pie trešā mobilo sakaru tīkla operatora, un tas ir uzņēmums *Telekom Baltija*, kas tirgū darbojas ar tirdzniecības zīmi *Triatel*. Tehnoloģiski *Triatel* izmanto to pašu radiofrekvenci, ko kādreiz izmantoja *LMT*, darbinot savu *NMT-450* tīklu, kas Latvijā pārtrauca darboties kopš 2003. gada janvāra kā tehnoloģiski novecojis. *Triatel* lietotā tehnoloģija pēc savas būtības ir ciparu tehnoloģija, kuras saīsinātais nosaukums no angļu valodas ir *CDMA (Code Division Multiple*

Access), un šo tehnoloģiju varētu uzskatīt kā kaut ko vidēju starp *GSM* un *UMTS* jeb *2G* un *3G*. *Triatel CDMA* tīkls uzsāk komerciālo darbību 2004. gada 15. novembrī. Savukārt 2005. gada pavasarī Latvijas valdība pieņem lēmumu izsolīt trešo mobilo tīkla operatora licenci, kuru iegūst lietuviešu kompānija ar dāņu īpašniekiem *Bite*, kas nodibina uzņēmumu *Bite Latvija* un uzsāk tīkla būvniecību, kā arī cīņu par klientu piesaistīšanu un konkurences saasināšanu mobilo sakaru tirgū.

Straujais mobilo sakaru tīklu lietotāju skaita pieaugums, it īpaši pateicoties priekšapmaksas pakalpojumiem, noveda pie tā, ka Latvijā izbeidzās mobilo sakaru tīklu numerācijas resursi. Lai radušos problēmu risinātu, valdība pieņem lēmumu ieviest Latvijā 8-zīmju numerāciju gan mobilo, gan fiksēto sakaru tīklos, kaut gan fiksēto sakaru tīkli savas vajadzības varēja apmierināt jau ar 7-zīmju numerāciju. Pāreja uz 8-zīmju numerāciju tiek īstenota divās kārtās. Vispirms uz 8-ciparu numerāciju pārgāja visi mobilo sakaru tīkli. Šis posms ir noslēdzies 2006. gada 1. novembrī, fiksēto sakaru tīklos pārejas posms vēl turpinās un tiks pabeigts 2008. gada 31. jūlijā.

Raugoties nākotnē, sagaidāms, ka Latvijā turpinās pieaugt interneta lietotāju skaits, jo aizvien vairāk mājsaimniecību iegādājas datorus, savukārt valsts izlēmusi nodrošināt piekļuvi internetam arī attālāku Latvijas reģionu iedzīvotājiem, kuriem līdz šim tāda iespēja bija liegta tehnisku un ekonomisku apstākļu dēļ. Šim nolūkam tiks piesaistīts ES piešķirtais līdzfinansējums un darbi uzticēti privātajām struktūrām. Tiesa gan, prognozes par šī pasākuma veiksmīgu izdošanos ir dažādas, bet cerēsim, ka mērķis tiks sasniegts.

Pēdējā laikā aizvien populārāki kļūst kombinēti triju pakalpojumu piedāvājumi, kurus tirgū ievieš daži fiksēto sakaru tīklu operatori. Pakalpojumu paketē tiek apvienoti telefona sakari, interneta piekļuve un kabeļtelevīzija kopā ar dažādām atlaidēm un tarifu plāniem. Klientam tas nozīmē iespēju pirkt visus trīs pakalpojumus no viena operatora, saņemt un samaksāt tikai vienu rēķinu un, kā jau minēts, baudīt dažādus klientu lojalitātes programmu labumus. Iespējams, ka savu

populārītāti iemantos arī četru pakalpojumu piedāvājumi, kur bez trīs jau aprakstītajiem sakaru pakalpojumiem būs pievienots vēl ceturtais – mobilie sakari. Šādu četru pakalpojumu paku sāk piedāvāt tie fiksēto sakaru tīklu operatori, kuri darbojas kā virtuālie mobilie operatori, izmantojot sev izdalīto mobilo numerāciju kādā no mobilajiem sakaru tīkliem, protams, pirms tam vienojoties ar mobilā sakaru tīkla operatoru.

Vēl viena tendence, kas varētu skart elektronisko sakaru patērētājus, ir norēķināšanās shēmas maiņa no tradicionālajiem maksājumiem par sarunu minūtēm uz fiksētu maksu, kas nosegtu gan abonēšanu, gan sarunas, gan interneta un TV pakalpojumus.

Nākotnē tiks paplašināts arī interneta protokola (IP) lietojums. Fiksēto sakaru tīklos turpinās pieaugt balss sarunu apjoms, kas tiks pārraidīts, izmantojot IP (piemēram, *Skype*). Ielūkojoties vēl tālākā nākotnē, nevar izslēgt iespēju, ka dažāda veida informācija tiks pārraidīta vienotā tīklā, lietojot IP. Arī mobilajiem sakaru tīkliem IP nav gājis

secen. Jau tagad mobilajos tālruņa aparātos tiek iebūvēts t. s. *Wi-Fi*, kas būtībā nodrošina bezvadu interneta piekļuvi nelielos attālumos no *Wi-Fi* piekļuves punkta, bet tas ir pietiekami, lai, atrodoties biroja telpās, ar mobilo tālruni varētu pieslēgties internetam un ne tikai pārlūkotu interneta lapas, bet arī veiktu balss izsaukumus (šeit gan visdrīzāk būs nepieciešams uzstādīt tālrunī papildu programmatūru). *Wi-Fi* uz pēdām min jau nākamais tehnoloģiskais risinājums – t. s. *Wi-MAX*, kas radīts, lai nodrošinātu ātrgaitas bezvadu interneta piekļuvi lielos attālumos, līdz ar to arī mobilo balss sarunu pārraide, izmantojot IP, nākotnē šķiet iespējama.

Analizējot elektronisko sakaru un informācijas tehnoloģiju nozaru attīstību pagātnē un ievērojot šābrīža tendences, jāsecina, ka nākotnē mūs sagaida gan tehnoloģiskie, gan biznesa jauninājumi, kas pavērs ceļu jauniem pakalpojumiem ar plašākām iespējām un veicinās pakalpojumu pieejamību, kas savukārt padarīs mūsu darbu vieglāku, bet izklaidi aizraujošāku.

Raksta pamatā ir studentu biedrības *Fraternitas Rusticana* gadaskrājums 2004. gada 18. novembrī nolasīts akadēmiskais referāts. Vēsturisko faktu materiāls lielākoties iegūts no Jāzepa Ločmeļa grāmatas *Telekomunikāciju vēsture*.

VĒRES

Ločmelis J. Telekomunikāciju vēsture. – LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, Rīga 2000, 406 lpp.

Reģistrētie elektronisko sakaru komersanti (28.03.2007). Pieejams: <http://www.sprk.gov.lv/index.php?id=3499&sadala=301>

Ministru kabineta noteikumi par kārtību un termiņiem pārejai uz slēgto astraņciparu numerācijas shēmu (Nr. 893, 22.11.2005.). Pieejams: <http://www.sprk.gov.lv/index.php?id=4573&sadala=49>

APSKATI

KAS NOTIEK ZIŅU ŽURNĀLISTIKĀ

Asoc. prof. Ainārs Dimants,
Biznesa augstskola *Turība*

Modern News Reporting – mūsdienīga ziņu rakstīšana – tā saucas jau 1934. gadā Ņujorkā izdotā grāmata, kuras autors Karls Vorens (*Carl Warren*) jebkuram ziņu rakstītājam ieteica: „Vispirms izspēlē savu spēcīgāko trumpja kārti!” Protī, sāc ar svarīgāko, veido ziņu pēc tā sauktā apgrieztās piramīdas principa, vispirms atbildot uz jautājumiem *Kas?* un *Ko?*. Tikai pēc tam jau sekos *Kad?*, *Kur?*, *Kā?*, varbūt pat *Kāpēc?* un *Kāds avots?* (*No kurienes?*) – kopā sanāks vismaz pieci, bet arī seši vai septiņi K. Īsi, skaidri un bez komentāriem.

Žurnālistikas teorijā un praksē ziņa tiek definēta kā žanrs, kurā atbilstoši zināmiem noteikumiem, tātad stingri konvencionālā formā tiek pasniegta aktuāla informācija par notikumiem, apstākļiem un argumentiem. Ziņa – tas ir standartizēts saturs, tāpat kā žurnālistika vispār.

Šis ziņu rakstīšanas veids arī mūsdienās ir valdošais tieši ziņu aģentūrās – informācijas piegādātājās masu medijiem un informācijas elitei. Protams, arī īsās ziņas, kas sastāv no dažiem vai pat no viena teikuma, visos medijos tiek veidotas pēc šī paša principa. Ziņu rakstu (fīčeru) uzbūve jau ir cita – kompozīcijas pamatā ir tēmas izklāsts. Savukārt cits informatīvais žanrs – reportāža – tiek būvēta pēc hronoloģiskā principa.

Turklāt kopš pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu otrās puses, kad masveidīgs kļuva internets, arī Latvijā, tāpat kā citur

pasaulē, mainās ziņu lietotāji. Ziņu aģentūrām darbojoties interneta vidē un attīstoties interneta ziņu portāliem, aģentūru piegādāto ziņu lasītāji vairs nav tikai redaktori masu medijos, bet gan arvien vairāk arī masu publika – bez masu mediju ziņu redaktoru pastarpinājuma. Tā ir pirmā tendence.

Tomēr vienlaikus pieaug arī informācijas pakalpojumi informācijas elitei, sākot no komercsabiedrībām, bankām un biržām un beidzot ar politiķiem un diplomātiem, kuriem lēmumu pieņemšanai nepieciešama gan operatīva informācija, gan orientācija arvien pieaugošajā informācijas klāstā – apskatī un analīze. Tātad otra pēdējās desmitgades tendence ir informācijas elites paplašināšanās.

Ziņu saņēmēji, respektīvi, lasītāji apmierina divas vajadzības – pirmkārt, pēc jaunākajām pamatzināšanām un, otrkārt, pēc izklaides. Pirmo vajadzību apmierina svarīgās ziņas (*hard news*), otro – vieglās ziņas (*soft news*).

Arī Latvijas medijos palielinās infotainment (*infotainment*), kad ziņas tiek pasniegtas kā izklaide, nemaz nerunājot par vieglo ziņu apjoma palielināšanos, kur K jautājumu vietā ir pieci emocijas nesoši atslēgvārdi – asinis, krūtis, bumbas (sporta!), atzīšanās un meitenes (vāciski 5 B: *Blut, Busen, Ballen, Beichten, Babys*).

Turklāt no ziņu patērētāju (recipientu) viedokļa ziņas ne tikai gādā informāciju, bet arī strukturē ikdienu, tās ir kā ritualizēts

stāsts, kas apmierina informētības sajūtu (sk. Latvijas Televīzijas *Panorāmas* popularitātes fenomenu).

Vieglās ziņas ienāk arī ziņu aģentūrās, taču vairāk drukātajos medijos. Otra drukāto mediju ziņu attīstības tendence – aprakstošo (neitrālo) ziņu īpatsvara samazināšanās un vērtējošo (interpretējošo) ziņu īpatsvara palielināšanās. Tā, piemēram, *New York Times* pirmās lapas ziņu vidū vērtējošo ziņu apjoms pieauga no 20 procentiem 1960. gadā līdz 90 procentiem deviņdesmito gadu sākumā.

Jāsecina, ka tieši svarīgo jeb cieto ziņu (*hard news*) jomā visnotaļ palielinās ziņu aģentūru nozīme publikas vajadzību apkalpošanā. Tādēļ svarīgi turpināt attīstīt tādu ziņu kultūru Latvijā, kurā komunikatoriem un recipientiem ir vienota izpratne par ziņas kvalitātes pazīmēm. Ziņu gadījumā īpaši izceļas objektivitātes – daudzpusības, līdzsvarotības un pilnīguma – nozīme žurnālistikas kvalitātes kritērijos. Uzticība faktiem, ziņas un viedokļa nošķiršana arvien paliek visspēcīgākā ziņu kārts.

CICERONA UN MĒRFIJA BALVU 2007. GADĀ PIEŠĶIROT

Prof. Jānis Stradiņš,

Cicerona balvas žūrijas komisijas priekšsēdētājs

Cicerona un Mērfija balvas piešķiršana Latvijā ir kļuvusi par pietiekami stabilu tradīciju. Tā aizsākta jau pērnajā gadsimtā, 1999. gadā, – nākamgad balvām apritēs desmit gadu jubileja, tad varēsim savilkt kopā galus pa īstam, izvērtēt gan balvu ieguvējus, gan nominantus, taču jau tagad sakāmi daži vārdi par balvu būtību un izvērtēšanas procedūru.

Balvas iedibināja, lai sekmētu plašsaziņas līdzekļu, sabiedrisko attiecību (PR), politikas, reklāmas attīstību Latvijā, lai saliedētu šos elementus ar Latvijas sabiedrību plašā aspektā.

Ideja dzima Latvijas Universitātes Komunikācijas studiju nodaļā, Miervaldim Mozeram, Abramam Kleckinam, un no paša sākuma tā guva Latvijas Zinātņu akadēmijas, kā arī Latvijas Žurnālistu savienības, Latvijas Reklāmas asociācijas aktīvu atbalstu. Man kā toreizējam LZA prezidentam (vēlāk – LZA Senāta priekšsēdētājam) ir bijis gods būt par sabiedriskās žūrijas komisijas priekšsēdētāju visus šos nu jau deviņus gadus. Ik gadus

notiek konkurss, ir “tautas balsojums” internetā, žūrija sniedz nominantu izvērtējumu. Cicerona balvu piešķir četrās nominācijās: 1) par mērķtiecīgu ieguldījumu žurnālistikā; 2) par nozīmīgu veikumu politikā starptautiskā, valsts un pašvaldību līmenī; 3) par emocionālāko reklāmas kampaņu; 4) par labāko sabiedrisko attiecību kampaņu. Ar Mērfija balvu savukārt atzīmē neveiksmes minētajās jomās.

Šogad Cicerona balvu sadarbībā ar Hipotēku banku un portālu TVNET organizējusi Latvijas Zinātņu akadēmija, Latvijas Universitāte, Sabiedrības integrācijas fonds, Latvijas Reklāmas asociācija un Latvijas Sabiedrisko attiecību kompāniju asociācija.

Kāpēc izvēlēts nosaukums – Cicerona un Mērfija balva? Mēs tīši neizvēlējāmies kāda vietēja, latviešu darbinieka – Krišjāņa Valdemāra, Fridriha Veinberga, Antona Benjamiņa vai kur nu vēl Pētera Stučkas – vārdu, lai uzsvērtu pasaules kritērijus, vispārcilvēciskas vērtības, no kurām jāvadās, arī darbojoties

Latvijā, un, kā redzēsīm, balvas guvušas zināmu rezonansi arī ārpus Latvijas.

Marks Tullijs Cicerons (106.–43.g. pr. Kr.) dzīvoja gadsimtu pirms Kristus, tātad pirms 2100 gadiem, bija senās Romas politiķis – senators, filozofs, literāts. Jūlija Cēzara un Marka Antonija autoritārās valdīšanas gados viņš centās glābt Romas demokrātiju, Romas republiku no bojāejas, centās savienot aristokrātismu un demokrātiju. Šajā cīņā viņš gāja bojā, tika nogalināts savā vasaras mītnē, taču vēsturē palikušas viņa spožas runas, prasme uzrunāt un pārliecināt sabiedrību. Cicerona personībā vienojās skepticisms ar sekošanu morālajam pienākumam, sabiedrības labumam, vienojās sengrieķu ideālisms ar romiešu pragmatismu. Viņš bija “pēdējais grieķis” briestošajā Romas republikā, un šī īpatnība varbūt ir tuva arī īstajai demokrātijas esencei mūsdienās.

Kapteinis E. Mērfijs savukārt bija amerikāņu inženieris un sistēmanalītiķis, arī militāro aviācijas tehnoloģiju jomā, Aeromedicī-

nas laboratorijā Raita lidlaukā (ap 1949. gadu). Viņš ļoti asprātīgi skaidroja, kādēļ pretēji labai iecerei jo bieži top slikts rezultāts. Mērfija teicieni drīzāk ir apokrifiski, pats viņš ir tāda kā puslēgendāra personība, bet ietekme uz līdzcilvēkiem acīmredzot viņam bija, un viņam pierakstāmo izteicienu kolekcija dažādos variantos ir saglabāta Artura Bloha grāmatā (1. izd. 1977. gadā) un citur.

Vispirms atcerēsīties dažus no balvu līdzšinējiem laureātiem.

Par darbu Latvijas politikā Cicerona balvu citu starpā ir saņēmuši Valsts prezidents Guntis Ulmanis, beidzoties viņa amata pilnvarām 1999. gadā, par valsts prezidentūras tradīciju iedibināšanu Latvijā (viņš bija pirmais balvas ieguvējs šajā nominācijā), tad – kultūras ministre Karina Pētersone (2001), Georgs Andrejevs (2003), toreizējais Satversmes tiesas priekšsēdētājs Aivars Endziņš (2005), bijušais Latvijas vēstnieks ASV Ojārs Kalniņš (2000). No zinātniekiem *Ciceronu* saņēmuši prof. Tālis Tisenkopfs

20. jūnijā Cicerona balvu saņēma trīs Baltijas valstu prezidenti. *Miervalža Mozera foto*

(2002) par Latvijas attīstības procesu objektīvu izvērtējumu ziņojumos ANO un prof. Ina Druvieta (2005) – par atbalstu zinātnei, ko viņa sniegusi, būdama izglītības un zinātnes ministra amatā.

Reģionālajā politikā balvu saņēmuši bij. Rīgas mērs Andris Bērziņš (1999), Valmieras un Valkas pašvaldību vadītāji Māris Kučinskis (2002) un Vents Krauklis (2005), Latvijas Pašvaldību savienības priekšsēdētājs Andris Jaunsleinis (2006) un arī mazo pašvaldību vadītāji Mirdza Apsīte (Palsmanē, 2001) un Jānis Dimitrijevs (Viesītē, 2002).

No žurnālistikā apbalvotajiem minēsim Aidi Tomsonu par sasniegumiem pētnieciskajā žurnālistikā (2003), minēsim Vairu Strautnieci, Gunāru Jākobsonu, Gaiti Grūtu pu, Armandu Puči, Janu Rubinčiku, Baibu Strautmani, Nilu Ušakovu, Tatjanu Zanderoni u. c.

Sabiedrisko attiecību nominācijā ar *Ciceronu* atzīmēta *Latvijas Avīze*, TV3 un laikraksts *Diena*, laikraksts *Telegraf*, Rīgas Zooloģiskais dārzs (Ingmārs Līdaka), dziedātāja Marija Naumova, vokālā grupa *Cosmos*, sportists Aigars Fadejevs, Irākā karojošo Latvijas ģimeņu apvienība, invalīdu apvienība *Apeirons*, mecenātismā – Tatjana Buka un Aiva Vīksna. Reklāmu nozarē atzīmēts *Aldaris* un tā toreizējais šefs Vitālijs Gavrilovs, LMT, Ēriks Stendzenieks u. c.

Mērfiju saņēmušas A. Šķēles trešā valdība (2000) un E. Repšes valdība (2003) par neprasmī uzrunāt sabiedrību, Labklājības ministrija un Izglītības un zinātnes ministrija par neveiksmēm nozarē un savu lēmumu neveiksmīgiem skaidrojumiem, *Lattelekom*, *Statoil*, Daugavpils kādreizējais mērs Rihards Eigims, tāpat zviedru režisors Pols Holenders par filmu *Bye, bye, beauty*, Eiropas pirmsreferenduma sabiedrisko attiecību veidotāji un daudzas firmas, kas pieļāvušas kļūdas, galvenokārt savās reklāmu kampaņās.

Un te jāvaicā: vai žurnālistiem un mūsu žūrijai būtu jācildina politiķu, uzņēmēju, firmu, reklāmas aģentūru pozitīvie darbi? Tā itin kā būtu angažētība. Vai arī jāvelk ārā viss aplamais, netīrais, traucējošais? Tas varbūt novērstu noslīdēšanu nepareizā virzienā –

žurnālisti līdzīgi vilkiem ir “meža sanitāri”. Taču žūrija allaž ievērojusi principu, ka nav vajadzīgs radīt vienpusīgu, greizu, reizēm pat deformētu priekšstatu par visiem un visu, izraisīt pesimismu un nemotivētu agresiju sabiedrībā. Jāatceras tomēr un jāatceras vienmēr, ka bez Latvijas dubļiem ir arī Latvijas debess, plaši un gaiši horizonti, un tas ir tomēr būtiskākais.

Šīgada Cicerona balvas piešķiršana iezīmējās ar to, ka balvas pasniegšana politikā laika un telpas ziņā tika šķirta no balvas pasniegšanas citās nominācijās, un arī ar to, ka balvas pasniegšanas ceremonija pirmoreiz notika nevis Reiterna namā (kas vairs nav Žurnālistu savienības mītne), bet Latvijas Zinātņu akadēmijā, Senāta sēžu zālē, un man kā ZA Senāta priekšsēdētājam bija prieks un gods sveikt visus klātesošos.

Vēlos atgādināt, ka kopš 2001. gada Cicerona balva tiek pasniegta arī starptautiskajā politikā izciliem valstsvīriem. Pirmā to saņēma Īslandes Republikas prezidente Vigdisa Finbogadotira, kādreizējā Īslandes ārlietu ministre, kas pirmā 1991. gadā bija juridiski atzinusi atjaunoto Latvijas neatkarību (2001). Šo balvu ir saņēmuši arī Čehijas Valsts prezidents Vāclavs Havels (2002) un Somijas Valsts prezidente Tarja Halonena (2004). 2005. gadā Cicerona balvai bija nominēts arī ASV prezidents Džordžs Bušs, kas togad viesojās Rīgā, taču viņa gadījumā interneta balsojumā balsotāju skaits par *Mērfija* piešķiršanu šim politiķim bija līdzīgs balsotāju skaitam par *Ciceronu*, un balva togad neatrada savu īpašnieku. Tāpat 2006. gadā Mērfija balvai ticis nominēts bij. VFR kanclers Gerhards Šrēders.

No citiem ārzemju politiķiem Cicerona balvu saņēmuši arī ES vēstnieks Latvijā Gunters Veiss un VFR vēstnieks Latvijā Ekarts Herolds (2005).

Šogad Cicerona balva tika piešķirta triju Baltijas valstu prezidentiem – Vairai Vīķei-Freibergai, Valdim Adamkum un Tomasam Hendrikam Ilvesam par Baltijas valstu iespēju un sasniegumu veicināšanu starptautiskā un nacionālā mērogā. Vaira Vīķe-Freiberga, kas ir arī mūsu ZA īstenā locekle, ir aizvadījusi

savas prezidentūras spilgtos gadus, un visu triju prezidentu devums ir bijis būtisks, lai Baltijas valstis kļūtu par ES un *NATO* dalībvalstīm.

Reģionālajā Latvijas politikā no pašvaldību politiķiem šogad Cicerona balvai bija nominēti Siguldas mērs Tālis Puķītis (Sigulda šogad atzīmē savu 800 gadu jubileju), Ventpils mērs Aivars Lembergs, Jēkabpils mērs Leonīds Salcevičs, taču žūrijas komisija galu galā nolēma nevienam no nominētajiem balvu nepiešķirt, kaut arī interneta balsojumā atbalsts dažiem no nominētajiem bija visai iespaidīgs.

Latvijas Zinātņu akadēmijā šogad 20. jūnijā tika pasniegta Cicerona balva raidījuma *Ielas garumā* veidotājai Lilitai Eglītei par pētniecisko žurnālistiku, LNT kampaņas *Labestības dienas* veidotājiem (tās laikā tika savākts gandrīz 150 000 latu bērnu atbalsam). Tika atzīmēta arī DDB Latvijas reklāmas kampaņa – TV seriāls *Zelta zivtiņa*, kurš izcēlies ar labu gaumi un humora izjūtu.

Šāgada Mērfija balvu izpelnījās SIA *Nelss* kampaņa *Nāc, pārtikas mums nav!* par reklāmas telpas piesārņošanu ar nekvalitatīvu vēstījumu, SIA *Rīgas satiksme* par neprasmiģu skaidrojumu jaunas maksas kārtības ieviešanai tramvajos.

Sarp nominantiem Cicerona balvai tika izcelti Jevgeņijs Orlovs par aktuālām reportāžām avīzē *Čas*, Radio *SWH* par Eirovīzijas parodiju un kampaņu *Help – par dzīvi bez tabakas*. Pavisam tika izvirzīti 80 nominanti, un tas liecina par šo balvu prestiža pieaugumu.

Šāgada 3. jūlijā Rīgas pilī J. Stradiņš un M. Mozers pasniedza Cicerona diplomus Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valsts prezidentiem. Tas notika triju Baltijas valstu prezidentu tradicionālās tikšanās laikā, kad Igaunijas un Lietuvas vadītāji atvadījās no Vairas Vīķes-Freibergas, kurai 7. jūlijā beidzās prezidentūras termiņš.

Visus trīs prezidentus vieno apstākļi, ka viņi veidojušies kā personības baltiešu trimdā un pēc neatkarības atgūšanas atgriezušies savā dzimtenē, kur veikuši daudz, lai iesakņotu te Rietumu demokrātijas principus. Uzrunājot Vairu Vīķi-Freibergu, Valdi Adamku

un Tomasu Henriku Ilvesu (kurš, starp citu, ir arī akadēmiskās vienības *Austrums* Goda biedrs), man bija gods sacīt:

“Šogad, beidzoties Vairas Vīķes-Freibergas prezidentūras spilgtajam posmam Latvijā, žūrijas komisija izvēlējās piešķirt Cicerona balvu ne tikai mūsu valsts prezidentei, bet arī kaimiņu valstu prezidentiem, lai akcentētu Baltijas vienotību un mērķu kopību, kas ļāva visām tām kļūt par ES un *NATO* dalībvalstīm, ļāva nostiprināt nelielo valstu prestižu, atpazīstamību Eiropā un arī pasaulē. Gan žūrijas lēmums, gan interneta balsojums bija pārliecinošs (pirmā kārtā – 1430, otrajā kārtā, kas vēl turpinās – jau 560).

Aizvadītajos gados ir tikusi akcentēta mūsu valstu rietumnieciskā orientācija, lielā mērā nostiprinātas demokrātiskās vērtības, veidojas sabiedriska, pilsoniska apziņa. Līdzās eiropeiskai identitātei, līdzās apziņai, ka visi esam – vai topam – eiropieši, saglabājušās un nostiprinās Atmodas un neatkarības atdzimšanas gados atgūtā nacionālās identitātes apziņa, lepnums un pašapziņa, kaut kādā mērā arī kopējas baltiskās identitātes, Baltijas kopības apziņa. To šodien vēlos īpaši pasvītrot.

Katrai valstij un nācijai ejams savs ceļš, ir savas vērtības, bet daudz arī kopēja – vēstures likteņos, mentalitātē, nākotnes vīzijās. Gribētos cerēt, ka jēdzienu “Baltijas valstis” tomēr neaizstās izplūdušais jēdziens “Baltijas jūras valstis”, ka mēs neizšķīdīsim anonīmā, amorfā veidojumā, bet sekmīgi kopā risināsim enerģētikas, izglītības, drošības, vides aizsardzības, kultūras mantojuma problēmas.

Kopš 1935. gada tiek rīkotas Baltijas valstu intelektuālās sadarbības konferences. Šo tradīciju atjaunojušas Latvijas, Igaunijas un Lietuvas ZA kopā ar Ziemeļvalstu, pirmām kārtām, Somijas ZA. Šoruden, oktobrī, Rīgā un Turaidā notiks kārtējā konference, kurā spriedīsim par nacionālo attīstību, arī pēc 2014. gada, par enerģētiku, valstu atbalstu zinātnei un īpaši nacionālajām zinātnēm.

Augstās ekselences! Itāļu valodā ir termins *čičerone* – tā dēvē kompetentu pavadoņi, kas svešiniekam izrāda ievērojamākās vietas, kultūras pieminekļus un dabas vērtības.

Šis vārds ir atvasināts no vecā labā Cicerona. Plašākā nozīmē katrs no mums, bet īpaši jau valsts prezidents demokrātiskā republikā savā ziņā ir *čičerone*, kas rāda savu zemi no labākās puses. Un tā nu ir misija.

Novēlu visiem prezidentiem, arī pēc amata pilnvaru beigšanās, labu veselību, mērālos un garīgos spēkus savas misijas veikšanai, panākumus, labklājību un laimi katrai no mūsu valstīm un visām trim kopā!”

AUSTRUMS AICINA UZ ATKLĀTĀM SABIEDRISKĀM DISKUSIJĀM

Andrievs Eiche,
fil. dr.

Akadēmiskā vienība *Austrums* 2006. gada 19. oktobrī turpināja rīkot savas 120. jubilejas gadā uzsākto publisko diskusiju vakarus. Šī diskusija ir kļuvusi par ikgadēju tradīciju pirms mūsu organizācijas gadaskārtiem. Ceturtais atklātās sabiedriskās diskusijas tēma bija *Vai varam atļauties nerespektēt cilvēkus, kuri atšķiras no mums?*

Diskusijā P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja zālē piedalījās Ilze Brands-Kehre (Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra direktore), *Dr. biol.* Juris Šteinbergs (molekulārbiologs un TV3 raidījuma *Bez tabu* vadītājs), *Dr. theol.* Paskals Marija Jerumanis (priesteris, Rīgas Augstākā reliģijas zinātņu institūta direktors), Margita Gūtmane (rakstniece un publiciste) un Aigars Reinis (Rīgas Stradiņa universitātes lektors, *Austruma* vecbiedrs).

Diskusiju vadīja *Austruma* vecbiedrs Gints Šīmanis – filologs, žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* galvenais redaktors, LTV1 raidījuma *Latvji, brauciet jūriņā!* režisors, SIA *Jūras vēstis* direktors.

Pirmā atklātā sabiedriskā diskusija notika 2003. gadā LU Mazajā aulā par tematu *Par Latvijas pilsoņu valstisko apziņu domājot*. Referenti bija profesors Dr. Jānis Stradiņš, psihiatre Dr. Gunta Ancāne, *Austruma* vecbiedrs fiziķis Andris Anspoks, filoloģe

Dr. Aija Priedīte un starptautiskās politikas lietpratējs Dr. Atis Lejiņš. Diskusiju vadīja žurnālists Dr. Ainārs Dimants.

Gadu vēlāk, 2004. gadā LU Sociālo zinātņu fakultātē notika diskusija *Ko Jānis Čakste teiktu par mūsdienu Latvijas demokrātiju?* Referenti: politoloģijas profesors Dr. Jānis Peniķis, sabiedrības par atklātību *Delna* valdes priekšsēdētājs, *Austruma* savietis Roberts Putnis un politoloģe Mg. Lolita Čigāne. Iesūtītie manuskripti no šīm pirmajām diskusijām ir publicēti Latvijas Universitātes žurnālā *Latvijas Vēsture* (2004).

2005. gadā temats bija *Cilvēka genoma pētīšana. Drauds cilvēku tiesībām? Pārskatums pret radītāju?* Sarīkojums notika P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā. Diskusijā kā runātāji piedalījās: ārsts, profesors Dr. Valdis Pīrāgs, teologs asociētais profesors Dr. Juris Cālītis un juriste Mg. Anita Kovaļevska. Kā koreferenti (diskutanti) bija aicināti un piedalījās: bioķīmiķis profesors Dr. Elmārs Grēns un *Austruma* savietis jurists Mārtiņš Tarlaps. Moderators pienākumus veica A. Reinis, kurš kopā ar *Austruma* vecbiedriem A. Dimantu un A. Eichu, kā arī savieti politikas zinātnes studentu Agri Zihmani veido darba grupu šīm sanāksmēm. Jau otro gadu diskusiju referātus publicē žurnāls *Akadēmiskā Dzīve*.

HRONIKA

AKADĒMISKĀ VIENĪBA *AUSTRUMS*

Aizvadīts spraigs un notikumiem bagāts 2006.–2007. gada akadēmiskais cēliens. Ir notikuši regulāri literārie vakari, darījumu sapulces, viesošanās pie draudzīgajām akadēmiskajām mūža organizācijām, tikuši svinēti tradicionālie svētki, ir turpinātas vecās un iesāktas jaunas tradīcijas.

23.–24. septembrī notika austrumiešu un viņu ģimenes locekļu brauciens uz Klaipeņu un Palangu, tikšanās ar Klaipeņas mēru, viesošanās Klaipeņas latviešu kopienā un piedalīšanās Baltu vienības dienas koncertā. Noslēgumā – kūpinātas zivis, desu cepšana, dziesmas un alus mājīgā viesu namā Palangā. Uz senā burinieka *Meridiāns* Danes upē austrumieši saņēma vēsti par *Austruma* Goda biedra Tomasa Hendrika Ilvesa ievēlšanu par Igaunijas Republikas prezidentu.

3. oktobrī Lielā sapulce un viesu vakars. Priekšlasījumu ar ieskatu sabiedriskajās attiecībās sniedza *Austruma* savietis Arnis Marcinkēvičs.

24. oktobrī jaunieša Ronalda Muižnieka priekšlasījums *Latvijas mežu kultūra*.

28. oktobrī *Austruma* 123. Gadasvētki Arhitektu namā Vecrīgā. Akadēmisko runu par Rīgas nākotnes vīziju teica *Austruma* Goda biedrs, Rīgas pilsētas arhitekts Jānis Dripe.

31. oktobrī alus vakarā ar Triju Zvaigžņu ordeņa saņemšanu tika sumināts vecbiedrs Ģirts Kaugars.

7. novembrī Lielajā sapulcē un viesu vakarā uzstājās vecbiedrs Viesturs Pauls Karnups ar priekšlasījumu *Austruma atlūzušie zari* par *Austruma* attīstības pretrunīgākajiem posmiem.

10. novembrī viesošanās pie studentu korporācijas *Selga* uz Mārtiņdienas svinībām.

18. novembrī *Austrums* ar 27 pārstāvjiem piedalījās akadēmisko mūža organizāciju gājienā uz Rīgas Brāļu kapiem. Pēc tam – svinīgas pusdienas restorānā *Trīs vīri laivā* un svinību turpinājums *Austruma* mītnē Ģertrūdes ielā 123.

21. novembrī jaunietis Jānis Pļaviņš sniedza priekšlasījumu *Desmit veiksmīga cilvēka ieradumi*.

19. decembrī vecbiedra Ginta Šīmaņa priekšlasījums *Dubaija 22. gadsimtā*.

26. decembrī Vecbiedru komitejas rīkoti Ziemassvētki austrumiešiem un viņu ģimenes locekļiem *Austruma* mītnē.

23. janvārī Lielajā sapulce un viesu vakarā Atis Freibergs iepazīstināja ar Direktoru skolu.

27.–28. janvārī zemledus makšķerēšana Latgalē, austrumiešu intervija Latgales Radio tiešraidē un ekskursija pa Rēzekni. Verēmu pagasta viesu namā *Azarkrosti* tika vārīta pašu ķerto zivju zupa, iets pirtī un pavadīts jautrs vakars ar dziesmām un alu.

29. janvārī Tatjanas dienas svinībās pie studentu korporācijas *Fraternitas Lettica* piedalījās arī krievu studentu korporācija *Fraternitas Arctica* un krievu studentu korporācija *Sororitas Tatiana*.

6. februārī jaunieša Tomasa Marana priekšlasījums *Dopinga evolūcija sporta vēsturē*.

13. februārī viesību vakars ar Latvijas Lauksaimniecības universitātes Meža

fakultātes studentu biedrību *Šalkone*. Šalkonieši sniedza priekšlasījumus par meža nozari un medību saimniecību Latvijā.

6. martā viesu vakarā par tēmu *Kas ir Rotary?* runāja Rotary klubu Zviedrijas un Baltijas valstu gubernators Māris Slokenbergs.

20. martā viesu vakarā Igaunijas vēstnieks Latvijā, rakstnieks **Jāks Jērīts** (*Jaak Jõerüüt*) noturēja priekšlasījumu *Latvija un Igaunija – vai mēs viens otru pazīstam?*

25. martā vecbiedrs Armands Beļickis rīkoja austrumiešu un viņu ģimenes locekļu pastaigu pa Jūrmalas liedagu.

31. martā austrumieši apmeklēja Teātra dienas koncertu *Aktiera viesistaba* Nacionālajā teātrī.

3. aprīlī *Austruma* mītnē zolītes turnīrs ar konkordiju *Valdemārija*.

13.–14. aprīlī austrumieši apmeklēja Tartu, lai sveiktu draudzīgo Igaņu studentu biedrību *Eesti Üliõpilaste Selts 137*. Gada-svētkos.

17. aprīlī vecbiedra kandidāta medicīnas profesora Kārļa Strēļa priekšlasījums *Cilvēka kaulu sistēma*.

24. aprīlī jauniets Artūrs Liepnieks sniedza priekšlasījumu *Mēbeļu restaurācija*, kas tika papildināts ar iespaidīgiem uzskates līdzekļiem – paša Artūra rekonstruētām mēbelēm.

28. aprīlī notika gadskārtējā pavasara talka Ģertrūdes ielā 123.

8. maijā viesu vakarā Ziemeļvalstu Ministru padomes Latvijas biroja vadītājs Imants Gross ielūkojās Baltijas un Skandināvijas valstu sadarbības perspektīvās un kultūras festivāla *Ziemeļu pavasaris* norisē.

3. jūlijā Igaunijas vēstniecībā Rīgā Igaunijas Republikas prezidents un *Austruma* Goda biedrs Tomass Hendriks Ilvess dāvināja austrumiešiem savu oficiālo ģimetni. *Agra Zihmaņa foto*

19.–20. maijā ikgadējie *Austruma* Darba svētki notika Valdemārpilī sadarbībā ar Ārlavas pagasta fondu. Sarīkojumu kuplināja konkordija *Valdemārija*, studentu biedrība *Šalkone*, studenšu korporācijas *Staburadze* un *Varavīksne*, igauņu draugi no *Eesti Üliõpilaste Selts* un *Põhjala*. Pie bijušās Lubezeres skolas ēkas atklāja kultūras pieminekļa zīmi jaunlatvietim un latviešu jūrniecības pamatlicējam Krišjānim Valdemāram, sekoja talka Ārlavas ozolu birzī, kam dzejnieka Imanta Ziedoņa dižkoku

atbrīvošanas grupa tāpat devusi K. Valdemāra vārdu. Austrumieši un viesi iepazinās ar Valdemārpils ievērojamākajām vietām un vakarā pulcējās Laumu dabas parkā, lai izietu tematiskās takas, baudītu pirtspriekus un koptu dziedāšanas tradīcijas.

29. maijā jaunieša Mārča Sakalovska priekšlasījums *Rīgas attīstība – kā?*

14. jūlijā Dārza svētkos Ģertrūdes ielā 123 vecbiedra kandidāts vēstures asociētais profesors Kaspars Kļaviņš teica priekšlasījumu par Latviju kā Livonijas mantinieci.

AKADĒMISKĀ STUDENŠU VIENĪBA LATVIETE

2006./2007. akadēmiskais gads aizsākās ar viesu vakaru 21. septembrī. 19. oktobrī sekoja Ābolu balle. 2. novembrī – Sirmā stunda Jāņa Akuratera muzejā, piedalījās arī *Fraternitas Rusticana*. 7. decembrī literārais vakars ar dzejnieku Arnoldu Auziņu. 29. decembrī – Ziemassvētku svinības svētku sagaitā.

25. janvārī Sirmajā stundā vecbiedre Liene Birkenšteine sniedza ieskatu ceļojumā uz Portugāli, 1. februārī – viesu vakars, 8. februārī – literārais vakars ar rakstnieci

Noru Ikstenu. 10. martā notika *Latvietes* 82. Gadasvētki. 29. martā Sirmajā stundā Latvijas Jūras akadēmijas (LJA) Jūras spēku nodaļas vadītājs prof. Ilmārs Lešinskis stāstīja par LJA un Latvijas Jūras spēku rašanos. 9. aprīlī – svētku sagaitā Lieldienu svinības. 19. martā Sirmajā stundā ekskursija uz televīzijas sabiedrību *LNT*, 3. maijā – viesu vakars, 3. jūnijā – ekskursija uz Ķegumu. Gadu noapaļoja Zemeņu balle 16. jūnijā.

LATVIEŠU KATOĻU STUDENTU UN AKADĒMIĶU APVIENĪBA DZINTARS

Rīgas vienība

18.–19. augustā dzintarieši no visas pasaules pulcējās Rīgā uz kārtējo apvienības kongresu, lai uzklausītu prezidija pārskata ziņojumu par aizvadītajiem diviem gadiem un ievēlētu jaunu prezidiju nākamajam darbības

posmam. Prezidijā tika ievēlēti: Fil! Fil! Uldis Vērdiņš – prezidents, Iveta Putniņa un Jānis Heislars – sabiedriskie audzinātāji, Valdis Labinskis – viceprezidents, Kristīne Vasiļevska – kasiere, Maija Dreimane – sekretāre.

10. septembrī notika Dzejas dienām velētīts konvents. Fil! Ilze Stikāne referēja par

bērnu dzeju Latvijā, pēc tika lasīta dzintariešu D. Strelēvicas, S. Silkalnas, R. Veitmanes, P. Zalānes, A. Spoģa, K. Krišāna, J. Heislera u. c. dzeja.

8. oktobrī konventā Valts Apinis no LU Jūdaistikas centra stāstīja par ebreju reliģiskajiem svētkiem. Pēc tam notika ekskursija uz Rīgas sinagogu, kur ebreju kopienas pārstāvis mums pastāstīja par tās iekārtojumu, dievkalpojumu norisi un *Sukkot* svētku (Būdiņu svētku) tradīcijām, jo apmeklējuma laiks sakrīta ar šiem ebreju svētkiem.

12. novembrī dzintarieši apmeklēja Kino muzeju, kur apskatīja izstādi *Jāņa Streiča mistērijas*, bet pēc tam kopīgi noskatījās senāku režisora J. Streiča filmu *Aizaugušā grāvī viegli krist*.

9. decembrī Adventa laika rekolekcijas Betānijas dominikāņu māsu Sv. Jāzepa klosterī. Rekolekcijas vadīja Fil! pr. Edgars Cakuls.

18. februārī notika LKSAA *Dzintars* 60 gadu jubilejai veltīts svinīgais konvents un pārskata un pārvēlēšanu pilnsapulce. Tika pasniegtas *Dzintara* krāsas Lūcijai Zariņai. Par vienības seniori tika ievēlēti Fil! Inese Runce, par sabiedriskajiem audzinātājiem – Fil! Regīna Brikmane un Fil! Juris Zālītis. Viceseniore – Fil! Ieva Pētersone, kasieris – Fil! Kārlis Litaunieks, sekretāre – Fil! Diāna Golubecka. Apvienības kapelāns Fil! pr. Juris Jalinskis par Rīgas vienības kapelānu iecēla Fil! pr. Edgaru Cakulu.

10. martā, turpinot kādreiz trimdā iesāktu tradīciju, Rīgas vienība rīkoja Studiju dienu. Šis sarīkojums bija veltīts mūsu organizācijas 60 gadu jubilejai kā dāvana gan sev pašiem, gan Katoļu Baznīcai un katoliskajai inteliģencei Latvijā. Studiju dienas konferences *Katoļu inteliģences loma un uzdevumi* organizācijas komiteja (pr. Juris Jalinskis, Ieva Pētersone, Uldis Vērdirš, Dace Vosa, Kristīne Vasiļevska, Anda Japeniņa, Inese Runce) pulcēja plašu interesentu loku – dzintariešus, draugus, sekulārās inteliģences pārstāvjus, garīdzniecību un viesus. Konferencē bija klāt un ar lūgšanu un uzrunu to ievadīja kardināls Jānis Pujats, Jelgavas diecēzes bīskaps, organizācijas ilggadējais kapelāns Antons Justs un ilggadējais Rīgas vienības kapelāns monsinjors

Antons Smelters. Organizācijas komiteja bija pateicīga un pagodināta, ka daudzi sabiedrībā pazīstami katoļu inteliģences pārstāvji piekrita piedalīties šajā konferencē un uzstāties ar saviem priekšlasījumiem: prof. Juris Jalinskis – *Katoļu inteliģences garīgums*; Ieva Pētersone – *LKSAA Dzintars organizācijas loma Latvijas vēstures krustceļos*; prof. Gaspars Martiness (*Gaspar Martinez*, Spānija, Basku zeme) – *Interfaith Dialogue and Mission: A Challenge to the Church – Starpreliģiju dialogs un misija: izaicinājums Baznīcai*; Anna Rancāne – *Katoļu inteliģences vieta un loma Latgales sabiedriskajā dzīvē. Vēsture un mūsdienas*; prof. Valdis Muktupāvels – *Par dažiem mūzikas instrumentiem kristīgajās un eklesiasistiski kalendārajās ierāzās*; Edgars Cakuls – *Laicīgu lietu garīgā vērtība pastorālajā konstitūcijā Gaudium et spes*; Maija Svarinska – *Neticīgā Toma teātris jeb Postmodernisma spaidos*. Pirmo reizi *Dzintara* pastāvēšanas vēsturē Latvijā Studiju diena tika rīkota tik vērienīga un plaša. LKSAA *Dzintars* ir vecākā katoļu laju organizācija Latvijā. Dzimšanas dienas svinības noslēdzās ar pateicības dievkalpojumu Sv. Jēkaba katedrālē. Dievkalpojumu vadīja kapelāns pr. Juris Jalinskis, koncelebrējot priesteriem Gasparam Martinesam, Edgaram Cakulam un Gatim Bezdēlīgam. Dievkalpojums vienoja kopējā pateicībā un lūgšanā par 60 aizvadītajiem gadiem un paveiktajiem darbiem dzintariešu lielo saimi visās pasaules malās. Dzintarieši Nellijas Moskaļenko vadībā bija sagatavojuši arī dievkalpojuma muzikālo daļu.

16. martā Lielā Gavēņa laikā dzintarieši vadīja Krusta ceļa dievkalpojumu Rīgas Sv. Jēkaba katedrālē.

9. aprīlī notika konvents, kura pirmajā daļā pieci ceļotāji (Fil! Fil! Ieva, Inese, Dace, pr. Edgars un Ainis) dalījās iespaidos par ceļojumu uz Izraēlu. Otrajā daļā literatūrzinātniece Anastasija Stikāne stāstīja par Lieldienu svinēšanas tradīcijām latviešu folklorā.

13. maijā tika sarīkots konvents, kas veltīts Svētā Gara atjaunotnes Katoļu Baznīcā 40 gadiem. Uz šo sarīkojumu bija aicināti *Dzintara* kaimiņi – katoļu harizmātiskā kopiena Effata –, viņi stāstīja par katoļu harizmātiskās kustības vēsturi un šodienu citur pasaulē un Latvijā.

10. jūnijā notika konvents par tēmu *Atkarības mūsu dzīvē*. Priekšlasījumu par šo tēmu bija sagatavojuši Fil! Regīna Brikmane.

Liepājas vienība

16. septembrī Liepājas vienības pārvēlēšanu pilnsapulcē par vienības seniori tika ievēlēta Sanita Zustere, par sabiedriskajiem audzinātājiem – Aija Niedola un Roberts Brics, par kasieri – Dzintra Lediņa, bet par sekretāri – Mārīte Petrovska.

8. oktobrī Liepājā, Sv. Dominika klostera telpās, notika Liepājas vienības tematiskā tikšanās *Vai katoļu Baznīcā ir vajadzīga intelīgenca?* Tikšanās iesākās ar Svēto Misi, kuru vadīja Liepājas vienības kapelāns dominikāņu tēvs Oskars Jabloņskis. Šoreiz uz tikšanos bija ieradušies arī *Dzintara* pārstāvji no Rīgas – prezidents Uldis Vērdiņš un dzintariete Inese Runce.

18. novembrī dzintarieši kā ik gadu kopīgi piedalījās Sv. Misē un pēc tam pulcējās uz svētku svinībām. Referātu par 18. novembra vēsturisko nozīmi lasīja Fil! Sanita Zustere.

17. decembrī Adventa konvents. Kapelāns Oskars Jabloņskis OP pastāstīja par Vissvētākās Jaunavas Marijas Bezvainīgās Ieņemšanas svētku vēsturisko izcelšanos un nozīmi. Konvents noslēdzās ar kopīgām vesperēm, Svēto Misi un adorāciju.

Decembra beigās tika rīkota tradicionālā Liepājas vienības Ziemassvētku balle.

Februārī dzintarieši pulcējās Sv. Meinarda baznīcā uz gavēņa laika rekolekcijām *Kristīgās morāles balsts*, tās vadīja Oskars Jabloņskis OP. Kapelāns Liepājas vienību iepazīstināja ar divu svētā Pāvila vēstuļu – Vēstules romiešiem un 1. Vēstules korintiešiem – 1., 2. un 3. nodaļu.

Lieldienu sarīkojumā Fil! Roberts Brics emocionāli dalījās ar saviem iespaidiem un pārdzīvojumiem svētceļojumā uz Aglonu. Ar sajūsmu vienības biedri aplūkoja Roberta zīmējumus, kuri tapuši šajā ceļā.

Maijā Liepājas vienība devās uz Liepājas 48. arodividusskolu, kur Fil! Iveta Lāce-Lācekle iepazīstināja ar audzēkņu atbalsta sistēmu šajā arodividusskolā.

Pirms brīvdienām Liepājas vienības dzintarieši tikās jūnijā, vasaras saulgriežu svētkos, lai noklausītos Aijas Niedolas lekciju par viņas maģistra darba tēmu *Rucavas novada folkloras un etnogrāfiskā mantojuma raksturojums*. Aija iepazīstināja arī ar skolas un ģimenes lomu, veidojot bērna izpratni par tautas tradicionālās kultūras saturu un vērtībām, kā arī 5.–6. klašu skolēnu anketēšanas rezultātiem.

Rēzeknes vienība

14. oktobrī Rēzeknes vienības konvents. Savos iespaidos par Amerikā pavadītajiem gadiem dalījās un ar izstrādātajā disertācijā gūtajām atziņām iepazīstināja Fil! I. Mičule.

11. novembrī Rēzeknes vienības dzintariešu piedalīšanās Latvijas Valsts aizsardzības fonda *Lāčplēsis* goda zīmju pasniegšanas ceremonijā Rēzeknes pilsētas Mākslas namā.

9. decembrī Rēzeknes vienības konvents. Tēma *Advents*, garīgo lekciju lasīja Euharistikā Jēzus kongregācijas klostermāsa m. Brigita. Rēzeknes vienības prezidija vēlēšanas.

3. martā Rēzeknes vienības konvents. Tēma *Mīlestība kā fundamentāla kopība*, referēja Fil! R. Vancāne.

30. aprīlī Rēzeknes vienības rekolekcijas Varakļānos. Tēma *Iekšējā lūgšana*, vadīja pr. D. Abrickis.

Čikāgas vienība (ASV)

Čikāgas vienības prezidija locekļi bija seniore Fil! Irēne Škapars, viceseniors Fil! Nenis Počs, sekretārs Fil! Stasis Baģinskis, kasieri Fil! Regīna Čunčuls un sabiedriskie audzinātāji Fil! Zita Velkme un Fil! Juris Valainis.

16. oktobrī Čikāgas vienības konvents bija veltīts rakstnieka Antona Rupaiņa simtgades atcerei. Daži dzintarieši viņu pazina personīgi. Fil! Juris Valainis nolasīja Fil! Paulīnes Zalānes rakstu par autora dzīvi. Tika nolasītas arī dažas pastorālas dzejas par skaisto Latvijas dabu un izvilcumi no citiem daiļdarbiem.

Pie Ziemsvētku eglītes Čikāgas dzintarieši pulcējās Fil! Fil! Staša un Ritas Baginsku jaunajā un skaistajā mājā.

Februāra konvents bija veltīts a/v *Dzintars* 60 gadu jubilejas atcerei. Fil! Juris Valainis referēja par organizācijas sākumu un tās turpmāko darbību. Fil! Aleksis Rubulis nolasīja referātu par leģionāriem un viņu gaitām Otrajā pasaules karā.

4.–8. jūlijā notika visu ASV dzintariešu tikšanās Indianapolisē latviešu Dziesmu svētku laikā. Sv. Misi *Marriott* viesnīcas *Texas Room* svinēja Liepājas bīskaps V. Lapelis.

14. jūlijā dzintarieši satikās Garezera *Katoļu Dienās*. Arī šajā reizē dievkalpojumu vadīja V. E. V. Lapelis.

Grandrapidu vienība (ASV)

Tikpat kā visi Grandrapidu dzintarieši aktīvi darbojās vietējā latviešu katoļu draudzē, satikās katru svētdienu draudzes dievkalpojumā un „kafijas stundā”.

Pēdējā akadēmiskajā gadā notikuši divi konventi ar referātiem un diskusijām.

11. novembrī Paulīnes un Zigfrīda Zadvinsku mājās Fil! Z. Zadvinskis referēja par tēmu *Maizes, alus un vīna vēsture*.

Nākamais konvents notika Fil! Veras Visockis mājās. Šī konventa diskusiju temats bija *Globālā zemeslodes sasilšana*, diskusiju ievadīja Fil! Z. Zadvinska referāts.

Kanādas vienība

Kanādas vienības prezidijā darbojās seniors Vilis Mileiko, sekretāre Marta Korolkeviča, kasieri Valija Zaksa, sabiedriskā audzinātāja Regīna Upeniece un sabiedriskais audzinātājs Pāvils Čakuls.

Vienības biedri bija aktīvi vietējās latviešu sabiedrības pasākumos, vairāki vienības locekļi – latviešu organizāciju amatos. 4.–8. jūlijā vairāki Kanādas dzintarieši piedalījās XII Vispārējos latviešu dziesmu svētkos Indianapolisē.

Informāciju sagatavoja Fil! Fil! **Inese Runce, Irēne Škapars, Renāte Vancāne, Dace Vosa, Sanita Zustere, Leons Liepa, Vilis Mileiko, Zigfrīds Zadvinskis**

CONCORDIA VALDEMARIA

Konkordijas *Valdemārija* (KV) akadēmiskais gads sākās ar Aristoteļa svētkiem. Tāpat kā iepriekšējos gados, pēc gājiena valdemārieši devās uz krogu *Alus ordenis* Raiņa bulvārī. Pārsvārā tika plēsti joki, stāstītas anekdotes un gadījumi no dzīves.

Kā ierasts, septembra sākumā KV konventa dzīvoklī norisinājās svētku konvents – svinīga akadēmiskā gada atklāšana. Šoreiz tas tika apvienots ar viesu vakaru. Filistrs Roberts Šilings sniedza akadēmisku priekšlasījumu par baltu zīmju enerģētiskajām sistēmām.

Nākamajos divos viesu vakaros tika nolasīti referāti par selēnu un dievturību.

Otrajā septembra ceturtdienā notika darba konvents. Tika ievēlēts KV prezidijs:

seniors – kr! Kārlis Skuja, viceseniors – kr! Matīss Siliņš, sekretārs – kr! Ģirts Beišāns, audzinātājs – kr! Mārtiņš Vilčinskis, kasieris – kr! Kristians Meliņš. Tika ievēlētas vēl citas *Valdemārijas* amatpersonas: literārais maģistrs kr! Andris Koks, vēsturnieks kr! Andris Koks, kā arī dziesmu maģistrs kr! Jānis Cekuls.

Oktobra otrajā nedēļā bija svētku konvents par godu junioru uzņemšanai. Par junioriem tika uzņemti Jānis Lahs un Artūrs Pudurs.

23. oktobrī, pateicoties S!K! *Gundega* lit! mag! Anetes Valteres un KV lit! mag! Andra Koka iniciatīvai, notika literārais viesu vakars studenšu korporācijas *Gundega* konventa telpās.

Literārajā vakarā ar studenšu korporāciju *Imeria* 30. oktobrī studenšu *Imeria* meitene Sanda Ekerte nolasīja krāsu referātu *Latvijas nacionālie simboli*.

Lāčplēša diena iekrita sestdienā, tādēļ valdemārieši un viesi konventa telpās pulcējās jau pirms plkst. 15.00. Ciemos bija *Fraternitas Rusticana* sadraudzības konvents. Ar referātu *Latvijas partizāni II pasaules karā* uzstājās viesis fil! Elmārs Pelkaus. Viņš par šo tēmu uzrakstījis grāmatu, kura tika uzdevināta *Valdemārijai*. Sekoja kopīga gaita uz LU galveno ēku, lai noklausītos PK un SPK sagatavoto svētku koncertu.

Pēc 18. novembra gājiena akadēmiskā saime pulcējās svētbriidim Brāļu kapos pie mūžīgās uguns. Valdemārieši, godinot savus aizsaulē aizgājušos biedrus, apmeklēja viņu kapu vietas, ieskaitot g! fil! ģenerāli Rūdolfu Bangerski, g! fil! Kārli Zāli, *Valdemārijas* atjaunotājus – fil! Jāni Laganovski un fil! Augustu Lāci.

Plkst. 13.00 notika svētku konvents, kurā ar referātu *Atbrīvošanās no svešu varu virskundzības* uzstājās jun! Māris Bērzkalns.

Konkordijas *Valdemārija* 80. gadskārtas svinīgie sarīkojumi norisinājās 10. februārī. Vispirms plkst. 11.15 svētbriidis Sv. Jāņa baznīcā Vecrīgā. Sekoja gājiens no baznīcas uz LU galveno ēku, pa ceļam noliekot ziedus pie

Brīvības pieminekļa. Plkst. 13.00 sākās svinīgais akts Universitātes Mazajā aulā. Vispirms tika nodziedāta konventa dziesma un uzrunu teica KV seniors kr! Kārlis Skuja. Sveicējos bija akadēmiskās vienības *Austrums* un *Latviete*, studentu korporācija *Tervetia*, studenšu korporācijas *Daugaviete*, *Gundega*, *Selga* un *Staburadze*, fil! Agris Bitāns Amerikas kopas vārdā. Sekoja kopīga fotografēšanās uz Universitātes kāpnēm un šampanieša baudīšana pagrabstāva kafējnīcā. Pēc tam valdemārieši tika aicināti pulcēties Mazajā aulā uz svētku konventu. Vakārā Biržas namā notika balle ar tradicionālo polonēzi. Negaidītu pārsteigumu sagādāja improvizētais KV koris *Ziedoņdārza dziesminieki*, kas izpildīja dziesmas *Bij' man vienas rozes dēļ* un *Jel pacel, draugs, putoj' šo kausu*, tās raksturo īsteno valdemāriešu garu un tradīcijas.

22. februāra pievakarē valdemārieši devās uz Dailes teātri, lai noskatītos izrādi *Kaligula*.

Marta sākumā norisinājās sadraudzības vakars ar studenšu korporāciju *Gundega*, kurā referātu par tēmu *Mīlestības diskurss vīriešu žurnālā Klubs* lasīja *Gundegas* meitene Elīna Irbe.

9. martā valdemārieši viesojās *Fraternitas Metropolitana* konventa telpās, kur notika sadraudzības vakars ar studentu korporāciju

Fraternitas Metropolitana. Šī bija pirmā reize, kad abas organizācijas viesojās viena pie otras.

15. martā notika leģionāru piemiņai veltīts svētku konvents, kurā bez valdemāriešiem piedalījās arī sadraudzības organizācijas – akadēmiskā vienība *Latviete* un *Fraternitas Rusticana*. Tika skatīta filma par leģionāriem, un uz jautājumiem atbildēja filmas autors un Latvijas Okupācijas muzeja līdzstrādnieks Uldis Neiburgs. Pēc tam valdemārieši devās lāpu gājiena uz Brāļu kapiem.

Marta beigās norisinājās *Valdemārijas* zolītes turnīrs.

Aprīļa sākumā notika sadraudzības vakars un sadziedāšanās ar studenšu korporāciju *Sororitas Tatiana*.

Nedēļu vēlāk – sadraudzības vakars ar studenšu korporāciju *Imeria*. Literārajā daļā

ar referātu *Divritenis* uzstājās jun! Mārtiņš Čerņevskis.

Aprīļa beigās, turpinot tradīciju, notika literārais vakars ar studenšu korporāciju *Selga* – īsfilmu cikla *Desmit minūtes vecāks: Trompete* noskatīšanās, kā arī īss stāstījums par režisoriem, kas šo filmu veidojuši.

Drīzumā sekoja vēl viens literārais vakars ar s!k! *Daugaviete*, kura literārajā daļā tika nolasīts referāts par spoguļi.

Akadēmiskais gads noslēdzās ar komeršu. Krāsnešos uzņēma trīs juniorus. Saviesīgā daļā norisinājās Cēsu rajonā, viesu namā *Laimes ligzda*.

Informāciju sagatavoja
lit! mag! kr! **Andris Koks**,
kr! **Jānis Rudusāns**,
sekr! kr! **Ģirts Beišāns**

AKADĒMISKĀ DZĪVE

IN THIS ISSUE

Baiba Metuzāle-Kangare

Development of Latvian Language in the Context of Bilingualism

This paper presents the history of bilingualism in Latvia. Before 19th century Latvian peasants used Latvian language only, but most of the Baltic German barons used two languages – German and Latvian. Baltic Germans were the first to produce writings in Latvian and these were religious texts and the Bible. After 1850 Rīga became the cultural centre with German language dominating. Latvians arriving from the countryside started using German as a language of communication because that was considered the language of culture and some educated Latvians chose to be pseudo-Germans. Around the turn of the century research into Latvian language began resulting in the works of Jānis Endzelīns and Kārlis Mīlenbachs bringing in some standardization of Latvian language. After World War I Latvian language became the state official language and developed in all areas. As a result of past bilingualism (Latvian and German) pursuit of purism in Latvian language began.

After World War II Latvia became part of Soviet Union and Russian became the state language with Latvian in a subordinate role used at home and among friends. Latvians in exile from 1944-1991 developed their own bilingualism with the language of the country of exile. Gradually the language of the country of abode crept into Latvian language particularly in the language used at work. The breadth of Latvian language narrowed and it became the language of home, family and friends.

After 1991 Latvian again became the official language in Latvia. Some Russian speakers returned to their countries of

origin; some of those who stayed began to learn Latvian. With entry into EU Latvian language law had to be relaxed and at present Russian is considered as the second language in Latvia.

Because of globalization many borrowed words have come into Latvian language from English especially in the area of modern technology.

Andrejs Veisbergs

Latvian Political Metaphor

This paper discusses politics and its link to power by means of language. Expressive metaphors are frequently used in politics to express ideas simply. Latvian political discourse has used some strong visual images with only the name of the politician added to it and the reader supplies his own metaphoric link. Metaphor expresses one idea with the help of another. Metaphors reflect people's or a nation's thinking characteristics and directs to national common knowledge elements.

In Soviet ideology metaphors were specifically army based, words like fight, army, storming, attacks were frequently used. Currently at the time of market economy new metaphors are used including words such as market, services, client, consumer, product, etc.

There are three most popular metaphor types in Latvian political discourse: traditional and stable (idiom), traditional as word games – short term effect, and new metaphors – created during political process.

Often used in political discourse are: state as symbolized by a person or place, state as a body or part of a body, state as business, state as a vessel or ship, politics as a war.

Jānis Kušķis

Endzelīns and Latvian Language

One of the few Latvian scholars and scientists known in the world is the linguist Jānis Endzelīns. The author evaluates an article by E. Sokols and M. Saule-Sleine in which Endzelīns' works are listed and discussed. One of the most important of Endzelīns' works is the 6 volume *Latviešu valodas vārdnīca* (Dictionary of Latvian Language) which was started by Kārlis Mīlenbachs and completed by Jānis Endzelīns. Endzelīns worked more or less in all areas of linguistics and has gained reputation abroad which is testified by his membership in foreign academies of sciences and honorary degrees from foreign universities. However, in 1950 during Soviet era he was forced to leave his work at University of Latvia for "bourgeois nationalism".

In the last part of this paper the author looks at the recent 2007 book *Latviešu valoda 15 neatkarības gadus* (Latvian Language in the 15 years since Independence) stressing how it discredits and minimizes Endzelīns' contribution to Latvian linguistics.

Anita Emse

German Language: to Be or Not to Be?

The author writes about the disappearance of German language's influence in the world. In the 20th century German language gradually lost its role as the language of science; now at the beginning of 21st century it is being used less and less at international scientific conferences and seminars. German speaking authors now present their scientific papers in English. Statistics show that German is the most widely spoken tongue in Europe and it was the most frequently taught foreign language in Europe. Now English and French have taken over. In EU German is recognized as one of the working languages, yet it is not used as such. German young people admire everything about America, like to speak English, express sarcasm about German

folklore, history, culture. Borrowed English words are part of everyday spoken German, even used in press, TV and on radio. There are a number of institutions and associations that pursue language purity but there is no law for German language protection. Contempt for German language in Germany has led to the point that less and less foreigners are learning it. Only among business and tourism students German is still a desirable language to learn.

Andris Sprūds

Energy Dialogue between Latvia and Russia: Benefit or "Gazprom" Takeover?

Formulating energy policy and dialogue with energy suppliers has become vital in foreign policy strategy making in all countries. Chief supplier of energy resources to Latvia and other Central and East European countries is Russia. In energy strategy international politics plays an important role. In the 1990ies Latvia was important to Russia because Russia's crude oil had to pass through Ventspils in Latvia on transit to Western Europe. After 1998 Russia changed course by building its own transit port in Russia. The reciprocity changed and Latvia became dependent on Russia for its energy resources. After joining the EU this relationship took on a broader multilateral aspect – now the relationship includes also the other EU countries.

At present Russia has become the chief energy resource supplier to EU and with this EU also ensures that Russia has a place to sell its resources. Old EU countries are happy to use Russia as an energy supplier but Central and East European countries are worried about being entirely dependent on Russian supplies. Another point for political discussion is the fact that Russia as a supplier may not be so reliable with ageing infrastructure and technology. Latvia fears that Russia could exert political influence on Latvia because of its dependence on Russian resources.

Ainārs Lerhis

Diplomats of the Republic of Latvia as Guardians of Latvian Interests in the Western World during the Soviet – German War (1941-1945)

This article deals with the main facts showing activities and position of the official representatives of Latvian Foreign Service who continued to serve their country after Soviet occupation and annexation of Latvia in 1940. They experienced a very difficult period during the Soviet – German war. Two belligerent foreign powers simultaneously expressed claims to the Latvian land and people. This phenomenon later was regarded by some historians as “double-occupation” which essentially differed the Latvian, Baltic and Eastern European situation from that of Western Europe which faced only one – Nazi – occupation. The Latvian diplomats underlined the fact that replacement of one foreign power (Soviet) by another one (Nazi) in 1941 as well as the Soviet re-occupation at the end of war (1944-1945) in no way affected *de iure* status of the Latvian State and rights of Latvians to the restoration of freedom, independence and democracy.

The author looks at the main directions of Latvian diplomats' political position and diplomatic activities – the safeguarding of *de iure* status, release of statements on the official position of Latvian State about wartime events, consular work, the safeguarding of interests of Latvian State and its citizens, informational activities in order to explain Latvia's situation under foreign occupations and refute both Nazi and Soviet propaganda on the Latvian issues. Latvian diplomats regularly reminded the Western governments and society about situation in Nazi-occupied Latvia as well as about the Soviet re-occupation. The diplomats sent valuable but desperate and staggering information (received also from Latvian underground movement – Latvian Central Council) on the situation in homeland because they could not keep silent when Latvia and its people were suffering human losses in Nazi concentration camps in Europe as

well as in Soviet Gulag camps in Siberia and many Latvian men were conscripted in Soviet and German armies. Official Latvian representatives informed the West also about big material losses, devastation of the country, other crimes and injustice against Latvian State and people as well as about their rights to restoration of independence.

Uldis Neiburgs

Salaspils Extended Police Prison and Labour Camp During the National Socialist German Occupation in Latvia

There exist various views about Salaspils Extended Police Prison and Labour Camp. One view is that Salaspils prison camp was the largest civilian liquidation camp in the Baltic States, the other view proclaims that Salaspils was only a labour or temporary prison camp. There are no records preserved from Salaspils prison because Nazi German administrators destroyed all such documents as the Red Army advanced in 1944. However, for present research purposes various documents can be found in Federal Archives of Germany, Latvian State Archives and Russian State War Archives. For research Soviet source documents, court case materials and the memoirs of the previous prisoners should also be examined. In present day Russian historiography there are many publications with propaganda in view; whereas Western historiographies deal mostly with the construction of the Salaspils prison camp from 1941 – 1942. Opinions vary as to who the prisoners were and the number of people who died at Salaspils. Indications are that the prisoners were civilian and political, Jews, Belorussians, including children, Latvians, Estonians, Lithuanians and others. The numbers are hard to estimate accurately because some stayed for a short time and were replaced, others spent several years there. Many died of overwork, lack of food, illnesses, and many were deliberately killed by shooting.

Alnis Arvīds Avots

Press and Dictatorship in Latvia 1934-1939

This paper's theme is the relationship between political power and media and is illustrated by the struggle of the newspaper *Latvis* with the power structure of Karlis Ulmanis' government in Latvia. *Latvis* was a nationalistic liberal newspaper of Arvīds Bergs with Arvīds Avots as the chief editor. In 1934 Ulmanis dismissed the Latvian parliament (Saeima) and became the president and prime minister. The first few months the press lauded Ulmanis for getting rid of the "useless" parliament but in a few months *Latvis* became critical of Ulmanis' actions and expressed so in the newspaper. Ulmanis tried to suppress such writings by pre-publication censorship, but on 5th of October 1934 Ulmanis government closed the paper. The editor A. Avots was imprisoned for eighteen months. The magazine *Burtnieks* was closed in the same way. The government's reason for the closures were that "...they (the press) tried to discredit government's action and works" and for "criticism of current government".

Jānis Stradiņš

Vilis Olavs' Contribution to Latvian Humanities and Public Thought

Vilis Olavs was born in 1867 at Bauska, Latvia and died in 1917 in a sanatorium in Viipuri (Viborg), Finland. He was the founder of Latvian political liberalism and has been considered also one of the founders of Latvian nationalism. He published articles to support peaceful opposition to Baltic-German superior position in Latvia, worked to promote modern sciences, principles of political ethics, European culture and at the same time turning against Marxism, yet accepting the need of equalization of social status in Latvia.

Olavs' most significant contribution to people's welfare was when he became the head of Latvian Refugee Central Committee during WW I in St. Petersburg where he organized help for Latvian refugees all over Russia.

In 1890ies he was actively involved with Rīga Latvian Society and during that time, under the auspices of 1896 Archaeology Congress in Riga, organized Latvian Ethnographic Exhibition. Between the years 1899 – 1906 Olavs also contributed considerably as a journalist, publicist and editor influencing Latvian readership of the time.

Olavs studied theology at University of Dorpat (Tartu) and later started to work as a minister in Riga, but soon was forbidden to do so because of his nationalistic and liberal views. Then he taught theology in schools and wrote several school books on religion. Later, however, he decided to enter a new field and studied commerce at Riga Polytechnical Institute. In 1904 he opened a private school of commerce for young women, that later also admitted young men. Eventually the city of Riga took over the school and named it Vilis Olavs' Rīga School of Commerce.

During his varied career Olavs also promoted the establishment of several Latvian student fraternities such as *Lettonia*, *Fraternitas Latviensis*, *Talavija* and the women's sorority *Dzintra*.

Kaspars Kļaviņš

Andrejs Pumpurs: traditionalist, humanist, European

The article looks at the life and activities of the author of the epic work "Bearslayer" – Andrejs Pumpurs, from an aspect that is not characteristic to the Latvian tradition, paying attention to his intellectual heritage within a wider – European and humanistic context. Paradoxical things are marked through extensive study of the biography and works of A. Pumpurs. For example, the creator of this national epic simultaneously reveals himself as a fighter for freedom of all nations, proving this with participation in the Balkan War, like Lord Byron. Like other New Latvians, being attracted towards Russian Slavophiles, A. Pumpurs proves to be a true occidentophile from Baltic, with very good German speaking and writing

skills but very poor command of Russian although making a career of an officer in the Russian Army. Being an admirer of the traditional Latvian folklore, A. Pumpurs proves to be an attentive observer of other cultures clearly seeing the similarities in the poetics of the Balkan and Baltic peoples. Being the creator of a strong image of a national hero in the Latvian literature he also shows to be a dedicated democrat admitting only a society with elected representatives of the population whereby such representatives are responsible towards their electorate. Being the poet and the dreamer, he is with the same an economically alert and considerate person who comes from the civilized Latvia with the perfectly arranged agriculture of that time and therefore can see very well the problems and opportunities of those agricultural regions of Europe that have not undergone modernization yet. A. Pumpurs is a passionate patriot and a dedicated European who is among the first ones to highlight the idea of European unity, turning against "Eurosceptics" in Latvia and rejecting the American critique of "the Old Europe". Though praising the Orient in his poetry, Pumpurs is at the same time rather Euro-centric in his theoretical writings, turning against unjustified glorification of the Orient. And finally, adoring the finest regional peculiarities of his own country, he managed to visit even China and India, becoming acquainted with cultures that an average European was not much aware of at that time.

Artūrs Tomsons

Double-edged Sword as Part of the Latgali Armament 9th – 13th Centuries

The author looks at the double-edged sword in the context of various types of armament and examines the significance of the double-edged sword in the lands of the Latgali.

Latgali was a small nation of Eastern Balts located in present day Latgale and Vidzeme and this paper is based on the evidence of archaeological research of 9th

-13th century burial grounds in that area. In the ancient Latgali territories about 2000 burial grounds have been found with samples of various pieces of armament. In the late iron-age armament consisted of a lance, knife, battle knife or one-edged sword, narrow or broad blade axe and occasionally, but rarely also the double-edged sword. The armour was for infantry and close combat only. The author also examines warrior's bronze decorations that were used on clothing and were found in the burial grounds. The burial places where the rare double-edged swords have been found are listed and the conclusion is made that not only was the double-edged sword of practical value to the warrior, but it was also social status symbol, an object of prestige and indication of the owner's wealth.

Valdis Segliņš

Underground Riches in Latvia

For more than a century for various purposes specific underground searches have been done in Latvia. Many resources have been found in concentrated layers whose quality, quantity and acquisition for practical utilization have been evaluated. Many of these resources remain still un-tapped and unused.

All over the world as well as in Latvia there have been detailed reports made of available deposits and these reports are updated every year. In Latvia the underground deposits are owned by the owner of the land except for underground water and hydrocarbon deposits which are controlled by the state. But the largest groups who own the land are the state and municipal governments, only after them are the private owners. Approximately 40% of the land is not available for underground deposit acquisition because it is taken up for agriculture, nature reserves, etc. In Latvia there is also a register of construction raw material deposits.

In the last 15 years there have been only fragmented and limited researches going on in Latvia on underground deposits. Latvia has the same problem as all the other countries of

the EU – it is easier and cheaper to import raw construction materials than to research and extract from own potential resources.

Bārbala Stroda

Fantasy Genre in Latvian Children's Literature

Paper discusses children's fantasy literature in Latvia and compares it to English language works. The works taken for comparison in Latvian are Signe Kraskova's two books "Monika un mežs" and "Monika un dimantu cilvēks" and Guntis Berelis' "Agnese un tumsas valdnieks". For English language fantasy genre she has chosen Harry Potter books by R.K. Rawlings. The author examines the elements of fantasy genre: existence of another world, movement of characters between worlds, non-linear time, hero's unusual abilities, supernatural beings, searching, conflict between good and evil. The author finds that in Latvian children's literature the heroes are younger and more childish than the heroes in Rawlings' books, therefore their capabilities and their conflicts are not as impressive. The evil in Latvian fantasy books is made to look foolish and silly, clash between good and evil shows no violence, but this detracts from the reality and seriousness of the event. Generally, however, the fantasy genre is developing fairly evenly in Latvian and English children's literature.

Paskals Marija Jerumanis

Human Respect in the Light of Faith and Social Recognition of Homosexuality

The paper begins with discussion of concept of tolerance and points out two types of tolerance – civil tolerance and doctrinal tolerance and the consequences of each. Discussion continues about tolerance in connection with homosexuality. The author points out that man received respect from God when God created man in His own image, therefore no man has a right to manipulate this respect. The author discusses homosexuality

as a human condition caused by lack of relationship with the same sex parent. But homosexuality must be socially recognized, tolerated and accepted. However, the so called "marriage" of two such partners can not be accepted because it is a linguistic and anthropological truth that marriage is based on sexual duality and permits creation of life. These are the two basic unchanging elements of marriage.

Juris Šteinbergs

DNS and Identification of People – Why Are We so Different

People have always noticed likenesses between various family members. The last few centuries it has become known that the carrying over of certain characteristics takes place on tissue level, but only lately it has been discovered that this happens on a much deeper level – on molecular level.

This article describes in detail DNS molecules, genes, and genomes and their significance and connection to each other. The author also explains mutations and SNP. Research in SNP, or single nucleotide polymorphism, is surging ahead in western science and this enables research in pharmacogenomics.

Because of this significant research on DNS and recognizing this knowledge as applicable in people's identification, many countries now have recognized the need to create STR (short tandem repeats) profile data basis for people to help in criminal identification and to identify people after death. Also Latvia has started a criminal identification STR profile data base. STR locus genotyping is used in medicine, forensic medicine, paternity identification and family tree research.

Aldis Ciekurs

Electronic Communications in Latvia

Within the last decades electronic communication and information technology have

had tremendous advance in Latvia and both these technological fields have blended together as one. In early 1990ies Latvia inherited the USSR communication system. All communication passed through the old, technically worn out infrastructure. But with 1991 the situation started to change. State company *Lattelecom* was founded. Te same year *Latvia Mobile Telephone – LMT* was established gradually followed by other companies. The author delves into the detailed history through the following 15 years of *Lattelecom's* various

mergers with and takeovers by Scandinavian company's.

In 1993 Latvia was granted and international telephone code and modernization of the whole Latvian telephone system began. From 1995 use of mobile telephones grew, new companies like *Baltcom GSM* (now *Tele 2*) were established. Soon Internet connections were set up and it is expected that number of Internet users will grow fast. With the assistance of EU finances Internet access will expand to the furthest regions of Latvia.

